

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK BİLİMİ BİLİM DALI**

**KERKÜK TÜRKLERİ BİLMECELERİNDE
YAPI VE KONU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: MURTADH H. AZAAT

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. NERİN YAYIN

İZMİR - 2009

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “Kerkük Türkleri Bilmecelerinde Yapı ve Konu” adlı yüksek lisans/doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Murtadh H. AZAAT

İmza

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 11/11/2009 tarih ve 43/6 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Murtadh H. AZAAT'ın aşağıda (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve adayı 09/12/2009 günü saat 14.00'de 60 dk. süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna oybirliğiyle karar vermiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Nerin YAYIN (Danışman)

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

ÜYE

Prof. Dr. Suphi SAATÇI

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

ÜYE

Yard. Doç. Dr. Selami FEDAKAR

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

Tezin Türkçe Başlığı: Kerkük Türkleri Bilmecelerinde Yapı ve Konu

**Tezin İngilizce Başlığı: Theme and Structure in the Riddles of Iraq
Turkmens**

-
- * 1. Yüksek Lisans Tezi savunma süresi asgari 45 azami 90 dakikadır.
2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) bilgisayarda doldurulmalıdır
3. Yüksek Lisans Tez savunmasında üyelerden en az birinin üniversite dışından olması zorunludur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ: BİLMECELERİN DÜNÜ, BUGÜNÜ.....	1
A. Bilmecelerin Kökeni, Bilmece Terimi ve Kavramı	1
A.1. Bilmece Nedir	1
A.2. Bilmecelerin İlk Kaynakları	2
A.3. Bilmece Terimi ve Kavramı	3
B. Bilmecelerin Doğuşu	6
C. Bilmecelerin İcra Ortamı	9
C.1. Bilmeceleri Kimler Söyler.....	11
C. 2. Bilmece Ne Zaman ve Hangi Amaçla Söylenir	11
C. 3. Bilmeceler Nasıl Söylenir.....	12
D. Bilmecelerin Yapısı	15
E. Kerkük Türkleri Folklorunda Bilmece Kavramı ve Bilmecenin Tarihi.....	17
F. Kerkük Türkleri Bilmecelerinde İcra Ortamı	19
G. Bilmece Üzerinde Yapılan Çalışmalar	22
G.1. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar	22
G. 2. Irak’ta Yapılan Çalışmalar	31
G.3. Diğer Ülkelerde Yapılan Çalışmalar.	33
I. BÖLÜM: KERKÜK TÜRKLERİ BİLMECELERİNDE KONU	37
I. A. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler	37
I.A. 1. Yemekle İlgili Bilmeceler.....	37
I.A.2. Tatlılarla ilgili Bilmeceler.....	37
I. A.3. Sebzelerle İlgili Bilmeceler.....	38
I.A.4. Meyvelerle İlgili Bilmeceler	38
I.A. 5. Kuru Yemişlerle İlgili Bilmeceler	38
I.A.6. İçeceklerle İlgili Bilmeceler.....	39
I. B. Tabiatla İlgili Bilmeceler	39

I. C. İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler	40
I.Ç. Dinle ilgili Bilmeceler	40
I.D. Eşyalarla İlgili Bilmeceler	40
I.D.1. Döşeme Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler	40
I.D.2.Süs Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler	41
I.D.3.Mutfak Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler	42
I.D.4. Dikiş Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler.....	42
I. E. Kırtasiye Malzemeleri ile İlgili Bilmeceler	42
I.F. Giyeceklerle İlgili Bilmeceler	43
I. G. Görsel ve İşitsel İletişim Araçlarıyla İlgili Bilmeceler	43
I. Ğ. Aydınlatma Araçlarıyla İlgili Bilmeceler	44
I. H. Müzik-Çalgı Aletleriyle İlgili Bilmeceler.....	45
I. İ. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler	45
I.İ.1.Evcil Hayvanlarla İlgili Bilmeceler.....	46
I.İ.2. Vahşi Hayvanlarla İlgili Bilmeceler.....	46
I.İ.3 Diğer	46
I. J. Sosyal ve Kültürel Hayatla İlgili Bilmeceler	47
I.J.1. Aile Kurumuna İlişkin Geleneklerle İlgili Bilmeceler	47
I.J.2. Aile Bireyleriyle İlgili Bilmeceler.....	47
I.K. Ölüm ve Ahiret İnancıyla İlgili Bilmeceler	48
I. L. Ağaçlarla İlgili Bilmeceler.....	49
I.L.1. Meyve Ağaçlarıyla İlgili Bilmeceler.....	49
I.L.2. Diğer Ağaçlarla İlgili Bilmeceler	50
I.M. Taşıtlarla ilgili Bilmeceler	50
I. N. Kutsal Yerlerle İlgili Bilmeceler.....	50
I.O. Çeşitli Bilmeceler	51
II. BÖLÜM: KERKÜK TÜRKLERİ BİLMECELERİNDE YAPI	53
II. A. Şekil Özelliklerine Göre Bilmeceler.....	53
II. A.1. Şiir Şeklindeki Bilmeceler.....	53
II. A.2. Düz Yazı Şeklindeki Bilmeceler	53
II. B. Yüklemine Göre Bilmeceler	58

II.B.1. Kuralı Cümle Şeklinde Olanlar.....	59
II.B.2. Devrik Cümle Şeklinde Olanlar	59
II.C. Kafiye Durumuna Göre Bilmeceler.....	60
II. C.1. İki Dizeli Olanlar	118
II. C. 2. Üç Dizeli Olanlar	118
II. C. 3. Dört Dizeli Olanlar	119
II. C. 4. Beş Dizeli Olanlar.....	121
II. C. 5. Altı Dizeli Olanlar	122
II. C. 6. Yedi Dizeli Olanlar.....	124
II. C. 7. Sekiz Dizeli olanlar.....	124
II. D. Cevap Veriliş Şekline Göre Bilmeceler	127
II. D.1. Cevabı Bilmecelerin İçinde Verilenler	128
II. D.2. Cevabı Bilmecenin Dışında Olanlar	129
II. E.Cevabın Sayısına Göre Bilmeceler.....	130
II. E.1. Tek Cevaplı Bilmeceler	130
II. E.2. Birden Fazla Cevabı Olan Bilmeceler	131
III. BÖLÜM: KERKÜK TÜRKLERİNİN BİLMECELERİNİN	
VARYANLARI.....	135
IV. BÖLÜM: KERKÜK TÜRKLERİ BİLMECELERİNDE FORMEL	
İFADELER	141
V. BÖLÜM: METİNLER.....	161
SONUÇ	220
KAYNAKÇA	222
KAYNAK KİŞİLER.....	226
KAYNAK ESERLER.....	228
ÖZGEÇMİŞ	229
ÖZET	230
ABSTRACT	231

ÖNSÖZ

Tezimiz “ Kerkük Türkleri Bilmecelerinde Yapı ve Konu “ adını taşımakta ve giriş ile başlamakta olup dört bölüm halinde düzenlenmiştir.

Giriş kendi içinde yedi başlık olarak ortaya konmuştur; “Bilmecelerin Kökeni, Bilmece Terimi ve Kavramı” başlığında bilmece türünü tanımlı, bilmecelerin kaynağı ile söz konusu türün terim ve kavram olarak tanımlanması yapılmış; “Bilmecelerin Doğuşu”yla da bu türün ilk ortaya çıkışında hangi faktörlerin rol aldığı ortaya konmuştur. Bu bölümün “Bilmecelerin İcra Ortamı” kısmında bilmece söyleyenlerin icra sırasındaki duruşları, bilmecelerin asıl yaratıcıları ve yaşatıcıları icra bağlamında değerlendirilmiş; bu türün söylenme zamanı, ortamı yani sebebi ve nasıl söylendiği üzerinde durulmuştur. “Bilmecelerin Yapısı” adını taşıyan kısımda çeşitli araştırmacıların bu konudaki fikirlerine yer verilirken Kerkük Türkleri Folklorunda Bilmece Kavramı ve Bilmecelerin Tarihi’nde de söz konusu. ‘Kerkük Türkleri Bilmecelerinde İcra Ortamı’ tanımlamaları ve Kerkük Türklerinde bilmecenin tarihi incelenmiştir.”Giriş”in son kısmı “Bilmece Üzerinde Yapılan Çalışmalar adını taşımakta olup bu çalışmalar Türkiye Türkleri, Kerkük Türkleri ve diğer ülkeler söz konusu olmak üzere üç ayrı grupta araştırılarak ortaya konmuştur.

Çalışmanın I. Bölümü’nde Kerkük Türkleri bilmeceleri konularına göre incelenmiş ve bu bilmeceler: “Yiyecek ve İçecek İlgili Bilmeceler, Tabiatla İlgili Bilmeceler, İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler, Eşyalarla İlgili Bilmeceler, Kırtasiye Malzemeleri ile İlgili Bilmeceler, Giyeceklerle İlgili Bilmeceler, Görsel ve İşitsel İletişim Araçlarıyla İlgili Bilmeceler, Aydınlatma Araçlarıyla İlgili Bilmeceler, Müzik-Çalgı Aletleriyle İlgili Bilmeceler, Hayvanlarla İlgili Bilmeceler, Sosyal ve Kültürel Hayatla İlgili Bilmeceler, Ölüm ve Ahi retle İlgili Bilmeceler, Ağaçlarla İlgili Bilmeceler, Kutsal Yerlerle İlgili Bilmeceler, Diğer Bilmeceler” Olarak 15 başlık altında değerlendirilmiş; her başlık kendi içinde de ayrıca sınıflandırılmıştır.

II. Bölüm “Yapısına Göre Kerkük Türkleri Bilmeceleri” adını taşımakla olup dört alt başlık altında toplanmıştır. “Şekil özelliklerine Göre Bilmeceler” başlığında şiir ve düz yazı halinde olanlarına göre ayrı ayrı incelenen bilmeceler.”Yüklemine Göre Bilmeceler” başlığıyla da yapılan incelemede düz ve devrik cümle oluşlarına bakılarak bir tasnif yapılmış; yine iki grupta değerlendirilmiştir. “Kafiye Durumuna Göre bilmecelerde her bilmece tek tek incelenmiş; çeşitli dize sayısını içeren bilmecelerin kafiye farklılıkları üzerinde durulmuştur. Bu

bölümün son kısmında bilmeceler “ Cevabın Veriliş Şekline Göre “ değerlendirilmiş, cevabın bilmece içinde veya ayrı verilenleri yine iki grupta toplanmıştır.

III. Bölüm “Kerkük Türklerinin” bilmecelerinin Varyantları” adını taşımakla olup tespit ettiğimiz on beş bilmecelerin Türküye Türeleri’ndeki varyantları belirlenerek cevaplarıyla birlikte verilmiştir

Çalışmamızın IV. Bölümü “Kerkük Türkleri Bilmecelerindeki Formel İfadeler” başlığıyla verilmiş olup söz konusu ürünlerdeki formellerin tespitine ayrılmış; toplam otuz yedi bilmece tipindeki kalıp ifadeler bilmece örnekleri de verilerek ortaya konmuştur.

Kaynakça kısmında, tezin incelenmesi sırasında başvuru kaynak makale, bildiri, ansiklopedi, kitap, sözlük vb. gibi eserlere verilmiş, “Metinler” bölümünde de, değerlendirmeye aldığımız 424 bilmece numara sırasıyla verilmiştir. Çalışmada derleme metinleri de olduğundan “Kaynak Kişiler” ayrı başlık altında tanıtılmış; diğer metinlerin alındığı eserler “Kaynak Eserler” adıyla belirtilerek tez tamamlanmıştır.

Çalışmamız sırasında özellikle bölüm başlıkları incelenirken her alt başlıkta önce tasnifin sonucu verilmiş, her tasnifin en az bir örnek verilerek güçlendirilmiştir. Yine alt başlıklar incelenirken de, o başlığa giren metinler numaralarıyla verilmiş; örnekler doğal olarak bunlar arasından seçilmiştir.

Tezin sonlarında yer alan “Metinler” kısmında incelediğimiz bilmeceler, bizim verdiğimiz numara sırasıyla yer almış; her bilmecenin alındığı sözlü veya yazılı kaynak kısaltmalarıyla ve sonunda belirtilerek verilmiştir. Ayrıca bilmecelerin Kerkük Türklerindeki söyleyiş biçimi ve alfabesi ile kaydedildiğini de belirtmemiz gerekir.

Kısaltmalar kısmında hem bilmecelerin elde edildiği yazılı ve sözlü kaynakların, hem de inceleme sırasında kısaltmasına başvurarak kullandığımız başlıca terimlerin açıklamaları söz konusu edilmiştir

Çalışma Kerkük Türkleri söz konusu olduğunda, bir ilktir. Bu bakımdan bizden sonraki araştırmacılarda tezimizin, başvurulacak kaynaklar grubuna gireceğine inandığımızı belirtmek istiyoruz.

Tezimizin hazırlanması sırasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Nerin Yayın’a, sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Selami Fedakâr’a, ayrıca Prof. Dr. Yavuz Akpınar ve Araştırma Görevlisi Yılmaz Özkaya’a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Aynı zamanda

tez çalışmam sırasında benden yardımını hiç esirgemeyen maddi ve manevi desteğiyle sevgili anneme sonsuz şükranlarımı takdim ediyorum.

İzmir 2009

Murtadh H.AZAAT

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
Yay.	:	Yayın
Kit.	:	Kitapevi
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
vs.	:	ve saire
Söz.	:	Sözlük
ss.	:	sayfadan sayfaya
Haz.	:	Hazırlayan
Çev.	:	Çeviren
No	:	Numara
C.	:	Cilt
Y.	:	Yıl
S.	:	Sayı
Ün.	:	Üniversitesi
A.K.	:	Aydın Kerkük
S.S.	:	Suphi Saatçi
A.B .	:	Abdulletif Benderoğlu
KK	:	Kaynak Kişi
YLT.	:	Yüksek Lisans Tezi
TDVİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi
TRT	:	Türkiye Radyo Televizyon
MFAD	:	Milli Folklor Araştırma Dergisi
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı

GİRİŞ

BİLMECELERİN DÜNÜ, BUGÜNÜ

A. BİLMECELERİN KÖKENİ, BİLMECE TERİMİ VE KAVRAMI

A. 1. Bilmece Nedir?

Bilmecelerle ilgili çeşitli çalışmalar ve tanımlar yapılmıştır. Bu tanımların en uygunu da Prof. Dr. Şükrü Elçin'e aittir. Şükrü Elçin'e göre; "Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı olayları, insan, hayvan, bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik türünden soyut kavramlarla dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir."¹

"Bilmeceler çok eskiden beri var olan ve bütün milletlerde görülen, çok eski bir sözlü halk edebiyatı türüdür. Her toplumda güzel zaman geçirmek amacının doğurduğu yaygın bir zekâ ve söz oyunudur. Âdeta bir oyun ve eğlence türüdür. Canlı ya da cansız olan varlıkların adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakmaktan ibaret olan eğlencedir. Belli bir geleneğin gereği olarak oyun, yarışma üretim faaliyetlerinde zaman değerlendirme, bilgi gösterisi gibi fonksiyonları üstlenen, pek çoğu kalıplaşmış mısralardır. Bunların çoğu kafiyeli, aliterasyonlu, cinaslı bir söz oyunu niteliği gösterir. Bilmece kelimesi Anadolu'da değişik isimlerle adlandırılır. Bunlardan bazıları; "mesel, metel, masal, tapmaca, bulmaca, hikâye, söz, dele, fıcık, güzelleme, tanımaca, bilmeli matal" kelimeleri Türkiye'nin değişik bölgelerinde "halk bilmecesi" kavramını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Anadolu dışındaki Türklerde ise genel olarak tap- (bil-, bul-, anlamında)fiil kökünden türetilmiş daha başka kelimeler yaygındır. Doğu ve Kuze Türkleri ile Azeri sahası aynı manaya gelen "tabmak" fiilini ve bu kökten türeyen "tabzuğ", "tabmaca" kelimelerini kullanmaktalar. Türkmenler "matal", Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar arasında "cumbak", Kazanlılarda "tabışmak" yanında

¹ Şükrü Elçin. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları (7.Baskı), 2001, s. 607.

“cumak”, Başkurtlarda ise yine bu kökten gelen “yumak” sözü daha yaygındır. Bilinen en eski bilmeceler, “Codex Cumanicus” adlı Kıpçak metinlerini içeren 14. yüzyıldan kalma bir kitapta bulunmuştur. Araştırmalar halk arasında söylenen bilmecelerin eskiden beri halk yaşayışında önemli bir yer ihtiva ettiğini göstermiştir”.²

A. 2. Bilmecelerin İlk Kaynakları:

Bilmecelerin kaynağının Doğu olduğu düşüncesi, bu konuda araştırma yapanların ittifakla birleştikleri bir fikirdir. İlk yazılı örnekler, kutsal kitaplarda karşımıza çıkar. Nitekim Brahmanizm’in temel eserlerinden olan Vedaların dördüncü kitabı olan Rig Veda’da Sanskritçe bilmeceler bulunmaktadır. Diğer taraftan Eski Ahit’te de Seba Melikesi Belkıs ile Hz. Süleyman arasında cereyan eden bilmece yarışmasına ve daha birçok bilmeceye yer verilmiştir.³

Eski Yunanca da bilmece örneklerine rastlanır. Sözgelisi; Mitoloji kahramanı “Sfenks”in cevabı insan hayatının safhaları olan ve “Doğduğunda dört, sonra iki daha sonra da üçayaklı canlı hangisidir?” şeklinde kral Oidipus (Gedip us)’a sorduğu bilmece meşhurdur. Türk edebiyatında en eski bilmece metinlerini Kuman dilinde yazılmış olan ve 1303’te yayımlanan Codex Cumanicus’ta buluruz. Codex’te 46 bilmece bulunmaktadır. Türk halkının zekâ ve ince zevklerinin parıltısı olarak ortaya konulmuş olan bilmece eğlence vasıtası olmakla birlikte kişilerde muhakeme gücünü düşünce derinliğini geliştirmesi bakımından da önemlidir. Diğer taraftan, Türkçenin estetik yapısını ve edebî zevkin sergilediklerinden dolayı da edebiyatımızda ayrı bir önemi haizdir. Sözlü gelenekte manzum-mensur yapıda ama daha çok manzum özelliktedir.⁴

A. Alperen ise tarih kaynaklarında, toplumların ilkel devirlerinden beri bilmecelere sahip bulduklarını belirtmektedir. İlk yazılı örnekleri kutsal kitaplarda görülen bilmeceleri Altan Alperen “Eski Ahitin Kralları” kitabında Arap olan Saba

² Hamdi Güleç. *Halk Edebiyatı*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2002, s. 35’den (naklen).

³ Altan Alperen. “Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru Bilmeceler.” *Mili Folklor*, S. 31-32, 1996, s. 117.

⁴ Doğan Kaya. *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004 (2. Baskı), s. 469.

Melikesi Belkıs ile Yahudi olan Süleyman Peygamber arasında geçen bilmece yarışması anlatılmaktadır”.⁵

Benderoğlu’na göre ise bilmece, insan zekâsının üstünlüğünü denemek amacıyla yaratılmıştır.⁶

Suphi Saatçi de bilmecelerin zekâ ve muhakeme yoluyla yaratıldığını ifade etmiştir.⁷

A. 3. Bilmece Terimi ve kavramı:

Bilmeceyle ilgili olarak Divanü Lügat’i Türk’te bir takım sözlere rastlamaktayız. Bu temel eserimizde, her ne kadar bilmece metinleri yoksa da muhtelif vesilelerle “tapmak” fiilinden türetilmiş bazı kelimelere yer verilmiştir.Tabuzgu (nen), (I, 489), tabuzuguk (I, 502), tabuzug (I, 462), tapzuguk (I, 462), bilmece, tabızmak (II,164), tabuzmak (I, 142), tapuzmak (I, 462), bilmece söylemek, bilmece sormak.⁸

Diğer Türk boylarında yaygın olarak bilinen bilmecelere Altay Türkleri “tabısak, tabışak, tabkak, taptıruv, tapmaca”, Başkurtlar “yomak, tabışmak”, Hakas (Abakan)lar “tapçan nımah (tapçan umak, sespak, nımak)”, Karaçaylar “yumak”, Karakapaklar “jumbak”, Karaylar “tapmaca”, Kazaklar “jumbak”, Kırgızlar “tabışmak”, Nogaylar “tapmacak”, Özbekler “tapişmak cmbak, matal, tapmaca, tapar”, Tatarlar “tapışmak, başvatkiç, sir”, Tuvalar “tıvızık”, Türkmenler “matal, tapmaca, taptı”, Uygurlar “tepişmek”, Yakutlar da “taabırın” derler.⁹

Bilmeceler Anadolu’da atlı hekat, atlı mesel, bilmeli matal, bulmaca, dele, fıcık, gazeleme, hikaye, masal, matal, mesel, metel, söz, tanımaca, tanıtmaca, tapaca, tapmaca

⁵ Altan Alperen. “Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru Bilmeceler.” *Milli Folklor*, C.4, S.31-32, s.117.

⁶ Abdullatif Benderoğlu. *Irak Türkmen Foloklorundan Örnekler*. Bağdat: Irak Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 103.

⁷ Suphi Saatçi. *Kerkük Çocuk Folklor. İstanbul: Ötüken Yayınları*, 2008, ss. 63–65.

⁸ Besim Atalay. *Divanü Lügat’üt Türk Tercümesi I, II*. Ankara: 1985.

⁹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Ankara: 1991, s. 70–71 ve Metin Ergun. “Altay Türklerinin Bilmeceleri.” *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na 55. Yıl Armağanı*. Kayseri: 1994, s. 213.

ve tapaca adlarıyla bilinirler.¹⁰ Nitekim bazı bilmeceler, masal, masal haliki, yahut; matal, matatar; gibi sözlerle başlar.

Bilmecelerin tanımını yapmak için, yapısının, üslubunun, fonksiyonunun ve muhtevasının bilinmesi gerekir. Bilmeceler hakkında ilk görüşleri; “bilmeceler bize genel olarak doyurucu mecazlar sağlar; çünkü mecaz bilmeceyi gerektirdiğinden iyi bir bilmece, güzel bir mecazın oluşmasına yol açabilir (Retorik, III. kitap, 2. bölüm)” diyen Aristo`da buluruz.¹¹

Gaston Paris’e göre bilmece “Anlamı açık olmayan ve günlük kullanıma geçmiş bulunan mecaz ya da mecazlar topluluğudur”.¹²

Bilmecenin pek çok tanımı yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı çeşitli ansiklopedilerde yer almaktadır. Diğer taraftan ülkemizde bilmece konusunda araştırma yapan bazı bilim adamlarının da oldukça sağlıklı tanımları bulunmaktadır. Özde aynı olmakla beraber yapılan farklı tanımlar da vardır.

Şükrü Elçine göre; “Tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl zekâ veya güzellik nevinden mücerred kavramlarla dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir”¹³

Amil Çelebioğlu ve Yuzuf Ziya Öksüz: “Mücerred, müşahhas, hemen her mevzun karakteristik bir veya birkaç yönüyle içine alan, daha çok manzum ve sual mahiyetinde, söyleyeni meçhul, tarihimizin karanlık devirlerinden günümüze süregelen halk mahsulleridir”¹⁴ fikrinde birleşirler.

¹⁰ Saim Sakaoğlu. “Bilmecelerimiz ve Dört Mısradan Kurulu Erzurum Bilmeceleri.” Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, 10. 1970, Erzurum, s. 55 ve Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C I, Dergâh Yay.1977, s. 432.

¹¹ . Robert A. Geores-Alan Dundes. (Çev. Aslı Göksel) “Bilmecenin yapısı Bir Tanımına Doğru.” Folkloru Doğru, S. 37, 12, 1974, s. 87.

¹² Robert A.Georges-Alan Dundes. a. g. m. s. 87

¹³ Şükrü Elçin. a.g.e. s. 607.

¹⁴ Amil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz. *Türk Bilmeceler Hazinesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995, s. 7

Yardımcı'ya göre, "bilmece tam anlamıyla halk zekâsının ürünüdür".¹⁵

Türk Ansiklopedisi'nde bilmece, "nesnelere, tabiat unsur ve olaylarını, insan uzuvlarını, aletleri, nakil vasıtalarını, hayvanları, nebatları, uzak münasebetleri ve tedavileri tarif eden hazır söz kalıpları"¹⁶ şeklinde geçer.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde ise, "Halk edebiyatı türünden somut ve soyut birçok kavramlar ile ilgili üstü lapalı bir soruyu uzak yakın ilişki ve çağrışımlarla düşünce ve dikkatimize aksettirerek karşılığını bulmaya hedef tutan, belli bir geleneğin gereği olarak oyun, yarışma, üretim, faaliyetlerinden zamanı değerlendirme, bilgi gösterisi gibi fonksiyonlar üstelenen, pek çok kalıplaşmış şiirli sözlerdir"¹⁷ şeklinde bir açıklamaya rastlamaktayız.

Gelişmiş Gençlik Ansiklopedisi'nde "Halk edebiyatında çözüm bekleyen küçük bir sorunun kalıplaşmış şiirler bir anlatımından oluşan sözlü edebiyat türüne bilmece adı verilir"¹⁸ bilgisine yer verilir.

Ana Britannica'da, "bilerek karışık hale getirilmiş ya da çift anlamlı olarak sorulmuş, dikkatli ve çoğu zaman da zekice bir yanıt gerektiren, bir soru eskiden beri pek çok uygarlıkta folklorun bir parçası olan tahmin oyunu"¹⁹ şeklinde geçer.

Meydan Larousse'ta "Bir şeyin adını söylemeden bazı niteliklerini üstü kapalı bir şekilde anlatarak onun ne olduğunu bilmeyi, dinleyene veya okuyana bırakan oyun"²⁰ bilgisi yer almaktadır.

Türkçe Sözlük'te bilmece "Bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyen veya okuyana bırakan oyun, muamma"²¹ şeklinde açıklanmaktadır.

¹⁵ Mehmet Yardımcı. *Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları, 2002, s. 83.

¹⁶ *Türk Ansiklopedisi*. C.VI, İstanbul, 1968, s. 394.

¹⁷ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. I, s. 432

¹⁸ *Gelişim Gençlik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1978, s. 529.

¹⁹ *Ana Britannica*. Ana Yayıncılık, C. IV, s. 167.

²⁰ *Meydan Larousse*. "Bilmece." C. III Md, s.167.

²¹ Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C.I, 2005, s. 272.

Bu tanımlar çerçevesinde bilmeceyi şöyle tanımlayabiliriz: Bilmece gelenekten süregelen ve hemen her konudaki birtakım somut ve soyut kavramların uzak, yakın ilişkiler yoluyla zihinde çağrışımını sağlayan, bir nevi oyuna dayalı zihni meleklerin gelişmesinde önlemleri rol oynayan ve daha ziyade manzum yapıda söz kalıplarıdır²²

Kerkük Türklerinin, Türk halk edebiyatının sözlü geleneğinin en zengin kümelerden birini de hiç şüphesiz “tapmacalar” oluşturur. Düşünce, zekâ, muhakeme ve dikta testleri yanında tapmacalar, eğlence ve oyun niteliği taşıması açısından da şifahi halk edebiyatının bir türü sayılır. Kerkük Türklerinde, bilmeceye “tapmak” (bulmak) fiil kökünden türemiş olan “tapmaca” adı verilir. Tapmaca sözcüğünü, istisnasız Irak’ta yaşayan bütün Türkmenler kullanır. Bu sözcük, Azeri Türk camiasının yoğun olduğu İran’ın Tebriz şehrinde, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki geniş topluluklarda da kullanılmaktadır.²³

Kerkük Türklerinden Aydın Kerkük ise, “Bilmece sözün anlamı bakımından nitelik ve nicelikleri anlatılarak bir şeyin adını sormak” demektedir. Tarihi kaynaklar milletlerin illegal devirlerinden beri bilmecelelere sahip bulduklarını kayıtediyor, bilmeceleler okuma ve yazma bilmeyen insanlar tarafından yaratılmış zamanla, uygarlığın ilerlemesiyle bilmeceleler de çoğalmış, yeni bilmeceleler ortaya çıkmıştır. 11. asırda Mahmut Kaşgarlı’nın (Divan-ı Lugat’it-Türk) kitabında bilmece kelimesine “tapuz gunan, tapuz gök” ve “tapuzuğ” kelimeleri ile işaret olunmuştur. Fakat Türk halk bilmecelelerinin bilinen en eski örnekleri bulunup bir hayli neşriyata konu teşkil etmiştir. Kerkük Türklerinde ise bu sözcük tapmaca şeklinde söylenmektedir.²⁴

B. BİLMECELERİN DOĞUŞU:

Bilmece sözlü bir üründür. Dolayısıyla her ürün gibi sözlü ortamda yaratılır; yani bilmecelelerin bir ilk söyleyicisi, ilk yaratıcısı vardır.

Bilmecelelerin ilk söyleyicileriyle ilgili farklı görüşler vardır. Şüphesiz bilmeceleleri ilk söyleyenler vardır, ama bunlar ya zamanla unutulmuş ya da silinip gitmişlerdir.

²² Doğan Kaya. *a.g.e.* s. 471.

²³ Suphi Saatçi. *a.g.e.* ss. 63- 65.

²⁴ Aydın Kerkük: *Irak Türkmen Ağzında Bilmece*. Kerkük: Cumhuriyet Basımevi, 1972, s. 7.

Dolayısıyla bilmeceler anonim bir özellik almıştır. Hamdi Güleç'e göre bilmecelerin ilk söyleyicilerinin ortaya çıkmaları üç farklı kategoride değerlendirilebilir:.

1. Halk içinden herhangi birisinin (kadın, çocuk, erkek, ihtiyar) söylediği bilmeceler. Bilmecelerinin ekseriyetten bunlar tarafından söylendiği mantığa uygundur.
2. Halk ozan ve şairlerinin söylediği, fakat zamanla şairin adı silinerek ortaya çıkan bilmeceler. Muammalar zamanla halk arasına yayılarak bugünkü bilmeceler ortaya çıkmıştır.
3. Okumuş kesimin (şair, yazar) söylediği ve zamanla anonimleşen bilmeceler. Bu gruba başta muammalar olmak üzere sonraki yıllarda Türk edebiyatı şairlerinin söylediği bilmecemsi şiirler²⁵ dahil edilebilir.

Başgöz, bilmecelerin ilk söyleyicileri belli olmamakla beraber, yeni bilmecelerin eskilerini konu alarak yaratıldıklarını ifade eder.²⁶

Pertev Naili Boratav'dan aldığımız bilgilere göre, bilmeceler de başka halk edebiyatı ürünleri gibi, kökenlerinde birey yaratmalarıdır; ama onların ilk yaratıcılarının kim olduğunu bulmak, bilmek mümkün değildir; çünkü bir bilmece söylenip halk içinde yayılmağa çıkar çıkmaz sahipsizlik onun bir niteliği olmuştur. Yakın bir zamanda bir rastlantı ile yaratıcısı öğrenilmiş bir bilmece bulsak bile onun bir halk edebiyatı ürününün alını yazısını sürdürerek yaşayıp yaşamayacağı üzerine kesin bir yargıya varamayız. Örneğin Tefik Fikret'in bir şiirinden şu parça:

Benim siyah bir bacım var:

Adı Leylâ, gözü şehlâ,

Kollarında, ellerinde,

Saçlarının tellerinde

Pullar, inciler parıldar.

²⁵ Hamdi Güleç. *a.g.e.* s. 43

²⁶ Nebi Özdemir. *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ yayınları, 2005, s. 639.

1946'da, Antalya Sanat Okulu öğrencilerinden derlenmiş bilmeceler arasında yer almıştı; çözümü: gece idi. Ama ilk defa belki bir genç öğrencinin aklına gelip Tevfik Fikret'in şiirlerinden bile bile alınan bu bilmece olarak ortaya atılan bu metin, bu ilk söylendiği çevreden çıkıp halk içinde yerleşmiş yayılmış mıdır? Yayılacak mıdır? Yayılması nereye kadar gidecektir? Bugün için bu sorular karşılıksız "kalıyor."²⁷

"Boratav'a göre, bazı âşıklar (hatta bazı "klasik" şairler) şiir biçiminde bilmeceler söylemişlerdir. Bunlar, bilmecenin oluşumu sonunda üç ayrı olguya örnek olarak gösterilebilir; birincisi, âşık tümüyle yeni bir bilmece kurar; ikincisi, halk içinde yaşayan bir bilmeceyi kendi üslûbuyla "nazma çeker", ve halk bilmecesi âşıkın metninde açıkça görülmektedir; üçüncüsü, âşık bir halk bilmecesinin öğeleriyle halk edebiyatının başka türlerinden (âşık şiirlerinden, türkülerden, atasözlerinden) gelme öğeleri bir araya getirerek yeni saydığı bir bilmeceye biçim verir. Bu son oluşuma bir örneği Kars'ta, ünlü Çıldırlı Şenlik'in torunu Yılmaz Şenlik'in düzüverdiği bilmecede buluruz:

Bugün ben bir nesne gördüm: bak etrafı kırmızı.

Nefesi var, canı yoktur, akar kanı kırmızı. (çözümü:çay).

Bu bilmece üç ögeden meydana gelmiştir: 1) başı, birçok halk bilmecelerinde kullanılan kalıp-söz: bugün ben bir nesne gördüm (varyantı: bir acayip nesne gördüm); 2) çözümü başka olan nefesi var, canı yok; kaburgası var, kanı yok (çözümü: körük) bilmecesinin bütününden kopmuş "nefesi var, canı yok" parçası; 3) belki Yılmaz Şenlik'in çevresinde ünlü âşık Ercişli Emreh'in bir şiirinde uyak olan kırmızı kelimesi; o şiirde de, bilmecede olduğu gibi, kanın niteliği olarak kullanılmış olabilir; Yılmaz Şenlik'i esinlenmiş olacağını düşündüğümüz ve Ercişli Emrah'ın şiirinde bulunan dizeler şunlardır:

Öldür beni, elin batır kanıma:

Ko desinler ağ elleri kırmızı.

²⁷ Pertev Naili Boratav. *Türk Halkbilimi-I: 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yay. (5. Baskı), 1988, ss. 9-11.

Görülüyor ki, bilmecelerin oluşumunun ilk anını kesin olarak gözleyip saptamak güçtür; gerçeğe yaklaşan ihtimaller ileri sürülebilir ancak, her bilmece için ayrı bir oluşum yolu izlenmesi gerektiğini unutmamalıdır. Kimi bilmecelerin aynı zamanda – hiçbir farkları yanı olmaksızın- mâni, ya da tekerleme (masal tekerlemesi, oyun tekerlemesi) metni olarak karşımıza çıktığı da olağandır; yani, aslında bilmece olarak da söylenebilecek bir metin, o amaca uygun düşünülüp söylendiği andan başlayarak “bilmece” olmuştur”.²⁸

C. BİLMECELERİN İCRA ORTAMI:

“Bu yeni kurumsal yapının temel kavramı olan “performans” ikili bir anlama sahiptir veya bir başka ifadeyle iki temel unsuru içermektedir. Bunlardan birincisi “folklorun gerçekleştirilişi veya icrası” anlamıyla “artistic” veya sanatsal bir eylemdir. (artistic action) İkincisi ise performansın icracısı sanatın form, dinleyici veya izleyiciyle birlikte icranın gerçekleştiği çevre bütün olarak artistik veya sanatsal olaydır. (artistic event) Bu ikili yapı performans bakış açısının geliştirilmesinin temel elementleridir. Bu şekilde kullanımları üzerine inşa edilen kuramsal yapı yukarıda işaret edilen folklorun bir “materyaller” veya “şeyler” toplamı olması anlayışından, “bir iletişim biçimi olarak folklore” şeklinde anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yeni anlayışa göre folklore, anlatan ve dinleyen arasında geleneksel bir anlatı yoluyla kurulan iletişim biçimi olarak ele alınmakta ve sosyal bir olay olarak folklorun canlı icraları incelenmektedir. Bir başka ifadeyle, performans teorisinin ortaya çıkışına kadar halkbiliminin kuram ve araştırma yöntemlerinin folklore olaylarına yaklaşımı onların gözlem veya görüşme yoluyla metinlerinin yazıya geçirilmesi ve incelemenin de yazıya geçirilmiş metinler üzerinde yapılmasıdır. Doğal olarak “metin merkezli kuramlar” olarak adlandırılan bu araştırma yöntem ve kuramlar doğası gereği yaşayan canlı ve sosyal bir olay olan folklorun, cansız onun anatomisine dair veya iç ve dış özelliklerine ait pek çok özelliğini ortaya koymakla beraber, belki de folklorun en önemli özelliği olan son derece canlı ve dinamik yapısını yahut yaşayışını ele almamaktaydılar. Bu nedenle de metin merkezli halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri doğrultusunda yapılan çalışmaların tamamı yanlış ve

²⁸ Pertev Naili Boratav. *a.g.e.* ss. 115–117’den (naklen).

de “eksik” kalmaya mahkûm durumdaydılar. Performans teorisine, bu “eksikliği” gidermenin yanı sıra, tür merkezli (genre oriented) çalışmalarla belirli türler üzerinde yoğunlaşan ve diğerlerini de tercihlere bağlı olarak araştırma alanının dışında bırakan yaklaşımların karşısına, bütün sözlü sanatları konuşmanın özel bir biçimi olarak ele almak suretiyle, insanın “sözel davranış biçiminde yer alan artistic veya sanatsal dışavurumları” genişliğine bütüncül bir biçimde tamamını birleştiriciliği ulaştırmıştır. Bu bağlamda “performansın doğasına” dair yapılmış olan tesbitleri ele almak daha açıklayıcı olmak bakımından yararlı olacaktır. Performans esnasında anlatısı veya konuşması olan kişi, konuşmasını sürdürdüğü ses ve dil kullanım biçiminde “ciddi, şaka” veya “normal” gibi temel referanslarla dinleyiciye iletişimsel bildirimini değişimine ait mesajlar da vermektedir”.²⁹

Başgöz’e göre, bilmeceler ev hatta hamam eğlencelerinde, düğünlerde, kış gecelerinde eğlenmek amacıyla söylenmektedir.³⁰

Yardımcı’ya göre “Bilmeceler bilinmeyen zamanlarda, bilinmeyen yerlerde, kimilerince bilmeceler uydurulmuş; bunlar, herkes tarafından beğenilmiş, dilden dile, yöreden yöreye, nesilden nesile geçerek toplumun ortak malı olmuşlardır”³¹

Başgöz’ün verdiği bilgilerden bilmecelerin çalışma ortamı (imece sisteminde; fındığı kabuğunda ve mısır koçanından ayıklarken ya da tütün yaprağını dizerken vb.) dışında çoğu kez hamam eğlencelerinde düğünlerde ve kış eğlencelerinde söylendiği anlaşılmaktadır. Genellikle iki takımın birbirlerine bir yarışma havasında sordukları ve cevaplandırdıkları bilmece, eğlence adını verdiğimiz kültürel izleğin coşkunluğunu arttırmaktadır.³²

²⁹ Özkul Çobanoğlu. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yay, 2005, ss. 272- 273. (naklen).

³⁰ Nebi Özdemir. *a.g.e.* s. 162.

³¹ Mehmet Yardımcı. *a.g.e.*; s. 83; Pertev Naili Boratav. *Türk Halkbilimi-I 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yay. (5. baskı 1988 ‘den (naklen)

³² İlhan Başgöz-A.TIETZE. *Türk Halk Bilmeceleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999; Nebi Özdemir *a.g.e.* s 162’ den naklen

C. 1. Bilmeceleri Kimler Söyler?

Tapmaca, nine ve teyze gibi daha çok yaşça büyük olan kimseler tarafından çocuklara sorulur ve idare edilir. Tapmacalar, Kerkük yöresinde genel olarak “Tap nedir, tapış nedir? Bul nedir, buluş nedir?” biçiminde, halk ağzında kalıplaşmış bir deyimle sorulur. Bunu duyan dinleyiciler, tapmaca sorulacağını anlayarak, pür dikkat kesilirler. Çocuklar sorulan tapmacanın çözümünü bulabilmek için bazen ipucu isterler. Mesela sorulan şeyin canlı olup olmadığı, yenilip yenilmediği, havada uçan kanatlı bir şey yahut yerde sürünen bir sürüngen olup olmadığı, gözle görülüp görülmediği, elle tutulup tutulmadığı gibi hususlar bu soruların bir kısmını oluşturur. Birbirine karşı üstünlük göstermek için tapmacaların çözümünü bulmakta çocukların harcadıkları çabalar ve hele yaşadıkları heyecan, zaman zaman doruk noktasına ulaşır. Bütün bu çabalara rağmen tapmacanın çözümünü bulmayan çocuklar hırslanmaya başlayınca, kendilerini yöneten yaşlı kadına yalvararak çözümünü isterler Bütün bu özelliklerinden dolayı tapmacalar çocukları en çok ilgi duydukları türlerden biridir. Kerkük türklerinde de tapmaca konusunda usta olan kimseler vardır. Tapmacaları bunlar gibi ustalardan dinlemek çocuklardan başka büyükler için de ayrı bir ilgi ve heyecan odağı sayılır.³³

C. 2. Bilmeceler Ne Zaman, Hangi Amaçla Söylenir?

Bilmece, Kerkük Türklerinin sözlü halk edebiyatı arasında geniş bir yer tutmakta olup insan zekâsının üstünlüğünü denemek amacıyla yaratılmıştır. Geçmiş zamanlarda uzun kış gecelerini geçirmek için bir eğlence türüydü. Radyo, televizyon ve sinema olmadığından dolayı halk arasında masal ve bilmecelerin düzenlenen meclislerde önemi az değildi. Çocuklar ise dinledikleri bilmecelerle zekâlarının geliştirme yolunu bulmaya yönlenirdi³⁴.

Bugün ise iletişim araçları (Televizyon, bilgisayar dolayısıyla internet) nın çoğalması ve çeşitlenmesi nedeniyle insanların bilmecelere eğlence amaçlı bakmalarını, bir yerde bilmeceyi eğlence aracı olarak görmelerini engellemiştir. Bu sebeple bilmece hala yaşamaktaysa da eğlence amaçlı başvuru süresi ve sebebi giderek azalmıştır.

³³ Suphi Saatçi. *a.g.e.* ss. 63–65.

³⁴ Abdullatif Benderoğlu. *a.g.e.* s. 103.

Günümüzde bilmece, söyleyenin zekâ üstünlüğünü ortaya koymakla beraber, daha çok toplu ortamlarda konuyu değiştirmek, orada bulunanların tartışmalarını engellemek, fikir ayrılıklarını belirsiz hale getirmek amacıyla söylenmektedir. Daha çok psikolojik etkisi göz önünde olan bu durumun yanında bilmeceler hala uzun kış gecelerinde, ailecek yapılan toplantılarda yine hoşça vakit geçirmek, çocuklara birşey öğretmek, tıpkı tekerlemeler gibi söyleyiş sırasında doğacak olan dil sürçmelerini ortaya koyarak güldürmek yani eğlendirmek amacıyla da söylenmektedir.

Başgöz'e göre; bilmeceler daha çok eğlence ortamlarında, eğlence ve eğitim amaçlı yaşayan sözlü kültür ürünlerimizdendir.³⁵

Kısacası bilmeceler, sözlü halk edebiyatımızın güldürürken düşündüren, eğlendiren ve eğiten ürünlerinden birisidir.

C. 3. Bilmeceler Nasıl Söylenir?

Kerkük Türklerinde, usta masalcılar (masal anası) olduğu gibi, tapmaca ustaları da vardır. Çocuklar, tapmacanın çözümünü bulmak için bilmeceyi soran yaşlı dededen veya nineden ipucu isterler. Mesela sorulan şeyin canlı olup olmadığı, yenilip yenilmediği, havada uçan kanatlı bir şey, yahut yerde sürünen bir sürüngen olup olmadığı, gözle görülüp görülmediği, elle tutulup tutulmadığı gibi hususlar, bu soruların bir kısmını oluşturur.³⁶

Çocuklar bilmecenin çözümü bulmak için fevkalade bir heyecan içinde yaşarlar. Bazen çocuklar her ne kadar çaba sarf ederlerse de bilmecenin çözümünü bulamazlar. Bu durumda bilmeceyi soran yaşlı nineye veya dedeye yalvararak çözümünü öğrenmek isterler. Yaşlı nine, çocukların bu heyecanlı isteklerine karşılık, onlardan hediye olarak bir büyük şey ister, çocuklarsa ona sırasıyla “köyümüzü, Kerkük’ü ve Bağdat’ı sana hediye veririz”, derler. Sonunda razı olur, tapmacanın çözümü onlara söyler ve başka

³⁵ Nebi Özdemir. *a.g.e.* ss. 162–163.

³⁶ Suphi Saatçi. *a.g.e.* s. 56.

bir tapmaca sorar. Bilmeceler (Tapmacalar) Kerkük Türkleri arasında yaşayan halk edebiyatının en olgun örneklerinden biri sayılır.³⁷

Kerkük Türkleri arasında bilmeceler “tap nedi tapış nedi” sorusuyla başlayarak bir deyim halini almıştır. Bilmeceler halk arasında çeşitli nedenlerden dolayı bazı olayları kapalı bir yöntemle anlatmak için yaratılmıştır. Herhalde geçmiş çağlarda insanları bu gibi yola gitmek bir takım sosyal, siyasal, maddesel nedenlerden ileri gelmiştir. İnsan zekâsını denemek için hazırlanan bilmecelerin masalarımızda da önemi büyüktür. Örneğin güzel bir kızla evlenmek isteyen bir gencin tüm uğraşları başarısızlığa uğrarken, bunu bu kötü durumdan kurtaran kızın gönderdiği bilmecenin genç tarafından çözülmesi ile evlenmenin gerçekleşmesi bilinmiştir. Zekânın deneme tarlası sayılan bu eğlenceli sözler bizdeki gibi Azerbaycan’da da tapmaca denilirken türküye de “bilmece” adı verilmektedir. Bilmeceleri çözmek, çözülmesine yardım etmek için bu sorular da çözümü bilmeye uğraşanlar tarafından sorulur: Konuşu yoksa konuşmaz? Uçar yoksa uçmaz? Göktedi yoksa yerde? İnsandı bedenindedi yoka nebatadı? Yenilir yoksa yenilmez? Yel vursa düşer yoksa düşmez?³⁸

Yukarıdaki bilgilerden sonra şimdi çeşitli yazılı kaynaklardan elimizde bulunduğu tapmaca örneklerini³⁹ vermek istiyoruz

1. Bir qızım var

Bir gözü var

(İgne)

2. Bir quyyum var

İçinde iki türlü suyum var

(Yumurta)

3. Bir sehneşeker

³⁷Suphi Saatçi. *a.g.e.* s 56 .

³⁸ Abdullatif Benderoğlu. *a.g.e.* s.103.

³⁹ Örnekler; SuphiSaatçi. *Kerkük Çocuk Folkloru*. Cengiz Ketene. *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler* Ankara: 1990; Gazanfer Paşayev. *Kerkük Folkloru Antolojisi*. Bakü: 1987 isimli eserlerden alınmıştır.

Dunyayı eker

(*Buğday ile güneş*)

4. Daştandı demirdendi

Mayası xemirdendi

(*Değirmen*)

Türkiye Türklerinde de aynı durum söz konusudur. Nitekim toplu ortamlarda çeşitli sebeplerle bilmeceyi soran kişiyi dinleyenler, bilmecenin cevabı konusunda ipuçları isterler. Bunu da “canlı mı, cansız mı”, yerde mi, gökte mi” çeşitinden sorularla yaparlar; aldıkları cevaplara bakarak bilmeceyi çözmeye çalışırlar.

Boratav ise, bilmece ilk bakışta bir oyun türü sanılır; nitekim bilmeceli oyun çeşitleri vardır ama bilmeceyi bu oyunlardan ayrı eden nitelik (soru) bölümünün olduğu gibi söylenmesi gereken bir söz kalıbı; karşılığının da tartışılmadan önceden kabul edilmiş belli bir şey oluşudur: Bilmece söyleyenler bir türlü bilgi yarışına girerler; belleğinde daha çok sayıda; kusursuz söyleyebileceği bilmece metni ve sorulabilecek bilmecelerin çözümünü bulunduran kazanacaktır. Bilmeceli oyunlarda ise, gerek soruda, gerek çözümde oyuncular daha serbesttirler; hazır, kalıplaşmış soru ve çözümlere bağlı kalmazlar. Başka halk edebiyatı ürünleri gibi bilmeceler de bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye, çağdan çağa yayılıp dağılırlar. Bu bakımdan milletlerin, ya da daha küçük insan topluluklarının kültür alış- verişim incelemekte gereçlerdir.⁴⁰

Mesela, bilmeceyi soran “bana E ile başlayan üç meyve söyleyin” dediği zaman “E” ile başlayan ve çok bilinen “Erik”, “Elma” diye cevap verilir. Ancak bilmeceyi soranın istediği asıl cevap E ile başlayan ve çok zor akla gelen üçüncü meyvedir. Zaten bunu söyleyen sonuncuyu bilirse, bilmeceyi çözmektedir. Cevap ise “Evlad”tır; varsa ödül bu cevabı bulana verilecektir.

⁴⁰ Pertev Naili Boratav. *a.g.e.* ss. 109–110.

D. BİLMECELERİN YAPISI:

Benderoğlu'na göre; bilmecelerin, düz yazı biçiminde olduğu gibi şiir biçiminde de söylenenleri vardır; bunlar hoyrat ve mani tarzında da söylenir. Vezin ve kafiye ile yaratılan bilmeceler, daha fazla beklenilip, ezberlenmesi de kolaydır. Soru biçimiyle söylenen bilmeceler her zaman kendi cevabıyla bağlıdır. Yaşamın tüm alanlarından başlayarak doğayla ilgili olmakla birlikte, akla gelen dünyadaki tüm canlı ve cansızları da kapsamaktadır.⁴¹

Yardımcı ise “genellikle ölçülü, uyaklı, özlü, bilgi ve zekâyaya dayalı; şiire özgü özelliklere sahip olması nedeniyle önemli bir bölümü manzum, anonim ürünler arasında sayılır. Çoğunda (aa-aab-aaba) biçiminde ve yedili- sekizli hece örgüleri görülmektedir” der.⁴²

Başgöz'e göre bilmeceler “söyleyen-dinleyen-metin (bilmecenin kendisi)” olmak üzere üç ayrı parçadan meydana gelir. Söyleyen ile dinleyen kesinlikle birbirinden ayrılmaz. Zaten bilmecenin yaratılması meselesi de bu ikilide gizlidir.”⁴³

Boratav ise, bilmecelerin biçim bakımından düz sözle de, şiir biçimlerinin gerektirdiği ölçü ve uyak öğelerinden yararlanarak da söylenmiş bilmeceler vardır. En kısa ve yalın nesirli biçim örneği iki kelimedenden meydana gelmiş şu bilmece verir: Ev gömleği (çözümü: kireç badana). Bilmecenin kelime sayısı arttıkça, nesirli de olsa, şiir dilinin ölçü, baş ve iç uyak, v.b. öğeleri metinde yer almaya başlarlar, tüm nazımlı bilmeceler çoğu kez 7 ve 8 heceli dizelerden meydana gelirler; uyak şemaları iki dizelilerde **a a**, üçlülerde **a a a** ya da **a a b**, dörtlülerde mani biçiminde uygun olarak **a a b a**, daha çok dizilerde ikişer ikişer uyaklı : **a a b b c c**biçiminde olur. Uyak düzeninde bu kurallara uymayan bilmecelere de rastlanır. Söyleniş özelliklerine göre bilmeceler şöyle kümelenir:

1. Başlangıçları kalıplaşmış olanlar:

⁴¹ Abdullatif Benderoğlu. *a.g.e.* ss. 102- 103.

⁴² Mehmet Yardımcı. *a.g.e.* s. 83.

⁴³ Nebi Özdemir. *a.g.e.* s. 162.

a. metel metel; mesel mesel tap tapmaca, gibi türün adı anılarak başlayanlar.

b. benim bir oğlum var; benim bir kızım var sözleriyle başlayanlar (oğul, kız bulunması gereken nesneye işaretir)

c. bir acayip nesne gördüm diye başlayanlar (burada bilmeceyi soran , herkesçe bilinen bir nesnenin bilmece metininde olağanüstü, garip, acayip niteliklere tanımlanacağını haber vermek ister)

d. ol nedir kim? sorusu ile başlayanlar.

2. Soruları ses taklidine sınırlanan bilmeceler:

vınnnvıt- bunu bilmeyen it (çözümü sapan taşı)

3. Kelime oyunlarına dayanan bilmeceler:

a. Bir kelimeyi hecelere bölerek şaşırtıcı bir soru çıkarmakla elde edilenler: tiren gelir ise diye, makinist vurur TAN diye, kömürcü anahtarı kaybetmiş kondüktör bağırır BUL diye (çözümü: İSTANBUL)

b. Kelime oyunu, bir kelimenin iki anlamı olmasına dayanır; soruyu çözümlenecek olanı bu durum şaşırtır.

c. İki anlamlık kelimelerden değil de tanımlamanın kendisinden gelir.

d. Soru, kastılı vurgu ya da duraklama yanlışları yapılarak olmayacak şeyleri olmuş gibi söyleme biçiminde konulmuştur.

4. Bir nesneyi olumlu ve olumsuz, çelişkili önermeler ile tanımlayarak çözümü güçleştiren bilmeceler.⁴⁴

⁴⁴ Pertev Naili Boratav. *a.g.e.* ss. 110–111.

E. KERKÜK TÜRKLERİ FOLKLORUNDA BİLMECE KAVRAMI VE BİLMECENİN TARİHİ

Bilmece, sözün anlamı bakımından nitelik ve nicelikleri anlatılarak bir şeyin adını sormak demektir. Tarihi kaynaklar, milletlerin illegal devirlerinde bilmecelelere sahip bulduklarını kaydediyor. Bilmeceleler, okuma ve yazma bilmeyen insanlar tarafından yaratılmış, zamanla, uygarlığın ilerlemesiyle, bilmeceleler de çoğalmış yeni bilmeceleler ortaya çıkmıştır. Bilmeceleler bir zekâ ve muhakeme usulüdür denebilir, çünkü keskin bir zekâyâ sahip olmayan insanların bilmece çözümündeki başarısızlığı hemen ortaya çıkar. Benzetme ve tasvir sanatları bakımından eşit olan bilmeceleler, aynı zamanda düz yazı ve manzum şiirin de renklerini içerir. Kerkük Türkleri arasında bilmece ihtiva eden hoyratlarımıza da geniş bir yer verildiği görülmektedir.⁴⁵

Bilmece, Kerkük Türklerinin sözlü halk edebiyatı arasında geniş bir yer tutmaktadır. Bilmece, insan zekâsının üstünlüğünü denemek amacıyla yaratılmıştır. Geçmiş zamanlarda uzun kış gecelerini geçirmek için bir eğlence türü idi, radyo televizyon ve sinema olmadığından dolayı halk arasında masal ve bilmecelelerin düzenlenen meclislerde önemi az değildi. Çocuklar ise, dinledikleri bilmecelelerle zekâlarını geliştirme yolunu bulmaya yönelirlerdi. Bilmecelelerin, düz yazı biçiminde olduğu gibi, şiir biçiminde de söylenenleri vardır; bunlar hoyrat ve mani tarzında da söylenir. Vezin ve kafiye ile yaratılan bilmeceleler daha fazla beklenilip, bu tür bilmeceleleri ezberlenmesi de kolaydır. Soru biçimiyle söylenen bilmeceleler her zaman kendi cevabıyla bağlıdır. Yaşamın tüm alanlarından başlayarak doğayla ilgili olmakla birlikte akla gelen dünyadaki tüm canlı ve cansızları da kapsamaktadır.

Türk halk edebiyatının sözlü geleneği en zengin kümelerinden birini de, hiç şüphesiz tapmacalar oluşturur. Düşünce, zekâ ,muhakeme ve dikta testleri yanında tapmacalar, eğlence ve oyun niteliği taşıması açısından da şifahi halk edebiyatının bir türü sayılır.

⁴⁵ Aydın Kerkük. *a.g.e.* s. 7.

“Kerkük Türklerinde bilmeceye tapmak (bulmak) fiil kökünden türemiş tapmaca denir. Tapmaca sözcüğünü, istisnasız Irak’ta yaşayan bütün Türkmenler kullanır. Bu sözcük, Azeri Türk camiasının yoğun olduğu İran’ın Tebriz, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki geniş topluluklarda da kullanılmaktadır. Tapmacalar bir oyun türü olarak gözükmüş de daha çok halk edebiyatının sözlü geleneğinde yaşayan ve birçoğu şiir forumuna yaklaşan yapılarından ötürü, varlığının bütün canlılığı ile günümüze kadar sürdürün bir türdür. Büyüklerin de ilgisini çeken tapmacalar, özellikle çocuk toplulukları arasında, eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek için başvurulan bir oyun niteliği taşır. Tapmaca, nine ve teyze gibi daha çok yaşça büyük olan kimseler tarafından çocuklara sorulur ve idare edilir. Tapmacalar Kerkük yöresinde genel olarak “Tap nedi tapış nedi? Bul nedir buluş nedir? Biçiminde, halk ağzında kalıplaşmış bir deyimle sorulur. Bunu duyan dinleyiciler, tapmaca sorulacağını anlayarak, pür dikkat kesilirler. Çocuklar sorulan tapmacının çözümünü bulabilmek için bazen ipucu isterler. Mesela sorulan şeyin canlı olup olmadığı, yenilip yenilmediği, havada uçan kanatlı bir şey yahut yerde sürünen bir sürüngen olup olmadığı gözle görülüp görülmediği elle tutulup tutulmadığı gibi hususlar bu soruların bir kısmının oluşturur. Birbirine karşı üstünlük göstermek için tapmamaların çözümünü bulmakta çocukların harcadıkları çabalar ve hele yaşadıkları heyecan, zaman zaman doruk noktasına ulaşır. Bütün bu çabalara rağmen tapma canın çözümünü bulmayan çocuklar hırslanmaya başlayınca, kendilerini yöneten yaşlı kadına yalvararak çözümünü isterler. Bütün bu özelliklerinden dolayı tapmacalar çocukların en çok ilgi duydukları türlerden biridir. Kerkük Türklerinde tapmaca konusunda usta olan kimseler vardır. Tapmacaları bunlar gibi ustalardan dinlemek çocuklardan başka büyükler için de ayrı bir ilgi ve heyecan odağı sayılır. Muhteva bakımından insan, hayvan, bitki gibi canlılar ile cansız nesnelere, tabiat olayları ve uyku, akıl, rüya, ölüm, cin, beri gibi soyut kavramlar, tapmacaların konusunu oluştururlar. Halk edebiyatının dil ve ağız özelliklerini taşıyan tapmacaların mensur örnekleri olmakla beraber, pek çoğu manzum biçimdedir. Nesir halindeki tapmaca örneklerinde bile, çoğu zaman seci denilen uyak düzeni vardır. Manzum biçimde olan tapmacaların bir kısmı ise halk edebiyatının nazım türleri olan mani ve hoyrat forumundadır. Bu arada kafiye ölçü bakımından atalar sözü ve tekerlemeleri yapısında olan tapmacalar ile birlikte, şiir yanı güçlü olan tapmacalar da

vardır.Şiir yanı gülcü olan tapmacaların, uzun yıllar hafızalarda yaşaması da bundandır. Büyük bir kısmı ölçü ve kafiye itibariyle özenle meydana gelmiş olduğu için yozlaşmadan günümüze kadar gelebilmiştir”.⁴⁶

F. KERKÜK TÜRKLERİ BİLMECELERİNDE İCRA ORTAMI:

“Uzun yıllar köylerimizin şehir ya da kasabalara olan bağlantıları zayıftı. Kış mevsiminin gelmesiyle köylerimizin memleketle büsbütün ilişkileri kesilirdi. Yağmurlar başlayınca artık sularla kapanan yollar, insanlara geçit vermez ve böylece köylerimizi bütün bir kış boyu kabuğuna çekilmek zorunda bırakırdı. Bu aylarda geceler uzun, gündüzler ise puslu ve geçmek bilmezdi. Bu yalnızlığı, günlerin tek düzeliğinin verdiği sıkıntıyı dağıtmak, yaşamalarına çeşni katmak amacıyla köylüler günler düzenlerler, birbirlerinin evlerinde toplanarak eğlenirdi. Çeşitli oyunların oynandığı, karşılıklı atışmaların yapıldığı bu eğlentilerin en temel öğelerinden birisi de bilmecelelerdir. Köylerimiz için düşünülen bu hususları, şehirlerimiz için de aynen söylemek mümkündür; zira o zamanki şehirlerimizi köylerimizle karşılaştıracak olursak aradaki büyük farklara rağmen şehirlerimizin birçok yönleriyle, yine aynı illegal şartlar altında yaşadığını söyleyebiliriz; ama aradan uzun yılların geçişi ve bugünkü uygar dünyanın temel taşlarından sayılan bir çok yeni buluş ve araçların evlerimizin sınırını bile aştığı bir çağda, bilmecelelerin, artık tamamen değilse bile kısmen unutulduğunu söylemek gerçeği ifade etmekten başka bir şey değildir.

Kerkük Türklerinde daha önce de kaydetdiğimiz gibi bilmeceyi (tapmaca) şeklinde ifade etmektedirler, bilmece sorulurken (bul nedir) sözüyle başlar ama bu Kerkük Türklerinde daha fazla dil özelliklerine uyularak (tap nedi) diye sorulmaktadır. Bilmecele uzun yıllar boyunca can sıkıntısını gidermek veya herhangi bir boşluk ânını değerlendirmek amacıyla bir araya toplanan halkımızın güzelce eda ettikleri eğlence vesilelerinden birini teşkil etmiştir. Upuzun gecelerin ezici ve üzücü yalnızlığını çekmektense her gece bir komşunun evinde toplanarak çok yorucu geçen bir günün sefasını sürmek kadar güzel hiçbir şey tasavvur olunamaz. Oturanlar ilk önce eğlence

⁴⁶ Suphi Saatçi. *a.g.e.* ss. 63-65'ten (naklen).

olsun diye bir birlerine mesel satmaya başlarlar birisi (tap nedi tapış nedi) diye başladığı bir (tapmaca) söyler.

Ötekiler sorulan bilmeceyi bulmak için düşünmeye dalarlar:

(Gözden Görülü yoksa görünmez)

(bilini yoksa bilinmez)

(Suda yaşar yoksa havada)

(diridi yoksa ölüdü)

gibi sorularla bilmececinin çözümüne yaklaşma bakımından herkes kendine göre bir sonuç çıkarmaya çalışır. Bu arada bilmeceyi sorana çözümünü söylemesi için bir köy veya bir kasaba bağışlanır. Bilmeceyi soran bu büyük bağış karşısında bilmececinin çözümünün ne olduğunu ister istemez söylemek mecburiyetinde kalır. Buna rağmen söylemeyecek olursa oturanlardan biri:

“Sana Bağdat’ı veririm de Sele?” der

Bilmeceyi soran da kendine Bağdat’ın verilmesi icap edince bilmeceyi soran bulmayana döner ve:

“Bağdat’ı yiyim

İçiyim

Çenekeve sıcıyım

Tapmacamı nişin tapmadım

Et götünden kapmadım

Et yağlıdı

Çenekeve bağlıdı”

Veya:

“Men mindim al ata

Sen mindu kotur begire

Men zahtaladıgca baldan yağ yerem

Sen zahtaladıgca kannan irin yesen”

Ve:

“Men çağırdım at gessin

Sen çağırdu at gessin

Menim için bir al at geldi

Sanu için bir tazı geldi

Men mindim al ata

Sen mindu tazıya

Çağırdım Bağvancı

Bir teruzü geti

Sen al attu tazının ...” diyerek bilmecenin çözümünü söyler ve böylece uzun uzun oturup düşünmekten ve kafa yormaktan bunalan çözücüler rahat ve geniş bir nefes alır ve bu arada işin başlandığında olduğu gibi pek tatlı bir biçimde kapandığı görülür”.⁴⁷

⁴⁷ Aydın Kerkük. *a.g.e.* s. 13

G. BİLMECELER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

G.1 Türkiyede Yapılan Çalışmalar

G.1.a Kitaplar:

Amil Çelebioğlu ile Yusuf Ziya Öksüz'ün'' *Türk Bilmeceler Hazinesi*⁴⁸ adlı çalışmasında bilmece tanımı, bazı Türk boylarındaki karşılıkları, bilmecelerin söylenme yeri ve zamanı belirtildikten sonra bilmeceler;

1. Cevap bakımından bilmeceler
2. Muhavereli bilmeceler
3. Cevabı manzum olan bilmeceler
4. Kelime oyunu karakteri gösteren bilmeceler
5. Taklidi bilmeceler

şeklinde, tip bakımından tasnif edilmiştir. İfade bakımından ise bilmeceler;

- 1 Muhataba soru soran bilmeceler
2. Haber cümleleri içeren bilmeceler
3. Teşhis ve intakla bulunan bilmeceler
4. Mülkiyet ifade eden bilmeceler
5. Birden fazla olan bilmeceler

şeklinde sınıflandırmıştır. Ayrıca muamma ve lugaz üzerinde durulmuş, derlenen bilmeceler :

1. Dini, kutsevi bazı manevi hususiyetle ilgili bilmeceler
2. Gökyüzü ve zamanla ilgili bilmeceler

⁴⁸ Amil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz. *Türk Bilmeceler Hazinesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995.

3. Yeryüzü ve tabiat hadiseleriyle ilgili bilmeceler

4. Madenlerle ilgili bilmeceler

5. Bitkilerle ilgili bilmeceler

a. Ağaçlar

b. Sebzeler

c. Meyveler

6. Hububatla ilgili bilmeceler

7. Çiçekler ve otlarla ilgili bilmeceler

8. Hayvanlarla ilgili bilmeceler

a. Kuşlar

b. Böcek ve haşereler

c. Çeşitli hayvanlar

9. İnsanla ilgili bilmeceler

a. Beden yapısı

b. İnsan hayatı

c. Evlilik ve neticeleri

d. Bazı vazife, meslek ve itiyatlar

e. İsim yazmak ve okumak

10. Giyim kuşam ve süsle ilgili bilmeceler

11. Yiyecek ve içeceklerle ilgili bilmeceler

a. Bazı yiyecekler ve malzemeleri

b. Tatlılar

c. İçecekler

12. Yakacak ve aydınlatmayla ilgili bilmeceler

13. Barınmayla ilgili bilmeceler

14. Ev içi eşyasıyla ilgili bilmeceler

a. Mevruşat malzemeleri

b. Mutfak

15. Alet ve edevatla ilgili bilmeceler

a. Hayvan ve ziraat

b. Yiyecek ve ölçü

c. Dokuma ve dikiş

d. Ses

e. Oyun ve oyuncaklar

f. Elektrik

g. Silah

h. Nakil vasıtaları

16. Çeşitli bilmeceler

a. Cevabı özel isim olanlar

b. Yanıltmaclar

c. Bir harfle ilgili olanlar

biçiminde gruplandırılmıştır.⁴⁹

Naki Tezel *Türk Halk Bilmeceleri*⁵⁰ adlı çalışmasında önce bilmecelerin Türk folklorundaki yeri ve önemine değinmiş, Türk Bilmeceleri;

1. İnsan organlarıyla ilgili bilmeceler,
2. Ölüm ve din ile ilgili bilmeceler
3. Eşya ile ilgili bilmeceler
4. Meyve ve yemişlerle ilgili bilmeceler
5. Sebzelerle ilgili bilmeceler
6. Öteki yiyecek ve içeceklerle ilgili bilmeceler
7. Hayvanlarla ilgili bilmeceler
8. Çiçekler ve diğer bitkilerle ilgili bilmeceler
9. Tabiatla ilgili bilmeceler
10. Çeşitli bilmeceler.

şeklinde tasnif edilmiştir. Kitabın sonunda bir bilmece fihristi yer almaktadır.

İlhan Başgöz'ün hazırladığı üç ciltlik *Türk Bilmeceleri*⁵¹ adlı çalışmaya gelince... Başgöz adı verilen bu kitaplarında yer alan Türk bilmecelerinin bölgelere göre dağılımını göstermiş; daha sonra bilmeceleri :

1. Tek karşılığı olan bilmeceler
2. Karşılıklı birden fazla olan bilmeceler
3. Bilgi ölçen bilmeceler

⁴⁹ Amil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz. *Türk Bilmeceler Hazinesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995, ss. 7-325.

⁵⁰ Naki Tezel. *Türk Halk Bilmeceleri*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969

⁵¹ İlhan Başgöz. *Türk Bilmeceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, C. I-II-III.

4. Sözcüğünün parçaları üzerine kurulan bilmeceler

5. Şaka, alay bilmeceleri

olarak beş gruba ayırmıştır. Ayrıca her kitabın sonunda o ciltte yer alan bilmecelerin cevaplarına göre ve konularına göre yapılmış iki ayrı dizin eklemiştir.⁵²

Şükrü Elçin, *Türk Bilmeceleri* adlı kitabında önce bilmeceler üzerinde durmuştur ayrıca bilmeceleri tasnif etmiş mensur, menzum bilmeceler bu çalışmasında bilmeceleri tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hâdiseleri, insan, hayvan ve bitki gibi canlıları ele almıştır, ayrıca Elçin, insanlar ve onun uzuvları ile ilgili bilmeceler, ve eşya ile ilgili bilmeceler, manevi-dini unsurlarla ve diğer kavramlarla ilgili bilmeceler olmak üzere tasnif etmiştir.⁵³

Lütfullah Sami Akalın “Erzurum Bilmeceleri” adlı çalışmasında adı geçen yörenin bilmecelerini derlemiş ve çeşitli hususları göz önünde bulundurarak incelemiştir.⁵⁴

G. 1. b. Ansiklopediler

İslâm Ansiklopedisindeki “bilmece” maddesinde “halk muammaları” açıklaması yapılmakta; bilmecenin kuzey ve doğu Türklerinin “tapmaca, tabışmak, tapkış, tabışkak, tabuşturmak” şeklinde ifade edildiği belirtilmektedir. Bilmecelerin yaşadıkları çevre ilişkisi dile getirilip; akıl ve muhakeme ile çözüle bileceyi üzerinde durulurken Türk bilmecelerinin Türk hayatının yani Türk kültürünün aynası olduğu belirtilmektedir.⁵⁵

⁵² İlhan Başgöz. *a.g.e.*

⁵³ Şükrü Elçin. *Türk Bilmeceleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi., 1983.

⁵⁴ Lütfullah Sami Akalın. *Erzurum Bilmeceleri*.’nden aktaran: Hamdi Güleç. *Halk Edebiyatı*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2002., 71, Edebiyat 20. ss .45 .

⁵⁵ İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya ve Biyografiyi Lugati. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi C2, 1979, ss. 615–616.

G.1. c. Tezler

G. 1. ç. 1. Doktora Tezleri

Fevzi Karademir'in Diyarbakır Dicle Üniversitesinde hazırladığı dokTürk halk bilmecelerinde yapı, dil ve üslup özellikleri adlı tezinde üç açıdan incelenmiş; bilmeceleri üç bölüm halinde ortaya konmuştur.⁵⁶

Hatice İçel “Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma” konulu ve 2005’te bitirdiği doktora çalışması beş bölümde halinde hazırlanmıştır: I. bölümde bilmeceler şekil ve muhtava yönünden incelenmiş, II. Bölümde ise söz konusu ürünlerdeki mitolojik unsurlar ortaya çıkarılmıştır. III. Bölüm bilmecelerdeki yer ve şahıs adlarını konu ederken IV. Bölüm söz konusu türün eğitimdeki rolünü ortaya koymuştur. V. Bölümde bilmecelerin soru kısmının işlevi üzerinde durulmuştur.

G. 1. c. 2. Lisans Tezleri

Ege Üniversitesi, Edebiyat fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı’nda derleme yoluyla yapılan hemen bütün tezlerin içinde, derlemenin yapıldığı yörenin bilmeceleri de yer almaktadır.

G. 1. d. Makaleler:

Jan Harold Brunvand’ın Bilmeceler ve Diğer Sözlü Bulmacalar adlı makalesinde halk bilmeceleri, beklenmedik cevapları geleneksel sorulardır. Kelime bulmacaları ise genellikle ağızdan ağıza dolaşır; soranın zekiliğini dinleyicinin ise zekâsını gösterir. Jan Harol ise sadece bilmece sormak yaygın değildir, koleksiyonlardaki aktüel bilmecelerin çeşitliği de göz kamaştırıcıdır. Bilmeceyle ilgili folkloristik çalışmalar, Avrupa dillerinde, 1800’lerin sonlarına kadar uzanır ve İngilizce’de ortaya çıkması ise Amerikalı Folklorcu Archer Taylor’un ünlü çalışmasıyla 1930’larda başlar.Taylor bize

⁵⁶ Fevzi Karademir. *Türk Halk Bilmecelerinde Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri*. Dicle Üni, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007.

İgerçek bilmecelerle diğerleri arasındaki önemli farklılıkları ve sınıflandırmanın önemli tasarımlarının yanı sıra bilmecelerin bibliyografyasını ve metodolojisini vermiştir.⁵⁷

Roger D.Abrahams-Alan Dundes, Bilmeceler adlı makalelerinde ise bilmece biçimleri, özellikle de Anglo-Amerikan bilmece biçimleri hakkında genle bir incelemeye geçmeden önce bilimsel bilmece çalışmalarının bazı kaynakları ile başlamak daha doğru gözüktüyor. On dokuzuncu yüzyolda kalk bilimi çalışmalarının başlangıcından bu yana bilmece çalışmaları genel olarak halk bilimi araştırmalarının ana rotasını takip etmiştir. Ayrıca bilmecelerle Avrupalı edebiyat yaklaşımı kaynaklar, yayılma, sınıflandırma ve biçim biçim sorularına vurgu yapma eğilimindedir. Roger D.Abrahams-Alan Dundes ise bilmecelerle ilgili bir incelemeyi, doğru bilmecelerle sınırlama eğilimi vardır ki bunlar göndermelerinin tahmin edilmesi gereken tanımlar biçimindeki muammalı sorulardır. Bu makalede bilmeceler, kafa karışıklığı yaratmak veya cevabı bilmeyen kişilerin nüktedanlığını denemek amacıyla oluşturulmuş sorulardır.⁵⁸

Erman Artun, Adana'da Bilmece Sorma Geleneği adlı makalesinde bilmece sormanın çağlar boyu halk kültürünün deneyimleri sonucu biçimlenerek günümüzdeki şeklini aldığını; bilmecelerin belirli kuralları olan ve kuşaktan kuşağa aktararak günümüze gelmiş bir gelenek olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

İlhan Başgöz, “Bilmecelerin Toplumla İlgisi, konulu yazısında söz konusu türün toplumların ilgilerini, değer yargılarını, ahlak anlayışını, gelenek ve göreneklerini, inançlarını kısacası kültürünü yansıttığından söz etmiş; bilmecelerin toplumsal bir olgu olduğunu belirtmiştir.⁶⁰

Ahmet Cebeci “Deliorman Bilmeceleri” konulu makalesinde bilmecelere bu bölgede “küçük masal” veya “ kısa masal” dendiğini belirttikten sonar bilmece sorma

⁵⁷ Jan Harold Brunvand. “Bilmeceler ve Diğer Sözlü Bulmacalar”. (Çeviren: Kadriye Türkan). Milli Folklor. S. 74, ss. 137-143.

⁵⁸ Roger D.Abrahams- Alan Dundes. “Bilmeceler.” (Çev: Ezgi Metin) Milli Folklor, S. 74, ss. 118-126.

⁵⁹ Erman Artun. “Adana’da Bilmece Sorma Geleneği.” *Balıkesir Üni. I. Halkbilimi Bilgi Söleni Bildirileri* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ss. 159–170.

⁶⁰ İlhan Başgöz. “Bilmecelerin Toplumla İlgisi.” *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları, 1986, ss. 248–252.

sırasındaki soru sözcüklerinde meydana gelen ses değişmeleri, hece düşmeleri, benzeşmeler ve ince ünsüslerin kalınlaşması gibi hususlara dikkat çekmiş; sos konusu bölgeden değenmiş 101 bilmece metnini (tasnif ederek vermiştir).⁶¹

Mehmet Naci Onal, “Dobruca Türklerinin Bilmeceleri” konulu yazısında sös konusu bölgeden kaynak edildiği bilmeceleri:

A. Tek cevaplı bilmeceler:

1. Eşyayla ilgili bilmeceler
2. Bitkiler ve ürünleri ile ilgili bilmeceler
3. Yiyeceklerle ilgili bilmeceler
4. İnsan ve uzuvlarıyla ilgili bilmeceler
5. Tabiat ve tabiat hadiseleriyle ilgili bilmeceler
6. Maddi, manevi ve diğer konularla ilgili bilmeceler

B. Birden fazla değişik cevabı olan bilmeceler⁶²

G. 1. e. Diğer:

Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*⁶³ adlı önemli çalışmasının altıncı bölümünü bilmecelere ayırmış, bilmeceler hakkında geniş olarak bir değerlendirme yapmıştır. Bilmecelerin kökeni hakkında bilgi verdikten sonra, bilmecelerin geniş bir tasnifini yapan Elçin, daha sonraki bölümde çok sayıda bilmece örneğine yer vermiştir. Bilmecelerin sorulması ve çözülmesi, muamma, lügaz ve örnekleri, bilmecelerin

⁶¹ Ahmet Cebeci. “ Deliorman Bilmeceleri.” *TürkFolkloru Araştırmaları Yılığı*. Ankara: Kültür Bakanlığı, MFAD Yayınları, 1975.

⁶² Mehmet Naci Onal. “Dobruca Türklerinin Bilmeceleri.” *Folklor ve Edebiyat*, 1997 (Temuz, Ağustos) ss. 83-108

⁶³ Şükrü Elçin. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, (7. Baskı)2001, ss.607–623.

kaynakları gibi konuların da ele alındığı kitap, bilmece hakkında yapılan önemli çalışmalardan birisidir.

Hamdi Güleç'n tarafından hazırlanan “Türk Halk Edebiyatı”⁶⁴ adlı kitapta birinci bölümünün 3. kısmında bilmecelerden bahsetmektedir. Yazar bu kısmı 7 alt başlık halinde düzenlemiştir. Bu bölümdeki başlıklar; “Bilmecelerin Halk Geleneğindeki Yeri”, “Bilmecelerde Biçim Özellikleri” “Bilmecelerin Sınıflandırılması”, “Bilmecelerin Üslup Özellikleri”, “Bilmecelerin İlk Söyleyicileri”, “Divan ve Aşk Edebiyatında Bilmeceler” ve “Türk Edebiyatı İle İlgili Bilmeceleri”dir.

İlhan Başgöz'ün hazırladığı “Folklor Yazıları”⁶⁵ adlı eserin 248-252. sayfaları arasında “Bilmecelerin Toplumla İlgisi” meselesi ele alınmıştır. Burada bilmecelerin sosyal ve toplumsal hayattaki öneminden söz eden yazar, ayrıca birçok bilmece örnekleri de aktarmıştır.

Mehmet Yardımcı, *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Aşık Şiiri Tekke Şiiri*⁶⁶ adlı kitabında birinci bölümün bir kısmını bilmecelere ayırmıştır. Yardımcı, bilmecelerin ölçü ve bilmecelerin sınıflandırması bakımından bahsetmiştir. Ayrıca bilmeceleri mansur ve manzuma ayırmıştır. Bilmecelerin kaynakları gibi konuların da ele alındığı kitap, bilmece hakkında yapılan önemli çalışmalardan birisidir.

Pertev Naili Borotav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*⁶⁷ adlı eserde altıncı bölümünü bilmecelerin biçim, çeşitleri ve içeriği bakımdan bilmeceye yer vermiştir.

Nebi Özdemir, *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*⁶⁸ adlı kitabının ikinci bölümünün bir kısmını bilmecelere ayırmıştır. Özdemir, bilmeceler hakkında genel bilgiler vermişti ve bazı değerlendirmede bulunmuştur.

⁶⁴Hamdi Güleç. *Türk Halk Edebiyatı*. Konya: Çizgi Yayınları, 2002, ss. 35–43.

⁶⁵ İlhan Başgöz. *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları, 1986, ss. 248–252.

⁶⁶ Mehmet Yardımcı. *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Aşık Şiiri Tekke Şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları, 2002, ss. 84–91.

⁶⁷ Pertev Naili Borotav. *Türk Halkbilimi-I 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yay. (4. baskı); 1988, ss. 109_117.

⁶⁸ Nebi Özdemir. *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s.162.

Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri*⁶⁹ adlı çalışmasında Türk Halk Şiirindeki anonim türlerin her biri üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Doğan, çalışmasının altıncı bölümünü “Bilmeceler”e ayırmıştır. Bu bölümde, “Bilmece” başlığı altında önce bilmece kavramı ve bilmece geleneği üzerinde duran yazar, daha sonra ise bilmeceler konusunda yapılan çalışmaları ve tasnifleri aktararak bir nevi giriş yapmıştır. “Bilmecelerde Kafiye ve Redif” başlığı altında bilmeceleri yarım-tam-zengin kafiye bakımından değerlendiren Kaya, daha sonra bilmecelerin kafiye düzenleri hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. “Yapılarına Göre Bilmeceler” kısmında bilmeceleri mensur ve manzum olmaları bakımından sınıflandırarak inceleyen yazar, böylece bilmeceleri yapı ve şekil bakımından değerlendirmiş olmaktadır. “Bilmecelerin Özellikleri”, “Bilmecelerde Farklılaşma ve Soru Kalıplaşması”, “Ferdî Mahsul Olarak Bilmeceler” adlı kısımlarda bilmecelerin çeşitli özellikleri ve bilmecelerle alakalı nazı özel durumlar üzerinde duran Doğan Kaya, bu başlığın “Türk Topuluklarında Bilmece” adlı son kısmında ise diğer Türk boylarında bilmece geleneğini çok yönlü bir şekilde ele almıştır. Çalışmanın bilmecelerle olan bölümü bu şekilde tamamlanmış olmaktadır.⁷⁰

Sadettin Nuzhet Ergun ve Ahmet Ferit, “Konya Vilayeti halkıyat ve harsıyatı” adlı çalışmalarında Konyadan derlenmiş bilmecelere yer vermişlerdir.⁷¹

G. 2. Irak’ta Yapılan Çalışmalar:

Kerkük Türkleri bilmeceleri üzerine bazı yazarların çeşitli kısa bilgiler şeklinde değindiği görülmektedir. Kerkük Türkleri bilmeceleri ile alakalı çeşitli bilgilerin verildiği bu çalışmalardan başlıcaları Aydın Kerkük’ün Bilmeceler adlı çalışması, Şakir Sabır Zabit’in Kerkük’te İctimai Hayat adlı çalışması, İbrahim Dakuki’nin, Irak Türkmenleri, Dilleri, Tarihleri, Edebiyatları adlı çalışması, Suphi Saatçi’nin Kerkük Çocuk Folkloru adlı çalışması, Gazanfer Paşayev’in, Kerkük Tapmacaları, Nureddin Seyidov’un Azerbaycan Tapmacalarına Dair şeklinde sıralanabilir.⁷²

⁶⁹ Doğan Kaya. *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları (2. Baskı), 2004, ss. 467–544.

⁷⁰ Doğan Kaya. *a.g.e.*

⁷¹ Sadettin Nuzhet Ergun_Ahmet Ferit. *Konya Vilayeti Halkıyat ve Harsıyatı*. Konya: 1926. ss. 225–233.

⁷² Gazanfer Paşayev. *Irak Türkmen Folkloru*. İstanbul. Kerkük Vakfı Yayınları, 1998, ss. 243–255.

Bilmecelerle ilgili çeşitli önemli kaynaklar mevcuttur. Bunlardan en önemlisi ve ilk kaynak “Divân ü Lügati’t Türk’tür. Mısır’da Kıpçak Türklerinin Memluk devleti kuran ve önemli eseri miras olarak bıraktıkları “Codex Cumanicus” adlı kutsal kitapta, halk edebiyatı örnekleri olan bilmecelere de rastlamak mümkündür.

20. yüzyılın başlarına kadar birçok halk edebiyatı ürünü gibi, sözlü geleneğinin bir türü olan bilmecelerle ilgili de ciddi çalışmalar yapılmamıştır. İ. Kunos’un derlediği Türk bilmecelerini 1889’da yayımlaması, Letâif adlı bir kitapta da daha çok lügazların yer almasını ilk çalışmalar olarak değerlendirebiliriz.

G. 2. a. Kitap:

Aydın Kerkük, “Irak Türkmenleri Ağzında Bilmeceler” adlı eserinde bilmecelerin anlam ve çeşitlerinden, bilmece sözünün anlamı bakımından bahsetmiştir. Kerküklü bilmeceleri mensur ve manzuma ayrılmıştır. Ayrıca bilmecelerin halk geleneğindeki yerini göstermiştir⁷³

G. 2. b. Sözlük:

Habib Hürmüzlü, Kerkük Türkçesi Sözlüğü adlı çalışmasında bilmeceyi “tapmaca (bulmaca)” olarak açıklamış; tap- kökünden tapmak, tapşırmaq, taptamak kelimelerinin türediğini ve “tapşırmaq”ın tanıtmak , ısmarlamak, hediye etmek ve muvazene etmek anlamalarına geldiğini belirtmiştir.⁷⁴

G. 2. c. Diğer:

Suphi Saatçi, “Kerkük Çocuk Folkloru” adlı kitabının ikinci bölümünde bilmecelere ayırmıştır. Bu eserde Kerkük bilmece kökeni ve bilmece bir oyun türü

⁷³ Aydın Kerkük. *Irak Türkmenleri Ağzında Bilmeceler*. Kerkük: Cumhuriyet Basımevi, 1972.

⁷⁴ Habib Hürmüzlü. *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Kerkük Vakfı, 2003, s.328.

olarak söz konusudur. Ayrıca bilmecenin icra ortamı ve muhteva bıkımından bahsetmiştir.⁷⁵

Abdullatif Benderoğlu, “Irak Türkmen Folklorundan Örnekler” adlı kitabında üçüncü bölümünde bilmecelere yer vermiştir. Türkmenlerin yaşadığı bölgelerde ve halk arasında yaygın olan bilmecelerden bahsedilmiştir. Ayrıca benderoğlu bilmeceleri manzum ve mansur bilmecelere ayırmıştır.⁷⁶

Gazenfer Paşayev, Irak Türkmen Folkloru adlı eserinin üçüncü bölümünde “Bilmeceler” başlığı altında Irak Türkmen bilmeceleri hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Kerkük yöresinde bilmecelere verilen adlar, Iraklı araştırmacıların yaptığı bilmece çalışmaları, diğer Türk boylarında bilmecelere verilen isimler ve bilmecelerin çeşitli özellikleri üzerinde duran Paşayev, bu bölümde, bilmece örneklerine de yer vermiştir. Çalışmada son olarak bilmecelerin tasnifi meselesi hakkında bilgi verilmiştir.⁷⁷

G.3. Diğer Ülkelerde Yapılan Çalışmalar:

G. 3.1. Kazakistan’da:

Kadır Mırza Eli “Türkî kalık cumbaktarı” adlı çalışmasında bilmeceleri ait olduğu Türk topluluğuna göre sınıflandırmış:

1. Altay halık cumbaktarı
2. Azerbaycan halık cumbaktarı
3. Başkurt halık cumbaktarı
4. Gagavuz halık cumbaktarı
5. Dolgan halık cumbaktarı

⁷⁵ Suphi Saatçi. *Kerkük Çocuk Folkloru*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008,ss. 63–65.

⁷⁶ Abdullatif Benderoğlu. *Irak Türkmen Foloklorundan Örnekler*. Bağdat: Irak Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, 102–104.

⁷⁷ Gazanfer Paşayev. *Irak Türkmen Folkloru*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları, 1998, ss. 243–256.

6. Kerkük halık cumbaktarı
7. Kumandı kici halık cumbaktarı
8. Kazak halık cumbaktarı
9. Karayım halık cumbaktarı
10. Karakalpak halık cumbaktarı
11. Karaşay halık cumbaktarı
12. Kumık halık cumbaktarı
13. Kırgız halık cumbaktarı
14. Malkar (balkar) halık cumbaktarı
15. Nogay halık cumbaktarı
16. Özbek halık cumbaktarı
17. Saha halık cumbaktarı
18. Tatar halık cumbaktarı
19. Kırımıtarı halık cumbaktarı
20. Türik halık cumbaktarı
21. Türikmen halık cumbaktarı
22. Tıba halık cumbaktarı
23. Uyğır halık cumbaktarları
24. Urim halık cumbaktarları
25. Hakas halık cumbaktarları
26. Şor halık cumbaktarları

27. Şubaş halık cumbaktarları

Olarak 27 gruba ayırmıştır.⁷⁸

G. 3.2. Rusya’da:

A. N. Samoyloviç “zagdaki zekaspiyskih Turkmenov” adlı makalesinde (ki bu çalışma daha sonra s. Malaov tarafından bitirilmiştir) Türkmen halkı arasından derlediği bilmeceleri ve şncelemesini Zivaya Sitarina adlı dergide yayınlamıştır⁷⁹.

G. 3.3. Almanya’da:

T. Kowalski “Türküşçe Volks rütsel aus Nordbulgariyan “ adlı çalışmasında Osmanlı dönemindeki Türk Bilmecelerinin bibliyografya verilmiştir.⁸⁰

G.3.4. Suriye’de

Kaşgarlı Mahmud’un” Divanu luğati’t -Türk” adlı eseri ilk defa H.664, M.1266 da Şamda ortaya çıkmış; 1915 yılında İstanbul’da Ali Emiri efendi tarafından tesadüfen bulunmuştur. Türk bilmeceleri bakımından son derece zengin temel kaynak olan bu eser ilk defa Türkiye’de kilisli Muallim Rıfat tarafından İstanbul’da yayınlamış: kültür bakanlığı tarafından da Ankara’da 1990 da basılmıştır.⁸¹

G.3.5. Amerika’da

Andreas Tiatze ile İlhan Başgöz’ün A. B. D.’de 1973 yılında yayımlanan Bilmeceler: “A corpus of Turkish Riddles” en büyük bilmece külliyatı olarak kabul edilebilir. Eserde 5000’i ana bilmece 7200’ü de değişik örnekler olmak üzere toplam 12200 bilmece bulunmaktadır⁸²

⁷⁸ Kadır Mirza Eli. *Türk Kalık Cumbaktarı*. Almatı: Gılobus Baspası, 2006

⁷⁹ A.N. Samoyloviç. *zagdaki zekaspiyskih Turkmenov*. Moskova: Zivaya Starina, 1909

⁸⁰ S. Malov, *Türküşçe Volks Rütsel Aus Nordbulgariyan*. (İslam Ansiklopedisi “bilmece” maddesi C 2, s. 616’dan naklan)

⁸¹ *Divanu Luğati’t-Türk*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar, 1990

⁸² .Hamdi Güleç, *a.g.e.* ss. 44–45

G.3.6. Azerbaycan'da

Bilmecelerle ilgili ilk ilmî çalışmayı yapan Kowalski'dir. Azerî sahasında Giray Aslanov'un "Tabışmaklar", M. Geldiyev'in "Aşkabat yöresi Matalları", 1929'da Hulofu'nun, "Azerbaycan Tapmacaları" ve İsmail Arif'in, "Semerkant Tapışmakları" önemli çalışmalarıdır. Ayrıca Hamamizâde İhsan'ın, "Bilmeceler"i 1930 yılında yayımlanır.⁸³

G.3.7. Bulgaristanda:

Mehmet Ali Ekrem" Bülbul Sesi Dobruca Türkleri Folklorundan Seçmeler" adlı çalışmasında Dobruca Türklerinin folkloruna ilişkin derlediklerini yayınlamış;235-237. sayfalar arasını bilmecelere ayırmıştır.⁸⁴

⁸³ Hamdi Güleç, *a.g.e.* ss 44–45

⁸⁴ Mehmet Ali Ekrem. *Bülbul Sesi Dobruca Türkleri Folklorundan Seçmeler*. Bukreş: Kriterion Kitabevi, 1981, ss. 235–237.

I. BÖLÜM

KERKÜK TÜRKLERİ BİLMECELERİNDE KONU

Elimizdeki toplam 424 bilmeceyi konu bakımından (elbete cevaplarına bakarak) incelediğimizde 15 ana başlıklarda toplayabileceğimizi gördük.

I.A. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceleler:

Yukarıda sayısı belirttiğimiz bilmecelelerinin bu gruba girebileceğini tesbit ettik. Ancak bu başlığı da 5 alt başlıkta değerlendirebiliriz

I. A. 1. Yemekle İlgili Bilmeceleler:

Bu grupta yer alan bilmeceleler ve aşağıda numaralarını vereceğimiz bilmeceleler yemekle ilgilidir gecen sırada değerlendirebiliriz (69, 77, 101, 157, 158, 184, 210,217, 247, 274, 350, 376, 353, 367). Bize yerel Kerkük Türklerinin daha çok et ağırlık beslendiğini ifade eder bu bilmeceleleri de kendi içinde dört grupta değerlendirebiliriz.

Güllüdü Kipeleklidi

Begler önünde kıymetlidi (Dolma)

I. A. 2. Tatlılarla İlgili Bilmeceleler:

Kerkük Türklerinde tatlı çeşitleri epeyce fazladır. Özellikle hurma meyvesiyle yapılan tatlılarımız meşhurdur. Bir başka ifadeyle halkımız yemek ve tatlı konusunda oldukça beceriklidir. (227)no lu bilmece'de de görülebileceği üzere...

Lalam diyer yağ geti

Getirirsev sağ geti

Sağılmamış inekte

Erimemiş yağ geti (Bal)

I. A. 3. Sebzelerle Yemekleriyle İlgili Bilmeceler:

Coğrafi konumu itibariyle Kerkük Türklerinde sebze kültürü oldukça gelişmiş bir durumdadır. Hem yemek yapımında hem de hastalıkların iyileştirilmesi amacıyla(Halk tababetinde) doğada bulunan bitkilerden ve sebzelerden mümkün olduğu ölçüde faydalanılmaktadır. Sebze kültüründeki bu durum doğal olarak sözlü kültür ürünlerinden önemli bir grubu oluşturan bilmecelere de yansımıştır. Aşağıda numaralarını vereceğini bilmecelerini örnek olarak (175) nolu olanını bu başlık altında yer almaktadır. (155, 161, 168, 175, 179, 296, 356, 363)

Hem doğrasan

Hem yığlasan

(*Soğan*)

I. A. 4. Meyvelerle İlgili Bilmeceler:

Irak toprakları pek çok meyvenin yetiştirilmesi için uygun özelliklere sahiptir. Bu yüzden çok çeşitli meyvelerin yaygın olduğu bu coğrafyanın sözlü kültür ürünlerinde de farklı meyve isimlerine rastlamak mümkündür. Dolayısıyla halk arasında meyve konusuyla ilgili bilmeceler söylenmektedir.. Meyvelerle alakalı olarak tespit edilen bilmecelerden bazıları (9, 10, 23, 145, 172, 186, 195, 262, 292, 303, 305, 309, 310, 366, 368, 371, 392)no lular olup (10) no.lu olanını aşağıya alıyoruz.

. Altı deri üstü deri

İçinde var bir avuç darı (İncir)

I.A. 5. Kuru Yemişlerle İlgili Bilmeceler:

Kerkük Türklerinde özellikle kuru yemiş kültürü zengindir ve çeşitleri oldukça fazladır. Bayanlarımız özellikle sabahları badem tüketmeden güne başlamazlar. Bu arada kuru yemişleri öğlen ve akşam yemekler inden sonra yemediğini belirtmemiz gerekir.Bu başlık altında olan bilmeceler bunlardır (49, 61, 66, 100, 109, 126, 193, 200, 243, 291, 298, 320, 329,373, 400) ve (100) no.lusunu, örnek olarak vermek istiyoruz.

100. Dağdan düştü dangır dungur

Qoy dişive qır gemir (Qoz)

I. A. 6. İçeceklerle İlgili Bilmeceler:

Bu gruba giren bilmeceleri de kendi içinde gruplandırmayıp, sadece isimlerini ve bilmece numaralarını vermeyi uygun bulduk.(12, 249, 255, 386, 75, 229, 234, 33, 42, 196, 197, 259)

Yukarıda numaraları verilen içeceklere ve baktığında Kerkük Türklerinin keyif verici maddelere fazla iltifat etmedikleri, onun yerine su ve sütü koyduklarını belirtebilir. Ancak “Çay”ın yerine sütü tercih edilmesi de, dikkatimizi çeken bir başka husustur.Nitekim(249, 255, 386, 75, 229, 234, 33, 42, 196, 197, 259, 70)nolu bilmeceler bu grupta yer alırlar:

Baxçada yêşil

Bazarda qere

Êvde qırmızı (Çay)

I. B.Tabiatla İlgili Bilmeceler:

Irak coğrafi konumu itibariyle elverişli ve bereketli bir toprak konumuna sahiptir. Dolayısıyla bu coğrafyada yetişen meyve ve sebzelerin tadı da dolgun ve lezzetli olur. Coğrafya özellikleri bakımından kırsal iklimine sahip olduğundan yaz mevsimleri sıcak, kışları ise sert geçer. Bahar mevsimi oldukça ılık ve yağışlıdır. Tabiat canlanır, kış örtüsünü üzerinden atar. Millet kendisini tabiatın kucağına atar, piknikler yapılır, oyunlar oynanır, ekin ekilir, türküler söylenir. Tabiatın canlanmasıyla beraber dağlardaki çiçekler açılır, kırlardaki böcek ve diğer canlılar uyanır, nehirlerdeki sular dağlardan gelen suyla beraber taşar ve etrafı güzelleştirir. Zaten saz şairlerimizin türkülerinde tabiat büyük bir yer tutmaktadır . Yine bu sebeple(3, 14, 26, 29, 71, 74, 78, 86, 108, 154, 165, 166, 188, 199, 266, 317, 333, 387, 405, 408, 410, 415)no.lu bilmecelerimiz de tabiat varlıkları ve unsurları yer almaktadır. Mesela aşağı da vereceğimiz (14) nolu bilmece bu çeşitendir.

Altun araba gümüş teker

Ne'ne şeker noxud döger (Güneş, Ay ve Yıldızlar)

I. C. İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler:

Bütün coğrafyalarda olduğu gibi Kerkük Türklerinde de beden organlarıyla ilgili adlandırmalar bilmecelere yansımıştır. Bu başlık altına giren bilmeceler(241, 267, 13, 20, 21, 52, 35, 46, 52, 54, 57, 72, 73, 79, 85, 88, 136, 174, 189, 191, 202, 213, 216, 220, 237, 241, 244, 254, 256, 258, 279, 280, 295,304, 312, 349, 359, 361, 393, 397, 399, 219)no.da kayıttır. Örnek olarak (21) nolu bilmeceyi aşağıya alıyoruz:

Aştı yola qaştı yola

İki qardaş düştü yola

Biri gider biri geli (Ayağlar)

I. Ç. Dinle İlgili Bilmeceler:

Türkler hiçbir tarihi dönemde inançsız bir millet olmamıştır İslamiyet öncesi inançlarını daha sonra kabul ettikleri İslamiyet'i kabul ettikten sonra da İslami inançlarla birleştirerek yaşamayı sürdürmüşlerdir Kerkük Türkleri için de bu durum geçerli olmuştur. Dini inançlarına sıkı sıkıya bağlı bir yaşam tarzı sürdüren Türkmenler sözlü gelenek ürünlerine de bunu yansıtmişlerdir. Nitekim Kerkük bilmecelerinde de dini inançları yansıtanları pek çok olup (159, 231, 410, 403, 293) no.da kayıttır bilmeceler bu grubu oluştururlar, örnek olarak vereceğimiz (159) no.lu bilmece de , bu çeşitendir.

Günortadan günortaya

Hiç sırfa gelmez ortaya (Ramazan)

I. D. Eşyalarla ilgili Bilmeceler:

I. D. 1. Döşeme Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler:

Kerkük Türklerinde farklı coğrafyalarda olduğu gibi oturacak ve kullanılacak eşyalar mevcuttur. Günümüzde en çok kullandığımız eşyalardan bazıları; sehpa, dolap,

masa, sandalye, kanepeler vb. eşyalardır. Alışageldiğimiz ve etrafımızı saran bu eşyalar eskiden beri en zaruretli görevlerini üstlenmişlerdir. Dolayısıyla kullandığımız eşyalarla ilgili bilmecelerin yaratılması veya sözlü geleneğin farklı türlerinde yansımaları kaçınılmazdır. Hatta Kerkük'te "Direksiz ev olmaz" şeklinde bir atasözümüz bile vardır. Ayrıca bu başlık altında toplanan bilmeceleri göstermekteyiz. (316, 369, 377, 148, 262, 228, 246, 372, 240, 269, 283, 2, 40, 133, 335, 395, 22, 68, 81, 131, 152, 209, 260, 328, 413, 418, 117, 121, 180, 290, 299, 300, 171, 341, 352, 345, 337, 334, 319, 287, 286, 284, 278, 253, 245, 223, 218, 215, 212, 211, 216, 201, 194, 190) no.lu bilmecelerimiz. Oldukça fazladır (286) kayıtlı bilmeceleri, bu grupta yer alır.

286. Qırt eder pırt eder

Gider qenefeye altında yatar (Süpürge)

I. D.2. Süs Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler:

Bütün coğrafyalarda olduğu gibi Kerkük Türkleri de gerek süs gerek zinet eşyalarına önem verirler. Burada en önemli etken yine İslâm dini olsa gerek, çünkü İslâm dininde bayanların zinet eşyalarına önem verilir, onların süslü olmaları engel değil gereklidir bile buna göre bayanlar dışarıda değil evde bizzat eşi için süslenmeli, değerli takılar takmalıdır. Kerkük Türkleride eşlerine çok değer verirler, onlara anne ve Allah'ın emaneti olarak yani mukaddes gözüyle bakılır. Kimi durumlarda farklı olabilir. Süs ve zinet dendiği zaman akla gelen ilk etapta bayanlardır, onun için memleketimizde bayanlar için değişik süs eşyaları yapılır Bunlar millî, bayram, düğün, nişan sebebiyle giyilir vb. kıyafetler olabilir. Erkekler için de değişik millî, düğün, sünnet ve farklı merasim kıyafetleri dikilir ama bunlar bayanların süs eşyalarına nazaran daha zayıf kalır. Bu tür süs eşya ve zinetlerin halkın en büyük kültür mirası olan sözlü geleneğe yansımaması ise mümkün değildir. Dolayısıyla süs ve değerli zinetlerle ilgili bilmeceler halk arasında varlığını eskiden beri sürdürmektedir. Nitekim (321, 383, 327, 388, 84) no.lu bilmecelerimiz bu grupta yer almaktadır ve aşağıya alacağımız. (321) nolu olanında da bu durum açıkça görülmektedir.

Tap nedi tapış nedi

Gül bahar öpüş nedi (Tarağ)

I. D. 3. Mutfak Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler :

Mutfakta kullanılan eşya kültürü çeşitli halklarda olduğu gibi Kerkük Türklerinde de aşağı yukarı aynı özelliklere sahiptir. Çeşitli coğrafyalarda olduğu gibi yemek ve tatlı yapımlarında Kerkük Türklerinde de alışageldiğimiz malzemeler kullanılmaktadır, bunlardan bazıları; kaşık, çatal, bardak, tabak, çanak, tencere, kepçe, tava, oklava, fırın ve başkalarıdır. Böylece anelerimizden miras olarak kalan sözlü kültür unsuru halk camiasını içine alan ve insanoğlunu ilgilendiren bütün yönleri yansıtmıştır. Elbette mutfak eşyaları da buna dâhildir. Aşağıda bu başlık altında toplanan bilmeceleri göstermekteyiz (275) nolu su ise örnek olarak verilecektir.

(374, 384, 288, 354, 323, 322, 289, 276, 275, 273, 272, 185)

Qazanda dolanam içinden ezerem

Dolantırmağ için datıram

İtiğçe dolantıram (Çömçe)

I.D.4. Dikiş Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler:

Bu gruba yüksük anlamına gelen İskif kelimesini anlatan 423 nolu bilmece girmektedir. Bu nedenle sös konusu bilmeceyi aşağıya alıyoruz.

Zanbur borküm (İskif)

I.E. Kırtasiye Malzemeleri İle İlgili Bilmeceler:

İnsanların eğitime verdiği önem neticesinde, kırtasiye gereçlerinin günlük hayattaki yeri de önem kazanmıştır. Kerkük Türkleri eğitime, özellikle çocukların eğitimine büyük özen göstermektedir. Bu sebeple kırtasiye malzemeleriyle ilgili terimlere, bilmecelerde sıkça rastlıyoruz. Mesela (385, 364, 355, 340, 325, 285, 99, 48, 43) no.lular bu grupta yer almakta olup (364) nolu olanı da örnek olarak gösterilmektedir.

Yox ağzı yox gözü

Söyler öğretir özü

Dilde ondan usta yox
Ondan yaxın dost da yox (Kitap)

I.F. Giyeceklerle İlgili Bilmeceler:

Kerkük Türkleri kıyafet konusunda diğer coğrafyalardan az da olsa farklı konuma sahiptir, bunun en büyük nedeni İslâmiyet'inTürküye Türklerinden daha çok kendisini. Erkekler, özellikle yaşlı kesim genelde "Zubun" adlı kıyafeti giymektedir. "Zubun"un en büyük özelliği uzun ve kapalı bir şekle sahip olmasıdır. Ayrıca başlarına da tekke takarlar. Kimileri ise Avrupaî tarz dediğimiz takım elbise, kot pantolon v. s. eşyalar tercih etmekte. Gençlerin çoğu modern kıyafet yanadları. Bayanlarımıza gelince çoğu kapalı, peli azı kimileri ise açıktır. Yalnız örtülerin rengi genelde siyah veya beyaz tercih edilmektedir, bunda da İslâm dinin etkisi görülmektedir. Ayrıca bayanlarımız süs ve ziynet eşyasına düşkündürler. Her bayanda ziynet takılarını görmek mümkündür.

Böylece Kerkük Türklerinde halk arasında giyeceklerle ilgili sözlü unsur dediğimiz halk edebiyatı için epey bilmece söylenmiş ve derlenmiştir. Bu bilmeceler sadece o coğrafyanın kültürünü yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda gelenek, görenek, inanç, örf ve âdetlerini de beraberinde yansıtmaktadır. Meselâ (424, 259, 182, 181, 141, 15) no. lu bilmecelerimiz bu gruba girmektedir. Biz de örnek olarak (15) no da kayıtlı olanını vermek istiyoruz.

Altun qantar
Êt dartar
Elde yapılı
Ête asılı (Sırğa)

I.G. Görsel ve İletişim Araçları İle İlgili Bilmeceler:

Kerkük Türklerinde iletişim mevzusu daha teknolojinin ilerlemediği zamanlarda mektup ya da telgraf vasıtasıyla yapılırdı. Günümüzde ise çağın ve teknolojinin gelişmesiyle beraber mektup ve telgrafların yerini internet, medya, televizyon, cep telefonlarına bırakmış oldu. Dolayısıyla bu konuyla alakalı halk arasında söylenen

bilmecelerimiz mevcuttur. Nitekim (339, 340, 355, 364, 365, 285) no'da kayıtlı olanlar, bu gruba oluştururlar ;(339) nolu su örnek olarak verilecektir.

Uzun uzun yollardan

Bir 'eceyibquş geli

Qırma badamdili var

Ne diyerse xoş geli

Gözlerinnen yaş geli (Mektup)

I.Ė. Aydınlatma Araçları İle İlgili Bilmeceler:

Irak sahası da diğerk coğrafyalarda olduğu gibi, henüz en önemli elektriğinin icadının keşfedilmediğı çağda, halk tebaası gaz lambası veya mumla aydınlanırlardı. Bu loş mum ışıkları beraberinde yalnız Irak halk edebiyatının bir türü olan bilmecelerin değıl, diğerk sözlü ürünlerin de yaratılmasına neden olmuş; bir başka ifadeyle bu hayat tarzı , sözlü geleneğinin yaşamasına ve zengileşmesine neden olmuştur.Günümüzde ise Irak Türkleri her yerde olduğu gibi aydınlanmalarını elektrikle sağlarlar. Elektriklerin kesildiğı anda gaz lâmbası veya mumla idare ederler. Ayrıca ısınma ve aydınlanmanın bir çeşidi olan kömür, doğal gaz ve dünyada petrol yataklarının en çok barındıran ülkelerden birisinin Irak olduğunu hatırdan çıkamamak gerekir.

Dolayısıyla Kerkük Türklerinde sözlü geleneğinin bir çeşidi olan bilmecelerle coğrafyanın da verdiği konum itibariyle petrol, doğal gaz, ışık, kömür, ocak v. s. konu içerikli bilmecelerle karşılaşmak kaçınılmazdır. (271, 134, 55, 266)no.lu bilmecelerde ve örnek verdiğimiz (55). No.lu sunda da görüldüğü üzere...

Bir ayağ üstünde durar

Yer öz cisminin êtini

Çekmez qurttan qassabın minnetini (Mum)

I.H. Müzik-Çalgı Aletleriyle İlgili Bilmeceler:

Kerkük Türkleri halk yapısı ve yaşayış itibarıyla müzik ve enstrümanlara önem verirler. Bizim millî çalgılarımızın grubu altında birkaç enstrüman toplamamız mümkündür. Bunlardan bazıları; saz, keman, mehter, davul, zurna, cümbüş, ud, kanun, şavur ve başkalarıdır. Bu aletler genelde düğünlerde (toy), sünnet merasimlerinde ayrıca millî bayramlarımız ve folklor etkinliklerimizde kullanılır.

Bu alet ve çalgıların bu kadar önemsendiği coğrafyada, bunların bilmecelere ve diğer halk edebiyat türlerine yansımaları gayer tabidir. Örnek olarak aldığımız (301). No.lu olanıyla (301, 262, 119, 93) no. lu bilmecelerde olduğu gibi....

Rühü yoxtu almaz nefes
Şekli cismi eynen qefes
Egri beli uzun boynu
Çox neşeli vêri bir ses
Boş qarnına dolar hava
Mehzün sesi derde dava (Ud)

I.İ. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler:

Kerkük Türklerinde, kırsal iklime sahip olan bütün diğer coğrafyalarda olduğu gibi evcil ve vahşi hayvanlar mevcuttur. Evcil hayvanlar grubuna hepimizin de bildiği gibi at, inek, boğa, koyun, keçi, tavuk, köpek, kedi vb. Vahşi gruba aslan, kaplan, kurt, tilki, fiil, ceylan vb. girer. Bu tür vahşi hayvanların çoğu doğada bulunmaz, halk ancak bu tür hayvanları hayvanat bahçesinde görmeleri mümkün. Coğrafyamızda gıda yiyeceklerimizin ana besin kaynağını temin eden hayvanlar ise ; inek, koyun, keçi, boğa, dana, tavuk, hindi, vb.dir. Bunun yanında at yetiştirme kültürümüz de oldukça gelişmiştir. Özellikle soylu atlar yetiştirilmekte bu coğrafiya dikati çekmektedir.

Eskiden beri halk tebaasını geçim konusunda en çok ilgilendiren konulardan biri de vahşi hayvanlar olmuştur. Çünkü insanoğlu eskiden beri vahşi doğada geçimini(et, süt, yağ, yoğurt, kaymak, yumurta, peynir v. s.) evcil hayvanlardan sağlarken, vahşi hayvanlardan da deri, kürk, v.b. gibi eşyalar elde etmiştir.

Bu nedenle dünden bu güne hayvanlarla içli dışlı olan insanlar hayvanlarla ilgili tüm konuları sözlü geleneğe, dolayısıyla da bilmecelere yansıtılmışlardır.

Böylece günümüze kadar süregelen bu bilmeceler coğrafyamızı alakadar eden hayvanlarla ilgili tüm konuları da beraberinde yansıtmış ve yansıtmaya da devam etmektedir.

I.İ. 1. Evcil Hayvanlarla İlgili Bilmeceler:

420, 414, 411, 404, 400, 389, 382, 380, 379, 359, 344, 343, 314, 307, 297, 281, 268, 267, 225, 208, 207, 205, 203, 177, 176, 151, 143 , 142, 132, 118, 115, 114, 113, 112, 107, 106, 104, 103, 102, 90, 83, 67, 64, 53, 45, 39, 38, 36)no.lu olanlar bu gruba girmektedir ve (102) no. lu olan, örnek olarak verilecektir:

Dağdan endi bir fil

Eli ayağı zifir (Kedi)

I.İ. 2. Vahşi Hayvanlarla İlgili Bilmeceler:

(421, 338, 282, 204, 173, 82, 25)no.lu bilmeceler ise vahşi hayvanlarla ilgilidir. Aşağıya aldığımız (338) no.lu su da bu çeşitendir. Örnek?

338. Uzun uzun uzanı

Senede bir bezeni (Yılan)

I.İ. 3. Diğer:

(411, 400, 359, 307, 362, 281, 208, 203, 176, 142, 107, 103, 82, 67, 45) no. da kayıte olanlar daha çok bu iki gruba girmeyen bilmecelerdir. Bunu 176 no.lu olanın da rahatlıkla görebiliriz.

Hemimidi, mimidi

Yer altında yatan

Kül harmanı kimdi (Qarınca)

I. J. Sosyal ve Kültürel Hayat İle İlgili Bilmeceler:

I. J. 1. Aile Kurumuna İlişkin Geleneklerle İlgili Bilmeceler:

Kerkük Türkleri gelenek ve göreneklerine çok önem verir ve yaşatırlar bunların için de özellikle aile kurumuna yönelik gelenek ve görenekler başı çekmektedir. Nitekim Düğünlerimiz (toy), oldukça renkli ve görkemli geçer. Sofralar düzülür, yemekler yapılır, oyunlar oynanır, erkekler ile bayanlar farklı masalarda oturur. Kısacası toylarımız oldukça güzel ve zengin geçer.

Sünnet düğünlerimiz de ise erkek çocuğuna özel beyaz elbise giydirilir, adak olarak kurbanlık kesilir, Kuran okunur, misafirler ağırlanır, hediyeler alınır. Birİslâm dininin emrettiği en önemli merasim yerine getirilmiş olduğundan, akrabaları yerine getirilmiş olan bu hayır işin heyecan ve sonucuyla mutlu ve neşeli olurlar.

Yukarıda zikrettiğimiz bazı örf ve âdetler elbete de gibi zaten halk edebiyatının semeresidir. Bunu için zamanla Kerkük Türkleri sözlü geleneklerini yazılı olarak korumaya çalışmışlar, onları halk edebiyatının bir türü olan gerek bilmecelerde de masalarda, gerek destan v. s. türlerde yaşatmaya çalışmışlardır. İşte bu başlık altında toplanan bilmeceleri ve örnek olarak verdiğimiz (5) no.lu olanı (407, 378, 342, 130, 5)

Al geti alvar geti

El degmemiş ağaçtan

Qoxlanmamış gül geti (Gelin)

I.J. 2. Aile Bireyleriyle İlgili Bilmeceler:

Kerkük Türklerindeki aile ve akraba bağları oldukça sağlamdır. Büyükler sayılır, küçükler sevilir. ,aile içinde ve dışında herkes görevini ve yerini bilir.

Aile ve akraba adlandırmalarımız diğer Türk soydaşlarımıza da benzemektedir. Örneğin, anne (nene), baba (koca), kız kardeş (bacı), dayı (dayı), erkek kardeş ya da ağabeyin (qardaş), amca (amca ya da emmi), nine (büyük nene), dede (koca) gelin (gelin) bunlardan bazılarıdır. Hatta Kerkük Türklerinde kadınlar koca evinde kayınvalide ve kaynatalarına cevap vermeden hizmet etmek,yani gelinlik yapmak zorundadırlar.

Aile ve aile bireylerin isimlendirilmesiyle diğer Türk topluluklarda olduğu gibi çeşitli bilmeceler derlenmiştir. Genelde kaynana ve gelin arasında anlaşmazlıklar yüzünden derlenmiş bilmeceler meşhurdur.

Bu arada adı geçen kelimeler telaffuz edilirken dudakların birbirine değip değmemesi (251) de gereken ve uygulanan durumlardadır. Tüküye Türklerin de “leb” değmez deniraşıkların atışmaların da görülen bu duruma en güzel örnek (251) no.lu bilmecedir

Neneye degmez

Babaya deger

Dayzaya degmez

Emmiye deger

Degere degmez

Degmeze deger

Vallaha degmez

Billaha deger (Adı geçen kelimeler telaffuz edilirken dudakların birbirine değip değmemesi)

I.K. Ölüm ve Ahiret İnancıyla İlgili Bilmeceler:

Kerkük Türkleri ölüm ve ahir zamana inanan insanlardır. İslâm dininin getirdiği bu inanca göre halkımız ebedî hayata inanır ve yapılması gerektiğini bu dünyada telafi etmeye çalışırlar.İsalmiyete göre insan öldükten sonra, ahi ret hayatına ilk adımını atmış oluyor. Onun için insan son nefesini verdikten sonra yıkanır, dualar okunur, eski Orta Asya geleneklerine uyarak ağlayarak ağıtlar okunur; ve en son kabre erkekler tarafından götürölüp namaz eşliğinde fani hayattan ebedî hayata yolcu edilerek gömölür. Ahir et inancı gerek İslâm inancında ve gerekse diğer dinlerde aynı felsefeye sahiptir iyiler kazanır, kötüler cezalandırılır. Cennet iyilik yapanların, cehennem ise kötülerindir.

Kerkük Türkleri de bütün Müslüman akranları gibi yaşayış gayelerinin ve var ile yok olmanın örtüştüğu bu önemli konuları sadece bilmecelere değil bütün hayatlarına

yansıtmışlardır. Onun için ölüm ve ahi ret konusuyla ilgili bilmecelere rastlamak mümkündür. Nitekim (390, 226, 150, 135, 98, 92, 1)no.lu olanlar bu grubaoluştururlar.Aşaya aldığımız (1) no.lu bilmece de olduğu gibi.....

Abdest alı namaz kılmaz

Cemaatten geri kalmaz (Ölü)

I.L. Ağaçlarla İlgili Bilmeceler:

Yaşam kaynağımızın en önemli etkeni ve oksijen deposu olan ağaçlarımız değil bilmeceler de her yerde durmadan ve ebediyen yaşatılmalı.

Kerkük Türkleri de yaşam kaynağı olarak ağaçlara büyük önem verirler. Memleketimizde çeşitli meyve ve değişik türe sahip ağaçlar yetişir. Bunlardan bazıları, portakal, nar, mandarin, ceviz, fındık ve meşhur hurma ağaçlarıdır. Örnekleri daha da çoğaltabiliriz. Coğrafyanın da verdiği sıcak iklim konumuyla bu meyvelerimiz oldukça tatlı ve lezzetli olur.

Bu durumu halk arasında derlenmiş bilmecelere de yansımış olup günümüze kadar gelmiş ve çoğu derelenmiştir. Aynı zamanda o coğrafyanın iklimi, tabiatını ve en önemlisi yaşam kültürünü yansıtan bilmeceleri , kendi içinde iki gruba ayırabiliriz.

I.L.1. Meyve Ağaçlarıyla İlgili Bilmeceler:

(252, 224, 146, 31, 332, 336, 357)no.lu bilmeceler , meyve ağaçları üstüne olup (332) no.lu su hurma ile ilgilidir.

Uzun uzun obalar

Ağ seqqelli babalar

Aşağıdan su içer

Yuxarıdan balalar (Xurma ağacı)

I.K.2. Diğer Ağaçlarla İlgili Bilmeceler:

(7, 357) no.luları ise meyve ağacı dışında kalanları konu edinirler. Örnek olarak (7) no, da kayıtlı olanını , aşağıya alıyoruz:

Aldım noxut

Çıxtı söğüt

Yarpağı tutBarı 'armut (Pamuk)

I.M. Taşıtlarla İlgili Bilmeceler:

Irak coğrafyasında eskiden şehirler arasında ki ulaşım daha çok trenle yapılırdı, günümüzde ise bunlar , yerini modern ve hızlı ulaşım araçlarına bırakmıştır. Bunlar modern arabalar, uçaklar, otobüs araçları ve halen kullanımda olan trenler (Qamara),vb. olarak karşıya çıkmaktadır. Kerkük Türkleri halkının hayatında önemli bir yer tutan bu ulaşım araçları, elbette bilmecelerine de yansıtacaktır. Nitekim 120 no. lu olanı (bir tane de olsa) bu yansımayı görmek mümkündür.

Qamara ,Tren

Uzağ yolar gider

Hiç qorxu yox üstüne (Tren)

I.N. Kutsal Yerlerle İlgili Bilmeceler:

Irak toprakları tarih boyunca dinle ve özellikle Müslümanlıkla çok yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur. İnsanların ziyaretleriyle akıma uğrayan pekçok kutsal yerlerimiz vardır. Bunlardan bazıları Necef şehrinde Hz. Ali'nin kabri, Kerbela'da Hz. Hüseyin'in kabri (Peygamber Efendimizin torunu ve aynı zamanda Hz. Ali'nin oğlu), Samara'da Hz. Ali'nin torunu olan Hz. Ali'yül Hadî ile Hasan'ül Askerî'nin mezarları ve kültür mekanı olan Bağdat'ta Hz. Ali'nin torunu olan Musul Kazım ile Muhammedî Cevad'ın mezarları, yine Bağdat'ta Hz. Abdülkadir ile Ebu-Hanefe El Numanî'nin kabirleri, Tavuk ilçesinde (Dakuk) İmam Zeynel Abîdi'nin ziyaret ettiği ve günümüzde

halk tarafından uğrak yerlerden biridir, ayrıca Tuzhurmatu ilçesinde İmam Ahmed'in mezarı ve aynı yerde mübarek zat olan Aliyül Murt aza'nın (aynı zamanda İmam Musul Kazım'ın oğludur) dağda ikamet ettiği yerler bu gün de ziyaret edilen yerlerdendir. Bunun gibi daha sayamadığımız birçok kutsal yerler ve mezarlar mevcuttur.

Dinle bu kadar haşır neşir olan mekanda elbette halk edebiyatına düşen pay olmuş bu durum Bunlar bilmecelere de yansımıştır. (250) no.lu olanın da, yani örnek olarak aldığımız bilmece de olduğu üzere.....

Nenem diyer nar denesi

Nenem diyer nur denesi

İslamların bir denesi (Kâbe)

I.O. Çeşitli Bilmeceler:

Bu gruba giren bilmeceler ele aldığımız bilmece konularından hiçbiri gruba dâhil değildir. (30) no.lu bilmeceyi örnek olarak aşağıya alıyoruz. (419, 375, , 361, , 326, 311, 308, 264, 233, 138, 84, 51)

Babadan eziz

Neneden eziz

Baltadan ağır

Baldan şirin

Bazarda satılmaz (Uyku)

Bu bütünü için sonuç olarak diyebiliriz ki:

Kerkük Türklerinin sözlü geleneğinde yemek, tabiat, hayvanlar, vücut birimleri ve ev eşyalarıyla ilgili bilmeceler doğuluğu oluşturmaktadır. Bu bize Kerkük Türklerinin yemek kültürlerinin son derece gelişmiş olduğunu; bu durumun da Türklerin eski hayatlarından kalma “Şeylan”larla “sığır”denilen av törenleriyle”yuğ”adı verilen

yas törenleriyle yakından ilgisini gösterdiğini düşünüyoruz. Tabiatla ilgili bilmeceler için ise “Türklerin dünden bugüne şair millet oldukları, başta tabiat olmak üzere bütün güzellikler karşısında duygularını sazlarının telerine döktükleri ve bilmecelerde bile yaratıkları” yorumunu yapacağız... Ev eşyalarıyla ilgili bilmecelere gelince...Türklerde aile dolayısıyla ev geçmişte de çok önemli olmuştur .Hatta “evlenmek ile “ev açmak “ ve “ev sahibi olmak” ifadeleri, sadece Türklerde aynı anlama gelmektedir.Buna bakarak “ev döşemesi, ev süs eşyaları ,mesken adları “nın ve “aile bireyleri ve aile hayatıyla ilgili geleneklerin yer aldığı bilmecelerin çoğunluğu oluşturması ,gayet doğaldır. Hayvanlarla ilgili bilmecelerin çokluğu da bize Türklerin hayvancılıkla geçindiği, bu yüzden konar- göçer hayat yaşadıkları dönemlerin izlerini hala taşıdıklarını yani hayvancılığa da önem verdiklerini göstermektedir. Vücudun bölümleri ve organlarımızla ilgili olanlar için de “Türklerin insana verdikleri önemi ve humanisliğini yansıttığı” yorumunu yapacağız.

Görsel ve işitsel iletişim ve taşıt Araçlarıyla ilgili bilmecelerin azlığı ise, dikkatimizi çekmiştir. Biz bu durumu, Kerkük Türklerinin yıllardır oturmayan siyasi durumlarına bağlamayı uygun buluyoruz.

II. BÖLÜM

KERKÜK TÜRKLERİ BİLMECELERİNDE YAPI

Elimizdeki (424) Bilmeceye baktığımızda oldukça farklı durumlarla karşılaştığımızı görüyoruz Çünkü bilmecelerin bir kısmı şiir şeklindeyken bir kısmı düz yazı biçimindeydi. Bazı bilmeceler cevabı içinde saklarken bazılarının cevabı bilmece sorulduktan sonra veriliyordu. Üstelik bilmecelerin şiir şeklinde olanlarının birçoğu belli bir kafiyeyi içerirken birçoğunda düzenli bir kafiyeden söz edilememekteydi .Bunların yanı sıra düz yazı şeklinde olan bilmecelerin de kuralı veya kuralsız cümle şeklinde olmaları söz konusuydu.

Bütün bunlar bize bilmecelerin yapı bakımından incelenmesinde dört ayrı hususun göz önüne alınması gerektiğini göstermiştir. Böylece Irak Türkmen bilmecelerini, yapı bakımından şöyle bir tasnife tabi tutmak uygun olacaktır:

I.A. Şekil özelliklerine göre bilmeceler.

II.B. Yüklemine göre bilmeceler.

II.C. Kâfilerine göre bilmeceler.

II.D. Cevabın veriliş şekline göre bilmeceler.

II.E.Cevabın sayısına göre bilmeceler

Şimdi bunları tek tek ele alalım:

II.A. ŞEKİL ÖZELİKLERİNE GÖRE BİLMECELER:

Bu başlığa giren bilmecelerin de iki ayrı grupta incelenmesi söz konusudur:

II.A. 1. Şiir Şeklindeki Bilmeceler

II.A. 2. Düz Yazı Şeklindeki Bilmeceler

II.A. 1. Şiir şeklindeki bilmeceler:

Bu başlık altında biz, bilmeceleri içerdikleri dize sayısına göre guruplandıracağız:

II.A. 1. 1. Bir Dizeli Bilmeceler:

Bu guruba giren bilmeceler bir mısradan oluşan, yani bir dize halinde olanlarıdır.
Nitekim

(201.237.293, ve 370, 371,372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400,401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409 ,410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424) numaralar arasındaki bilmeceler bir dizeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek olmak üzere 407 ve 237 nolu bilmeceleri aşağıya alıyoruz

407. Özü diri eşşegi ölü (Çocuk ve beşik)

237. Men giderem o qalı (Ayağ izi)

II. A. 1. 2. İki Dizili Bilmeceler:

(1, 2, 4, 6 ,9, 10, 12, 13, 14, 18,1 9, 20 ,24, 25, 26, 27, 28, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 52, 54, 57, 61, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 81, 83, 86,87, 89, 92, 99, 100, 102, 109, 110, 111, 112, 113, 117, 122, 127, 128, 129, 131, 132, 151, 153, 157, 159, 161, 166, 169, 174, 175, 178, 181, 191, 195, 197, 202, 203, 206, 209, 211, 212, 213, 214, 219, 220, 241, 243, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 266, 276, 277, 278, 279, 281, 285, 286, 292, 294, 295, 296, 298, 304, 305, 308, 312, 313, 315, 317, 321, 325, 326, 328, 329, 330, 331,334, 336, 337, 338, 343, 344, 346,, 347, 348, 349, 350, 351, 355, 358, 360, 362, 365, 366, 367) No. lu bilmeceler iki dizeden ibaret olup , nakaretleri yoktur. Bu durum, aşağıya aldığımız (317ve 241) no.lu olanlarında açıkça görülmektedir.

Şekere benzer dadı yoxtu

Havada uçar qanatı yoxtu (Qar)

Menim bir qutum var

İçinde ottuzki türlü otum var (Ağız ve dişler)

II.A. 1. 3. Üç Dizeli Bilmeceler:

(5, 8,10, 11, 21, 42, 53, 55, 66, 76, 84, 85, 94, 95, 101, 118, 121, 123, 134, 139, 150, 170, 176, 183, 186, 187, 199, 200, 204, 215, 216, 222, 233, 239, 240, 250, 263, 264, 269, 275, 282, 287, 288, 311, 318, 320, 322, 323, 342, 356, 363, 369) yukarı da numaralarını verdiğimiz (55) no.lu su verilmektedir.

Bir ayağ üstünde durar

Yer öz cisminin êtini

Çekmez qurttan qassabın minnetini (Mum)

II.A. 1. 4. Dört Dizeli Bilmeceler:

(3, 7, 15, 16, 17, 22, 23, 29, 31, 38, 40, 41, 45, 47, 50, 56, 58, 59, 60, 64, 67, 68, 78, 79, 80, 82, 88, 90, 91, 93, 96, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 114, 115, 116, 119, 124, 125, 126, 130, 133, 138, 144, 145, 146, 147, 152, 154, 155, 156, 158, 160, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 171, 172, 173, 177, 179, 180, 182, 185, 190, 192, 193, 198, 205, 207, 208, 210, 217, 218, 221, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 238, 242, 245, 247, 248, 249, 252, 253, 258, 265, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 283, 284, 289, 290, 291, 297, 299, 300, 303, 306, 307, 310, 314, 316, 319, 324, 332, 333, 335, 340, 341, 345, 352, 354, 357, 359, 361, 364, 368) no.lu bilmecelerin yer aldığı bilmeceler dört mısradan oluşan, yani dörtlük halinde olanlarıdır. Örnek olması için (172 ve 367) no.lu olanlarını vermek istiyoruz.

Heciler hece gider

Ehd eder gice gider

Bir yumurta içinde

Yüz eli cüce gider (Nar)

Yaz gelende soyunu

Qış gelende soyunu

Barını el alı

Yarpağını yêl alı (Ağaç)

II.A. 1. 5. Beş Dizeli Bilmeceler:

(246, 280, 302, 309, 339) no. da kayıtlı olan bilmeceler ise beş mısradan oluşan, yani beş dize halinde olanlarıdır. (339) no, da kayıtlı olan ve aşağıda verdiğimiz örnekte de bu, açıkça görülmektedir.

Uzun uzun yollardan

Bir eceyib quş geli

Qırma badam dili var

Ne diyerse xoş geli

Gözlerinnen yaş geli (Mektup)

II.A. 1. 6. Altı Dizeli Bilmeceler:

Bu guruba giren (30, 62, 140, 188, 244, 301, 327) no, da kayıtlı olan bilmeceler altı mısradan oluşan, yani altı dize halinde olanlarıdır.

244. Miskindi sesi çıxmaz

Kimsenin canın sıxmaz

Yerimezsem yerimez

Yêrde gider çürümez

Onu istersem eger

Özünnen bir de döner (Gölge)

Şeklinde yaşayan ve (244) no,lu olan bilmecemiz gibi...

II.A. 1. 7. Yedi Dizeli Bilmeceler: (189)

Bu guruba giren bilmeceler yedi mısradan oluşan, yani yedi dize halinde olanlarıdır. Sadece (189) no'lu olanın da rastladığımız bu bilmeceyi veriyoruz:

İki eşim var

Birbirini qavar
Biri gülerse biri ağlar

Biri göz qızarı

O biri dil çıkarı

İki fener

Gündüz yanar

Gece söner (Göz)

II.A. 1. 8. Sekiz Dizeli Bilmeceler: (251, 270)

Bu guruba giren bilmecenin sekiz mısradan oluşan, yani sekiz dize halindedir ve 270 no, da kayıtlıdır.

Qarmı şişib

Şehre düşüb

Sanki türlü yêmeğ bişib

Elem ona qoşa geli

Hepsi birden coşa geli

Barmağı var yüz arşın AL yeşilli sarışın

Ağzına adam girer

Hem oturu hem durar (Mınaralı cami)

Bu konuda diye biliriz ki:

Kerkük Türklerinin bilmecelerinde şiir, son derece önemli bir yer tutmaktadır. Bu guruba giren bilmecelerin çoğunluğunun dört ve iki dizeli olanlarının oluşturması söz konusu Türk topluluğunun eski hayatlarından gelen şiir özelliklerini hala muhafaza ettiklerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu bağlamda Türklerin “koşuk” ve “sagu” (ağıt)larında dörtlük ve ikilik sistemi kullandıkları hatırlanacak olursa, bu yorumumuzun nedeni anlaşılmış olacaktır.

II.A. 2. Düz Yazı Şeklindeki Bilmeceler:

Bu guruba giren bilmeceler düz yazı şeklinde olan ve bir mısra halinde ki bilmeceler olup(201.237.293 ve 370, 371,372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400,401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424).no, da kayıtlıdılar.

İçerisi kıvı yazısı yeşil lalalar (Qarpuz)

Nenesi var babası yox (Hz. İsa)

yukarıya aldığimiz (392 ve 403) no,lu olanlar gibi.

Görüleceği üzere “düz yazı şeklindeki bilmeceler”,dize şeklinde olanlardan daha azını oluşturmaktadır. Büyük bir ihtimale Kerkük Türkleri bilmece türünde de eski anlatım tarzımızı yaşatmışlar; nesir şekline fazla itibar etmemişlerdir. Fakat belirtmek gerekir ki bu durum, yani bilmecelerin daha çok nazımla söylenmeleri sadece Kerkük Türklerinde değil; bütün Türk boy ve topluluklarında da yaşayan bir durumdur.

II.B. YÜKLEMİNE GÖRE BİLMECELER:

Türkçede öğelerin dizilişi, temel olarak, özne + tümleş + yüklem şeklindedir. Ancak konuşmada ve yazı dilinde bu diziliş, anlatımı kuvvetlendirmek veya anlatıma akıcılık kazandırmak için bazen bozulabilir, yani öğelerin yeri değişebilir.

Cümleler yüklemine göre kurallı ve kuralsız(devrik) olmak üzere iki grupta incelenir.⁸⁵.

II.B.1. Kurallı cümle şeklinde olan bilmeceler:

Yüklemi sonda olan cümlelere kurallı cümle denir. (1, 2, 3 6, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18 , 19, 20, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 54, 56, 59, 60, 63,64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 103, 105, 106, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118 , 121, 122, 123, 125, 126, 128, 130, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 149, 150,151, 153, 155, 156, 157, 158, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183 , 184,185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 198, 199, 201, 203, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217,218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 278, 280, 282, 283, 288, 289,291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 416, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424) nolu bilme celer kurallı cümle şeklinde olan bilmecelerdir.

II. B.2. Kuralsız (devrik) cümle şeklinde olan bilmeceler:

Yüklemi sonunda olmayan bilmeceleri de devrik cümlele bilmeceler grubuna sokabiliriz .Cümlelere kuralsız(devrik) cümle denir. (4, ,5, 7, 8, 9, 10, 16, 21, 22, 26, 27, 34, 37, 50, 51, 53, 55, 57, 58, 61, 62, 84, 86, 88, 90, 100, 104, 107, 108,, 109, 113, 119, 120, 124, 127, 129, 132, 134, 143, 144, 145, 152, 154, 159, 160, 161, 163, 169, 170, 195, 196, 197, 200, 202, 204, 209, 216, 228, 229, 234, 238, 245, 248, 253, 256, 257,

⁸⁵ *Türkçe Dil Bilgisi*. Gazi Üniversitesi. Türkçe öğrenim Araştırma ve uygulama Merkezi (TÖMER), Ankara: 2006, s. 287.

262,276, 277, 279, 281, 284, 285, 286, 287, 290, 298, 300, 301, 303, 309, 310, 384, 389, 395, 410, 415, 417)

Görüleceği üzere incelediğimiz bilmecelerin çoğunluğunu kurallı cümle halindeki bilmeceler oluşturmaktadır. Kuralsız cümlelerle yaşayanlar ise azınlığı teşkil etmektedir. Bu da bize Kerkük Türklerinin konuşma dili söz konusu olduğunda daha çok kurallı cümleler kurduklarını gösterebilir. Bilmeceler de sözlü gelenek ürünleri olduğuna göre bu durumdan etkilenmemesi mümkün değildir.

II.C . KAFİYE DURUMUNA GÖRE BİLMECELER:

1. Abdest alı namaz kılmaz (a)
Cemaatten geri kalmaz (a) (Ölü)
2. Ağ ilan ağzın açar (a)

Qere ilan vurar gêçer (a) (İğne-İplik)
3. Ağaç büqer qolu yox (a)
Yürüdüğü yolu yox (a)

Ğezeplense ıslıq çalar (b)

Tozları xarap eder (b) (Yel)
4. Akşama kadar bir ayağ üstünde durar (a)

Akşam ölü elin uzadı (a) (Helk)
5. Al geti alvar geti (a)
El degmemiş ağaçtan (b)

Qoxlanmamış gül geti (a) (Gelin)
6. Alaca nimder (a)
Qulpunu dönder (a) (İğ)
7. Aldım noxut (a)

Çıxtı sögüt (a)

Yarpağı tut (a)

Barı ‘armut (a) (Pamuk).

8.Aldım qere (a)

Qullandım qırmızı (b)

Attım kül rengi (c) (Kömür)

9.Allah yapar yapısını (a)

Demir açar kapısını (a) (Qarpuz)

10.Altı deri üstü deri (a)

İçinde var bir avuç darı (a) (İncir)

11. Altı gâmiş, (a)

İçi qoyun, üzü gêçi, (b)

Bir ayağında qaldırı gêçer (c) (Yemen)

12. Altı su (a)

Üstü ataş (b) (Nargile)

13. Altı tavan üstü tavan (a)

İçinde Qırmızı oğlan (a) (Ağız)

14. Altun araba gümüş teker (a)

Ne’ne şeker noxud döger (a) (Güneş, ay ve yıldızlar)

15. Altun qantar (a)

Êt dartar (a)

Elde yapılı (b)

Ête asılı (b) (Sırğa)

16. Aq suda boğdu meni (a)

Çigine qoydu meni (a)

Bir eliyde tas (b)

Bir elde tutu meni (a) (Cere, gümgüm)

17. Aqan sular yağışı (a)

Gögden birbirin bulaşı (a)

Damnan suları yiğer (a)

Yerlere ulaşı (a) (Merzip)

18. Aqilliler aqıl töker bulallar (a)

Aqilsizler düşünüller durallar (a) (Gaz lambası)

19. Aş gördüm iş gördüm (a)

Qöpük qusan daş gördüm (a) (Sabun).

20. Aşağıdan qozu var (a)

Avradlardan sözü var (a) (Eyek)

21. Aştı yola qaştı yola (a)

İki qardaş düştü yola (a)

Biri gider biri geli (b) (Ayağlar).

22. Ateş saldı qarnıma (a)

Qesav vurdu canıma (a)

Ot yandı qarnım qızardı (b)

Ne yaxnaşı yanıma (a) (Tandır)

23. Ateşte büküm büküm yapılam (a)

Bir birimize sarılam (a)

Meni istediğiy yere bağlanam (a)

Çekmiyen quvet bulunam (a) (Zincir)

24. Ateşte pişer (a)

Ette asılı (b) (Sırğa)

25. Atmaca hayvan kimin (a)

Êcisi soğan kimin (a) (Arı)

26. Attım bayaz yummağı (a)

Tuttum qere yummağı (a) (Gündüz ile gece).

27. Axşam septim noxudu (a)

Sebbeh qaxtım yoxuydu (a) (Yıldızlar)

28. Ayağları su içer (a)

Üstünden gelen geçêr (a) (Köprü)

29. Ayla gelir (a)

Güneşle gider (a) (Gece)

30. Babadan eziz (a)

Neneden eziz (a)

Baltadan ağır (b)

Baldan şirin (c)

Elde tutulmaz (a)

Bazarda satılmaz (a) (Uyku)

31. Babası kipri koca (a)

Nenesi yaylı hatun(b)

Bacısı Terlen güzel (c)

Qardaşı kara gezer (d) (Meyve Ağacı, gök, dallar, yapraklar, üzüm)

32. Bağlasav gider (a)

Açsav durar (a) (Ayakkabı).

33. Bahçede yeşil (a)

Yazda kara (b) (Çay)

34. Balacığ (a)

Başında var tablacığ (a) (Çivi)

35. Baldan datlı (a)

Zehirden êcci (b) (Dil)

36. Baş aşağı êtsem dolar(a)

Baş yuxarı etsem boşalı (b) (Börk)

37. Başı benzer erüğe (a)

Girer çıxar dellüğe (a) (Qaşığ)

38. Başı mazı (a)

Quyruğu qemçi (b)

Altı qoyun (c)

Üstü gêçi (d) (Qırlanıç)

39. Başı tarağ (a)

Quyruğu orağ (b) (Xoroz)

40. Başım çatal demir (a)

Qolum taxta xurma ağacı (b)

Duvara taxtaya mix çakar (a)

Bax bunda ne quvet var (a) (Çekiç)

41. Başım çatal demirdi (a)

Qolum xurme taxtadı (b)

Sanatqar elinde bulunusan (c)

Mix demirden düşmansan (c) (Küçüq çekic)

42. Baxçada yêşil (a)

Bazarda qere (b)

Êvde qırmızı (c) (Çay)

43. Bayaz ekin qere toxum (a)

El eker dil biçer (a) (Yazı)

44. Bellüh bellüh baxaram (a)

Tifreklerem soxaram (a) (İğne-Tire)

45. Ben bir avuç biberem (a)

Post ipini diderem (a)

Darılmayın siz menden(b)

Hıyar çıksın giderem (a) (Pire)

46. Bêş qardaş (a)

Arxalarında birer daş (a) (Eldeki beş parmak)

47. Bêşte toğlu (a)

Onda quzu (a)

Girmide aslan (b)

Ottuzda qaplan (b) (İnsan)

48. Beyaz ekin qara toxum (a)

El eker dil biçer (b) (Yazı)

49. Bilbilin başını kes (a)

Adamın başına qoy (b) (Badem)

50. Bilegi xurma taxta (a)

Boyu qişli raxta (a)

Göz yanar su dolanı (b)

Sondası güzel qaşqa (a) (Nergile)

51. Binlerce binlerce (a)

Gözleri var yüzlerce ((a) Tükürük)

52. Bir ağaç var (a)

Dal vêri yarpağ vêrmez (b) (Saçal)

53. Bir atım var minilmez (a)

Bir qılıcım var ele alınmaz (a)

Bir sağrım var başa bağlanmaz (a) (Xoroz, balığ, yılan)

54. Bir atım var (a)

Köllenmeden dama girmez? (a) (Saç)

55. Bir ayağ üstünde durar(a)

Yer öz cisminin êtini (b)

Çekmez qurttan qassabın minnetini (c) (Mum)

56. Bir bahrim var yamandı (a)

İçi dolu dumandı (a)

Doldursam doldurmasam (b)

Bahirlerden yamandı (a) (Qarın)

57. Bir bulağım var altı gözü (a)

Kissi qeyner ecci (a) (Qulaklar)

58. Bir çarx bir çarx içinde (a)

Yapılıp xoş biçimde (a)

Güzel parmağ dolanı (b)

Baxti fimay göz içinde (a) (Ayran yapan)

59. Bir havuz içinde bir ilan (a)

Başında bir qirmizi quş (b)

Su biter ilan durar (c)

Quş ölü (d) (Neft lampası)

60. Bir köktü onki dalı var (a)

Her dalı içinde ottuzki yarpağı var (a)

Her yarpağı içinde beş gülü var (a)

Üçü kölgede kissi güneşte (b) (Bir yıl, on iki ay, her ayın otuz günü, her günkü beş vakit namaz)

61. Bir kuru kafa attım rafa (a)

Yemeği datlı maymun suretli (b) (Hint qozu)

62. Bir kümbet yaptım qemişten (a)

Men te'eccüb qaldım bu işten (a)

Yapanı gâvur ustası(b)

Üstünde keklik yuvası(b)

Tapmacam tapmıyanı (c)

Düşsün yêddi ilin xestesi(b) (Hasır sepeti)

63. Bir memlekette ne un dartılı (a)

Ne de ölü ölü (b) (Bir bilmece nin cevabı içindedir. Elbette ne un öğütülür, ne de ölü bir daha ölür)

64. Bir qerişti bir qerişten artacıq (a)

Dibi qilli başı çatlağ çatlacıq (a)

Hem ilikti hem sümüktü hem deri (b)

Yêmesine cümle'elem mişteridi mişteri (b) (Paça, qoyun ayağı)

65. Bir qızım var (a)

Bir gözü var (a) (İgne)

66. Bir qurru (a)

- Qafa attım rafaYêmeği datlı (b)
- Meymun suratlı (b) (Hind qozu)
67. Bir quşum var qehverengi (a)
- Qehvelerde çalar çengi (a)
- Dur hele bir yaz gessin (b)
- Quşum kêflensin eglensin (b) (Pire)
68. Bir qutum var ‘alamat (a)
- İçi yanar qıyamat (a)
- Yaş vurdum qurru çıxtı (b)
- Mehemmed’e salavat (a) (Tandır)
69. Bir quyyum var (a)
- İçinde ki türlü suyum var (a) (Yumurta)
70. Bir quyyum var (a)
- İpi yêldi (b) (Tütün çubuğu)
71. Bir sehen şeker (a)
- Dunyayı eker (a) (Buğday ile güneş)
72. Bir sinnide ki tavuğ (a)
- Biri sığağ biri savuğ (a) (Gökyüzü, güneş, ve ay)
73. Bir terecem var (a)
- İçinde otuz iqi daşım var (a) (Dişler)
74. Bir varmış bir yoxmuş (a)

Allah'ın günü darıdan çoxmuş (a) (Günler)

75. Bir yêr biri durar (a)

Biri de quyruğ bular (a) (Su, taş, yeşil)

76. Biri yêr doymaz (a)

Biri oturu qaxmaz (a)

Biri gider gelmez (a) (Soba, ateş, duman)

77. Bişirsev aş olu (a)

Bişirmesev quş olu (a) (Yumurta)

78. Biz biz biz idiğ (a)

Biz on iqi qiz idiğ (a)

Bir taxtaya düzöldüğ (a)

Gün ağarmadan yox olduğ (a) (yıldızlar)

79. Biz biziydiğ (a)

Ottuzki qızıydiğ (a)

Ezildiğ büzüldüğ (a)

Bir duvara düzöldüğ (a) (Dişler)

80. Biz biziydiğ (a)

Ottuzki qızıydiğ (a)

Ottuzkimiz söküldüğ (a)

Bir taxtaya düzöldüğ (a) (Tahta tarak)

81. Bizde bir fatı var (a)

Kara yumru götü var (a) (Neft ceresi)

82. Bizim êvde xalı var (a)

Xalının ahvalı var (a)

Gögde uçan bir quşun (b)

Ayağının nalı var (a) (Arı)

83. Boynuz var qoç değil (a)

Qanadı var quş değil (a) (Çekirge)

84. Bu qel'e burcu bedendi (a)

Yêşil ekdim kırmızı çıxtı (a)

Tap bu nedendi (a) (Xine)

85. Bu yanı qara (a)

O yanı qara (a)

Abdullah'ın qulağında sırğa (a) (Saç soruk ve saçbağ)

86. Burda vurdum qilinci (a)

Helep'te çıxtı üçü (b) (Yıldırım)

87. Burdan bir qarınça gêçti (a)

Dêve balasınnan beyyüktü (a) (Bu bilmecenin cevabı kendi içindedir. Yani deve elbette kendi yavrusundan daha büyüktür)

88. Bûqüm bûqüm içinde (a)

Qolu bûqüm içinde (a)

Xiç oyza buyza dönmez (b)

Qeftir qolu içinde (a) (El ve parmağlar)

89. Can can üstünde (a)

Can da demir üstünde (a) (İnsan, at ve nal)

90. Çağırdım hêtten (a)

Ses verdi ketten (a)

Dimdiği sümükten (a)

Seqqeli êtten (a) (Xoroz)

91. Çalı çalınmaz (a)

Burnu çürümez (a)

Yemind içipti (b)

Yola yerimez (a) (Daş)

92. Çarşısı çox bazarı yox (a)

Gideni çox geleni yox (a) (Mezarlık, kabristan)

93. Çem ağacın oyallar (a)

İçine tin tin qoyallar (a)

Ağlama tin tinim ağlama (b)

Sora qulağıv burallar (a) (Keman) S-AK

94. Çox diş var dişlenmez (a)

Hiç kimseni incitmez (a)

Ellerden hiç düşmez (a) (Tarak)

95. Çox qazanda dolaşı (a)

Quru yaşı qatılı (a)

İşi yetirince başta dolaşı (b) (Kefkir)

96. Çox temizliğ yapasan (a)

Yağ leqeyden duşmansan (a)

Su lifeyden uyanan (a)

Her evde bulunasan (a) (Sabun)

97. Dağ başında duran kişi (a)

Ne arvattı ne kişi (a)

Attı daşi vurdu quşu (b)

Ne daş daştı ne quş quştu (b) (Azrail)

98. Azan oxur namaz qılmaz (a)

Arvad alı nikâh qıymaz (a) (Xoroz)

99. Dağdan dşişe qırılmaz (a)

Suya dşişe ezili (a) (Kâğıt)

100. Dağdan dşiştı dangır dungur (a)

Qoy dişive qır gemir (a) (Qoz)

101. Dağdan endi bir fil ayağı mili mil (a)

Bir şerbede iki tuhur su (b)

Gel bunun manasını bil (a) (Yumurta)

102. Dağdan endi bir fil (a)

Eli ayağı zifir (a) (Kedi)

103. Dağdan endi bir fil (a)
Eli ayağı zifir (b)
Et yer köpük qusar (b)
Ge bunun me'desini bil (a) (Pire)
104. Dağdan endi dağ kimin (a)
Qolları butağ kimin (a)
Egildi su içmeğe (b)
Bağırdı oğlağ kimin (a) (Ceylan)
105. Dağdan endi dağ para (a)
Quyruğu şeytan para (a)
Yeridi şapur şapur (b)
Ayağı seksen para (a) (Döven)
106. Dağdan endi hênemiş (a)
Ağzı burnu qannanmış (a)
İki tarqı bir turqu (b)
Yêddi çibin qavarmış (a) (Qetr)
107. Dağdan ener 'Eli Qoca (a)
El ayağı xınnalıca (a)
Oturu dabban dibinde (b)
Seleşi Farisi diliyce (b) (Çıkrık)
108. Dağdan ener dağ kimin (a)

- Qoları budağ kimin (a)
- Endi bulağ başına (a)
- Bağırđı oğlağ kimin (a) (Bulut)
109. Dağdan ener gümür gümür (a)
- Çal başına qir gemir (a) (Qoz)
110. Dağdan geli dadı suyu (a)
- Men onu hiç dadmamışam (b) (Gözyaşı)
111. Dağdan geli daştan geli (a)
- Bir sesli aslan geli (a) (Sel-Su)
112. Dağdan geli daştan geli (a)
- Tin-tin seqqelli ‘emmim geli (a) (Geçi)
113. Dağdan geli seke seke (a)
- Qere üzüm töke töke (a) (Geçi)
114. Dağdan indi bir fil (a)
- Eli ayağı zifir (b)
- Gelişi aslan kimin (c)
- Duruşu sultan kimin (c) (Kedi)
115. Dağdan indi dağ qimin (a)
- Qoları butağ qimin (a)
- İndi bulağ başına (b)
- Bağırđı oğlağ kimin (a) (Ceylan)

116. Daşta can (a)

Ağaçta daş daşta can (a)

Lalam bir diş görüptü (b)

Ağaçta daş daşta can (a) (Ahşap çerçevesi ayna)

117. Daşandı demirdendi (a)

Mayası xemirdendi (a) (Değirmen)

118. Daştı daş döğü (a)

Yumurta doğar tavuğ döğü (a)

Arpa yer eşşek döğü (a) (Kaplumbağa, Tosbaqa)

119. Dayım oğlu İsme'il (a)

Şapalağ yêmeğe mail (b)

Demirdendi kulağı (c)

Deridendi köynegi (b) (Def)

120. Demir demir üstünde (a)

Qolu demir üstünde (a)

Uzağ yolar gider (b)

Xiç qorxu yox üstüne (a) (Tren)

121. Demirden yapılam (a)

İki ağzım açaram (a)

Quvetimle xerşeye qatılam (a) (Pilayis)

122. Dere de at oynadı (a)

Tepede g. oynadı (a) (Yel)

123. Deste bileg içinde (a)

Kündüc xurma içinde (a)

Dögende xavar eder (b)

Bax ne dad var içinde (a) (Havan)

124. Deve dabbanı (a)

Bilmez obanı (a)

Gezer yabanı (a) (El terazisi)

125. Deve dolanı (a)

Gezer obanı (b)

Altı ayağı var (a)

İki dabbanı (a) (El terazisi)

126. Dêveden beyyük (a)

Serçeden kuçik (a)

Zehirden ecci (b)

Şekerden datlı (c) (Qoz)

127. Dolanı dolanı (a)

Diye nene tumanım soy (b) (Kelefçe)

128. Dolu gider boş geli (a)

Ağzıya xoş geli (a) (Qaşıq)

129. Doqzan doqquz ceme'et (a)

İki müezzın bir imam (b) (Tesbih)

130. Dört ayağdan salanı (a)

Ağı gülden bağlanı (a)

Çocuq içinde yatar (b)

Naqışlı bağdan bağlanı (a) (Bişig)

131. Dört köşedi beş döğü (a)

Suydan başı xoş döğü (a) (Sabun)

132. Dört lap bir küp (a)

Egri direk cüt yulduz (b) (Deve)

133. Dört yerden salanı (a)

Biş parmağdan tavlani (a)

Pampuğ ipliğ eder (b)

Sarıлмаğa qatışı (a) (İğ)

134. Durar bir ayağ üstünde (a)

Yer öz cismi etini (b)

Çekmez kurt ile kasabın minnetini (b) (Mum)

135. Ebdes alı namaz qılmaz (a)

Cem'etten geri qalmaz (a) (Cenaze)

136. Egri sehen 'ecci bal (a)

Her adamda bir cüt var (b) (Qulağ)

137. El qadar mazar (a)

Dunyayı gezer (a) (Ayakkabı)

138. Elde men yapılam (a)

Çamur samanana yuğurulam (a)

Canımnan göz göz açılım (a)

Quş yuvası yapılam (a) (Quş yuvası)

139. Elden ele çalışmışam (a)

Qarnımnan göz göz açılmışam (a)

Gözleri gözlerden açılmışam (a) (Un elegi)

140. Elem ona qoşa geli (a)

Hepsi birden coşa geli (a)

Barmağı var yüz arşın (b)

Al yêşilli sarışın (b)

Ağzına adam girer (c)

Hem oturu hem durar (c) (Minareli cami)

141. Eli var ayağı yox (a)

Qarnı var nefesi yox (a) (Ceket)

142. Eli var ayağı yox (a)

Qarnı yurtıg qanı yox (a) (Gelepeg)

143. Elim vurdum yapıya (a)

Çıxtım demir qapıya (a) (At)

144. Elime aldım seni (a)

- Yüz ve bir saydım seni (a)
- Başında yeşil qümpet (a)
- Givilde andım seni (a) (Tesbih)
145. Ey ne Allah'ım var benim (a)
- Süsen külâhım var benim (a)
- Xençerden dellük deşik (b)
- Sor ne günahım var benim (a) (Turunç)
146. Ezere gider (a)
- Ezer bezere gider (a)
- Nenesi beşikteyken (b)
- Oğlu bazara gider (a) (Ağaç ve meyve)
147. Feqirin buzdolabıyam (a)
- Qusvetiyem (a)
- Suyu buz ederem (a)
- Xer evde bulunam (a) (Küp)
148. Gêce gunduz sesleni (a)
- Qoyun içinde besleni (a) (Koltuk veya cep saati)
149. Gêce xatun (a)
- Gunduz xalayıq (b) (Süpürge)
150. Geli bir bir gider bir bir (a)
- Gelen gider giden gelmez (b)

Ge bunu bil (c) (Doğum ve ölüm)

151. Gelişi aslan kimin (a)

Duruşu soltan kimin (a) (Kedi)

152. Gider gider yerinde (a)

Altun kemer belinde (a)

Gece gündüz yol eder (b)

Gene durub yerinde (a) (Değirmen)

153. Girer çıkar yaş eder (a)

Xetirleri xoş eder (a) (Qaşığ)

154. Gögden gele gele (a)

Düşer gile gile (a)

Bunun adı nedir (b)

Gereq hamı bile (a) (Yağış)

155. Gözel mennen nar ister (a)

Narım yoxtu nar ister (a)

Ekilmemiş bostannan (b)

Toxumsuz xıyar ister (a) (Domalan, yer mantarı)

156. Gözlerinen yaş axmaz (a)

Sesine dayanılmaz (a)

Qarnında demir dolanı (b)

Yol gider xiç aramaz (a) (Qamara)

157. Güllüdü Kipeleklidi (a)

Begler önünde kıymetlidi (a) (Dolma)

158. Günlerden Çerşembedi (a)

Gêvlive düşen nedi (a)

Hem odsuz hem tütünsüz (b)

Qazanda bişen nedi (a) (Deleme. Yağı alınmış çiğ süttten yapılan peynir)

159. Günortadan günortaya (a)

Hiç sırfa gelmez ortaya (a) (Ramazan)

160. Hakanı (a)

Bir quşum var hakanı (a)

Deryahtan bir kuş uçtu (b)

Ne eti var ne kanı (a) (Sırsır)

161. Halalar malalar (a)

Çölde davşan balalar (a) (Qabağ)

162. Hamam hamam (a)

Kümbeti tamam (a)

Bunu tapanın (b)

Babası imam (a) (Saat)

163. Hapı hapıdan (a)

Kerki sapıdan (a)

Tarı qudreti (b)

Öldürü milleti (b) (Tüfek)

164. Haqqanî (a)

Bir quşum var Haqqanî (a)

Deryahtan bir quş uçtu (b)

Ne eti var ne canı (a) (Hamam böceği)

165. Hav hav hav atar (a)

Çaxmağ daşı qav atar (a)

Seksensekkiz degirman (b)

Doqşandoqquz nav atar (a) (Yıldırım)

166. Havadan düştü (a)

Yere yapıştı (b) (Gün ışığı)

167. Havar yandım qar yetir (a)

Heyva yetir nar yetir (a)

El degmemiş bostanan (b)

Gün vurmamış bar yetir (a) (Dumbalan)

168. Hazara gider (a)

Hazar bazara gider (a)

Babası bir yaşında (b)

Oğlan bazara gider (a) (Hıyar)

169. Hazara ölü girdi mazara (a)

Babası bir yaşında oğlu girdi bazara (a) (Dam direği)

170. Hazara ölü girdi mazara (a)

Babası bir yaşında (a)

Oğlu girdi bazara (a) (Mertek)

171. He mırmandı mırmandı (a)

Qız divara dırmandı (a)

Hatta oğlan gelmiyince (b)

Qız divardan enmedi (a) (Anahtar ile kilit)

172. Heciler hece gider (a)

Ehd eder gice gider (a)

Bir yumurta içinde (b)

Yüz eli cüce gider (a) (Nar)

173. Helem heleden yoxarı (a)

Qonup gülden yukarı (a)

Bir acayip quş gördüm (b)

Dizi bildən yuxarı (a) (Arı)

174. Heleq meleq (a)

Ki şıqaladı var (b) (Burun)

175. Hem doğrasan (a)

Hem yığlasan (a) (Soğan)

176. Hemimidi, mimidi (a)

Yer altında yatan (b)

Kül harmanı kimdi (a) (Qarınca)

177. Hemirmandı mirmandı (a)

Kız duvara tırmandı (a)

Hatta oğlan gelince (b)

Kız duvardan inmedi (a) (Kelik ve Firangi)

178. Hendire mendire (a)

Dağdan kemer indire (a) (Taraş makinesi)

179. Hestedi nestedi (a)

Zincirli qefestedi (a)

Barı var kölgesi yox (b)

Bunu tapan ustadı (a) (Domalan, yer mantarı)

180. Heşte can (a)

Heşte qefes heşte can (a)

Lalam bir ecib görüb (b)

Ağaçta daş dašta can (a) (Ağaç çerçevesi ayna)

181. Hindi hindi (a)

Neneve mindi (a) (Siyah aba, siyah çarşaf)

182. Huppa huppa (a)

Yağlı küpe (b)

Süt quyyusu (c)

Dere teppe (b) (Çizme)

183. Husur çixsın (a)

Kusir çixsın (a)

Hak babavun ev in yıksın (a) (Dökçe)

184. İçi demir (a)

Üstü xemir (a) (Kebap)

185. İçi qara qömür gibi (a)

Dişi sarı şalgam gibi (a)

Oturuşu molla gibi (a)

Islığı şeytan gibi (a) (Semaver)

186. İçi kırmızı lala (a)

Bêyinsiz axtarı tapmaz (a)

Bêyinli axtarı tapar (b) (Qarpuz)

187. İçi qızıl dişi yeşil (a)

Laleler aqlir aql töker (b)

Bu laler aqlsizler düşünür dururlar (b) (Qarpuz)

188. İki atım var (a)

Biri birini kovar (a)

Biri gülerse (b)

O birisi ağlar (a)

Biri göz kızarı (c)

O biri dil çıkarı (c) (Bir iyle asman)

189. İki eşim var (a)

Birbirini qavar (a)

Biri gülerse biri ağlar (a)

Biri göz qızarı (b)

O biri dil çıxarı. (b)

Gündüz yanar (a)

Gece söner (a) (Göz)

190. İki göz haq yolun bekler (a)

Ağrı yüngülü çeker (a)

Ortada bir dil var (a)

Dili haq yolun bekler (a) (Terezi)

191. İki ikiz qaredi (a)

Birbirini hiç görmez (b) (Göz)

192. İki terafım qol salıp (a)

Qarnıma su doldurup (a)

Qazançı sanatıyam (b)

Her evlerde bulunam (b) (Satıl)

193. İlim ilim ignesi (a)

İlim xanım düğmesi (a)

Tapmacam tapmıyanı (a)

Yeddi ilin xestesi (a) (Karabiber)

194. İnce qız damnan baxar (a)
Şorbası gözden axar (a) (Çörten)
195. Kabuğu yeşil içi sarı (a)
Gel bunu bil koca karı (a) (Qavun)
196. Kâğıda sardım samanı (a)
Ağzımnan çıxtı dumanı (a) (Sigara)
197. Kala kalası iki yüz kabırgası (a)
İçinde toplar anar başında fırkınaşı (a) (Nargile)
198. Kapı pırıldar (a)
Tilki Mırıldar (a)
Ağa berhurdar (a)
Gel meni qurtar (a) (Su quyusu)
199. Kapısız han (a)
Kubbesiz hamam (b)
Dilsiz İmam(b) (Dünya, deniz, xoruz)
200. Kara eşek kuyruğu kazuğ (a)
Kuyruğu kopanmasa (b)
Giremez eve (c) (Quru üzüm)
201. Kara ilan vurar geçer (a) (İğne tire)
202. Qaratavuk yuvasında (a)
Kuyruğu var odasında (a) (Göz)

203. Qaradı geçi dögü (a)
Damı deler sıçan dögü (a) (Qarınca)
204. Karadı hindi dögü (a)
İğnesi var doktor dögü (a)
Tesbihi var molla dögü (a) (Akrep)
205. Karanlığtan kavun çıktı (a)
Uzun boylu koha çıktı (a)
Zamparalığı var (b)
Dellük dellük pörgü var (b) (Xoroz)
206. Karasığır çöker yanar (a)
Buğarsığın töker yatar (a) (Qere çadır)
207. Kardan ağ (a)
Katrannan kara (b)
Eşekten küçük (c)
Deveden üskek (c) (Laklak)
208. Kardan ağ (a)
Katrannan kara (b)
Pisikten küçük (c)
Deveden üskek (c) (Qarğa)
209. Karnım karnua (a)
Kahmışam elua (a) (El değirmeni) A. K.

210. Kazanda bişti ne bişti (a)

Bişince karnım şişti (a)

Her birini aşarsau (b)

O enişler ne işti (a) (Dolma)

211. Kırk adam başını (a)

Bir yastığa koyup? (b) (Dam direkleri)

212. Kırt eder pırt eder (a)

Gider kanefe altında yatar (a) (Süpürge)

213. Ki cambaz (a)

Bir duvara baş qoymaz (a) (Gözler)

214. Ki sehen (a)

Ki qapağ (b) (Gözler)

215. Ki tatar (a)

Biri qaxar (a)

Biri yatar (a) (Terazi)

216. Kisi qeyner eccı (a)

Kisi qeyner şor (b)

Kisi qeyner şiirin (c) (Qulaqlar gözler ve burun delükleri) A.B

217. Kişi kişi (a)

Quzzalqurtun onbêşi (a)

Gidersev bazara yarım hoqqa et al (b)

- Ne erkek olsun ne dişi (a) (Ciğer)
218. Kömürden qebab yapar (a)
- El maşası gözlerin dağlar (a)
- Kömür ataşı göz daldırı (b)
- Ne istediseler yapar (a) (Manqala)
219. Kurumadan işler (a)
- Durmadan işler? (a) (Qalp)
220. Kuş hananı kapahladım (a)
- Dört yanını saçahladım (a) (Göz ve kirpikleri)
221. Kuyu kuyu (a)
- Dombulu suyu (a)
- İçen ölü (b)
- İçmeyen kalı (c) (Tüfek)
222. Kuyu kuyu içinde (a)
- Bir de kuyu içinde (a)
- Zincir salanlı (a) (Saat)
223. Kündüc qüsmeye yaparam (a)
- Xurmayla qündüc qataram (a)
- Sini atfında düzerem (a)
- Datığca dalaram (a) (Dübeg)
224. Lalam diyer düz durdum (a)

Egri yattım düz durdum (a)

Yüz iler qucağında (b)

Gelin yattım qız durdum (a) (Xurma ağacı)

225. Lalam diyer güç gördüm (a)

Güç üstünde hüç gördüm (a)

Yüzü sümük başı et (b)

Bir acayıp kuş gördüm (a) (Xoroz)

226. Lalam diyer ırmağlı (a)

Haq yoluna varmağlı (a)

Dört canlı bêş cesetli (a)

On gözlü yüz barmağlı (a) (Dört kişi tarafından taşınan ölü tabutu)

227. Lalam diyer yağ geti (a)

Getirirsev sağ geti (a)

Sağılmamış inekten (b)

Erimemiş yağ geti (a) (Bal)

228. Lalam düzgün oxunu (a)

Kim var ona toxunu (a)

Onun bunun xetriyçin (b)

Harap edip yuxunu (a) (Saat)

229. Lalam elin aşına (a)

El toplanı başına (a)

Ne eli ne ayağı (b)

Gider ekin başına (a) (Su)

230. Lalam mennen nar ister (a)

Baxçıvan yoxtu bar ister (a)

Ekilmemiş bostannan (b)

Toxumsuz xıyar ister (a) (Domalan, yer mantarı)

231. Lalam şirin çağırı (a)

Haqqın sırrın çağırı (a)

Bir ağaçta beş alma (b)

Birbirini çağırı (a) (Azan)

232. Lalam uzun uzadı (a)

Sağın solun gözedı (a)

Geh tepme geh şapalağ (b)

Keloğlan bezedı (a) (Dokumacı)

233. Leble çaxtıy gözüme (a)

Yere çaldıy dolandı (b)

Elime aldım bulandı (c) (Mezrih)

234. Lelem elin eşine (a)

El toplandı başına (b)

Ne eli ne ayağı (c)

Gider ekin başına (b) (Su)

235. Men bir avuc biberem (a)

Post dibini diderem (a)

Darılmayın siz mennen (b)

Xıyar çıxsın giderem (a) (Pire)

236. Men bir quş gördüm (a)

Canı var qanı yoxtu (b)

Sütü halaldı (c)

Êti haramdı (c) (Bal Arısı)

237. Men giderem o qalı (a) (Ayağ izi)

238. Mende var sende var (a)

Elemde yoxtu cihanda var (a)

Şam'da taptım üç tene (b) (Eski) harflerle men, sen, âlem, cihan ve Şam kelimeleri yazıldığı zaman, bu kelimelerdeki noktaların bilmecenin cevabıdır)

239. Mene değer sene degmez (a)

Teyzeye degmez (a)

Babaya deger neneye degmez (a) (Dudaq)

240. Meni qazançı yapar (a)

Pazarlarda satar (a)

Xer evlerde bulunam (a) (İbrik)

241. Menim bir qutum var (a)

İçinde ottuzki türlü otum var (a) (Ağız ve dişler)

242. Menim gülüm gül açar (a)

Gülümü müşkül açar (a)

Senede bir ayda ki (b)

Haftada üç gül açar (a) (Eski yazıda, bilmece de geçen sene, ay ve hafta kelimelerinde bulunan noktaların sayısı)

243. Mini minice (a)

Burnu ergice (a) (Nohxt)

244. Miskindi sesi çıxmaz (a)

Kimsenin canın sıxmaz (a)

Yerimezsem yerimez (a)

Yêrde gider çürümez (a)

Onu istersem eger (b)

Özünnen bir de döner (b) (Gölge)

245. Ne savuğdu benim başım (a)

İgneyden çiqer göz yaşım (a)

Canıma xava vurdular (b)

Ataş aldı birden başım (a) (Pirimiz)

246. Ne uzundu ne ince (a)

Ne ennidi ne ensesiz (b)

Eli yoktu veriri (c)

Ayağı yoktu yeriri (c)

Dili yoktu seleşiri (c) (Saat)

247. Nedendi (a)

İncili sedef nedendi (a)

Bir şüşede ki levin su (b)

Qarışmırı nedendi? (a) (Yumurta)

248. Nedi ki (a)

Ne mavıdı ne sarı (b)

Bir güzel ağaçta (c)

Gözel saçları (b) (Lif)

249. Nenem dēdi nar geti (a)

Nar dōgü gülbar geti (a)

Gün degmemiş buluttan (b)

Yel vurmamış qar geti (a) (Süt)

250. Nenem diyer nar denesi (a)

Nenem diyer nur denesi (a)

İslamların bir denesi (a) (Kâbe)

251. Neneye degmez (a)

Babaya deger (b)

Dayzaya degmez (a)

‘Emmiye deger (b)

Degere degmez (a)

Degmeze deger (b)

Vallaha degmez (a)

Billaha deger (b) (Adı geçen kelimeler telaffuz edilirken dudakların birbirine değip değmemesi)

252. Obalar (a)

Ağ seqqelli babalar (a)

Aşağıdan su içer (a)

Yuxarıdan balalar (a) (Meyve Ağacı)

253. Obı obanı (a)

Gezer obanı (a)

Altı qıı var (a)

Ki de dabbanı (a) (El terazisi)

254. Olsa gündüz olur (a)

O olmasa gece olur (a) (Güneş)

255. Oturu gevşer (a)

Duzsuz bişer (a) (Süt)

256. Oyanı pişn bu yanı pişn (a)

İçinde var şah ggern (a) (Gz)

257. Oyanı tahta buyanı tahta (a)

İçinde var qanlı kahve (b) (Kılıç veya hançer ve kını)

258. z malımdı Allah bili (a)

Menimnen gider menimnen geli (a)

Ne yapmışam ne tapmışam (b)

Ne kimseden borc almışam (b) (Gölge)

259. Parasını el aldı gêtiti (a)

Dumanını yêl aldı gêtiti (a) (Sigara)

260. Pır pır uçar (a)

Yoğurt sıçar (a) (Değirmen)

261. Qabığı var içi yox (a)

Dayağı yêr suçu yox (a) (Davul)

262. Qabığı yeşil içi sarı (a)

Ge bunu bil qoca qarı (a) (Qavun)

263. Qan qırmızı sût bayaz (a)

Deve balasınnan beyyü (b) k

Xan qapısınnan gêçmez (a) (Bu bilmecenin cevabı kendisidir)

264. Qapı cırıldar (a)

Heleq mırıldar (a)

Êmmimoğlu meni qurtar (a) (Hapishane)

265. Qapı pırıldar (a)

Tülkü mırıldar (a)

Ağa berxurdar (a)

Gel meni qurtar (a) (Su quyusu)

266. Qapıma yoğurt sürttüler (a)

Silirem silirem gitmiri (b) (Ay ışıǵı)

267. Qardan aǵ (a)

Qatrannan qere (b)

Eşekten kuçık (b)

Dêveden üskek (b) (Leylek)

268. Qardan aǵ (a)

Qatrannan qere (b)

Pisikten kuçık (c)

Dêveden üskek (c) (Qarǵa)

269. Qarnı qurnaz (a)

Burnu qurnaz (a)

Ac dursa susuz durmaz (a) (İbrik)

270. Qarnı şişib (a)

Şehre düşüb (a)

Sanki türlü yêmeǵ bişib (a)

Elem ona qoşa geli (a)

Hepsi birden coşa geli (a)

Barmaǵı var yüz arşın AL yeşilli sarışın (b)

Aǵzına adam girer (c)

Hem oturu hem durar (c) (Minaralı cami)

271. Qarnım ayağısız durar (a)
Yuqarım camo olur (a)
Etrafım şüle verir (a)
Senin için yol açar (a) (Fanıs)
272. Qarnım qoluya bağı (a)
Boş olu geli dolu (b)
Ağıziya qoyanday tatlı (a)
Bes dadsay bilini (c) (Qasıq)
273. Qarnımda su qalmaz (a)
Aqar içinde dolmaz (a)
Özü el xaceti (b)
Xerşeye uymaz (a) (Süzgec)
274. Qazanda bişti ne bişti (a)
Bişince qarnım şişti (a)
Her birini açarsav (b)
Bu enişler ne işti? (a) (Dolma yemeği)
275. Qazanda dolanam içinden ezerem (a)
Dolantırmağ için datıram (a)
İtiğçe dolantıram (a) (Çömçe)
276. Qepqeredi her yanı (a)
Günde dağlanı canı (a) (Tencere, kazan)

277. Qere eşşek quyruğu qazuğ (a)
Quyruğu qupanmazsa girmez êve (b) (Quru üzüm)
278. Qere sığır çöker yatar (a)
Bığarsığın töker yatar (a) (Qara çadır)
279. Qere tavuğ yuvasında (a)
Quyruğu var odasında (a) (Göz)
280. Qere tavuq yuvasında (a)
Quyruğu var odasında (a)
O yanı pirçin bu yanı pirçin (b)
İçinde var şax güverçini (c)
İki cambaz bir duvara baxmaz (d) (Göz)
281. Qeredi gece qimin (a)
Dam deler siçan qimin (a) (Qarınca)
282. Qeredi Hindi dögü (a)
İğnesi var dixtor dögü (a)
Tehpizi var milla dögü (a) (Aqrap)
283. Qeri qerimez (a)
Boynu çürümez (a)
Qeri and içib (b)
Yola yerimez (a) (İbrik)

284. Qesti meni ağaçtan xördü meni baştan (a)

Pazarda satılam (b)

Yaptı meni ayni (a)

Saftan bağdan (a) (Süpürge) K1

285. Qırmızıdı qırığdı başı (a)

Batırram çıxardıram axar gözünün yaşı (a) (Dolma kalem)

286. Qırt eder pırt eder (a)

Gider qenefe altında yatar (a) (Süpürge)

287. Qolu başımnan uzun (a)

Yapılmış balut ağacınan (a)

Qolum quvet virir mene (b) (Biil Kürek)

288. Qolu iki taraftan salanı (a)

Ağzı ince fastanı içinde (b)

Yemeğ paylanı sağ sola dolanı (a) (Paqranc, dolanan tas)

289. Qolu var gülden burma (a)

Atrafı naqışlı sırma (a)

İçinde acı qayner (b)

Memesi gülden burma (a) (Qoru)

290. Qolu yapılmış balut ağacı (a)

Başı qazar yer toprağı (a)

Quvet özüne versey (b)

- Xarda qazar toprağı (a) (Qazma)
291. Qoz xurma yiğərem (a)
- Qış yazı qaldıram (a)
- Qış günü rütbeten (b)
- Yaz günü sataram (a) (Kendir)
292. Qumaşı yaşıldı (a)
- Astarı qirmizidi (a) (Qarpuz)
293. Qur'an'da mimsiz (a) (İnna A'tayna Sûresi)
294. Qurmadan işler (a)
- Durmadan işler (a) (Qalp)
295. Quş xananı qapaxladım (a)
- Dört yanını saçaxladık (b) (Göz ve kirpikler)
296. Qutu qutu içinde (a)
- Bir de qutu içinde (a) (Soğan)
297. Quvvat olsun ustalar (a)
- Sağalmadı xesteler (a)
- Quşlardan ne quşudu (b)
- Bığarsığın desteler (a) (İpek böceği)
298. Küçüq yastığ (a)
- İçi dolu qatik (b) (Ceviz)
299. Qüp altında bulunam (a)

Axan suyu yiğrem (a)

Başımda beyaz cenger (b)

Saf suyu yiğrem (a) (Küçük küp)

300. Qüzeci yuğuru meni (a)

Elinde yapar meni (a)

Yaz günü buz ederem (b)

Pazarda satar meni (a) (Cere, şerbe)

301. Rühü yoxtu almaz nefes (a)

Şekli cismi eynen qefes (a)

Egri beli uzun boynu (b)

Çox neşeli vêri bir ses (a)

Boş qarnına dolar hava (c)

Mehzün sesi derde dava (c) (Ud)

302. Raxta taşı böleler (a)

Etrafına qurşun tökeler (a)

Ortadan göz açarlar (a)

Qarın qarına dayalar (a)

Döndüğe baş bulalar (a) (Taş degirmen)

303. Sana diyerem bir beyit (a)

İster otu ister get (a)

Yemiştən ne yemişi (b)

Dili sümük başı et (a) (Xurma)

304. Sandugu qapattım (a)

Püskülleri yazıda qaldı (b) (Kirpik)

305. Sarı sarı sarxar (a)

Düşerem diyer korxar (a) (Erig)

306. Sarıdı rengi (a)

Bığarsığtı tengi (a)

Elemnen alı manqırı (b)

Eşşek kimin anqırı (b) (Hallaç yayı-Pamuk atan)

307. Sarıdı Salman döğü (a)

Dertlere darman döğü (a)

Qanatı var quş döğü (a)

Boynuzu var qoç döğü (a) (Çekirge)

308. Satılmaz mendile qoyulmaz (a)

Dadına doyulmaz (a) (Uyku)

309. Satsan etmez on para (a)

Başı çoktu götü ok (b)

Her kim yese olmaz tok (b)

Meskeni su kenarı (c)

Çi onu gör çi narı (c) (Nar)

310. Sene diyerem bir bêt (a)
İster otui ster gêt (a)
Yemişten ne yêmişti (a)
Başı sümük canı êt (a) (Xurma)
311. Senede bir nokta (a)
Ayda iki nokta (a)
Haftada üç nokta (a) (Nokta)
312. Sıra sıra petekler (a)
Birbirini kütekler (a) (Dişler)
313. Suda balıĝ (a)
Quyruĝu yamıĝ (a) (Gaz lambası)
314. Suda hebbeler (a)
Daĝda balalar (a)
Arşun ayaĝlı (b)
Bayaz quyruĝlu (c) (Tavşan)
315. Sudan çıxtı (a)
Qızlara mindi (b) (Su tulumu)
316. Şaq şaqı hamam (a)
Künbeti tamam (a)
Bunu tapanın (b)
Babası imam (a) (Saat)

317. Şekere benzer dadı yoxtu (a)

Havada uçar qanatı yoxtu (a) (Qar)

318. Şequer desen şequer döğü (a)

Süt de döğü özü beyaz (b)

Pambığ desen pampuş döğü bu nedi? düşün bul (a) (Qar)

319. Şevede su doldurulam (a)

Uzağ yoları qaldırılam (a)

Boynum uzun bir qolum (a)

Su yolarında bulunam (a) (Güm Güm)

320. Tap nedi (a)

Bir kuru kafa attım refte yemeği datlı (b)

Maymun sıratlı (b) (Hint qozu)

321. Tap nedi tapış nedi (a)

Gül bahar öpüş nedi (a) (Tarağ)

322. Tap nedi (a)

Ağacı xemir (b)

Ortası demir (b) (Kebab ve şişi)

323. Tap nedi (a)

Dolu gider boş geli (a)

Ağzımıza xoş geli (a) (Qasığ)

324. Tap nedi (a)
Gizer oyamı (b)
Altı qıçı var (c)
İki dabanı (b) (Terezi)
325. Tap nedi (a)
Her şey altınan gêçer (b) (Qalem)
326. Tap nedi (a)
Her şeye yapışı (b) (Ad)
327. Taşta can (a)
Ağaçta taş (b)
Taşta can (a)
Lalam bir diş görüptü (a)
Ağaçta taş (b)
Taşta can? (a) (Ağaç çerçeveli ayna)
328. Taşandı demirdendi (a)
Mayası xamirdendi (a) (Değirmen)
329. Toxumsuz biter (a)
Dünyaya yêter (a) (Tuz)
330. Uban ubanı gezer obanı (a)
Altı kıçı var iki tabanı (a) (Terezi tartı)
331. Uzun uzun kervanlar (a)

- Tavuğun götüne yetişmez (a) (Yol)
332. Uzun uzun obalar (a)
- Ağ seqqelli babalar (a)
- Aşağıdan su içer (a)
- Yuxarıdan balalar (a) (Xurma ağacı)
333. Uzun uzun qemişler (a)
- Bütün bize gelibler (a)
- Onca heley tebipler (a)
- Xurda xemir olublar (a) (Yağmur)
334. Uzun uzun uzadılar (a)
- Gelin kimin bezediller (a) (Raf)
335. Uzun uzun uzanı (a)
- Darağ dişle düzeni (b)
- Türlü naqışı olu (c)
- Üzden astar birleni (b) (Culheçi)
336. Uzun uzun uzanı (a)
- Gelin kimin bezeni (b) (Xurma ağacı)
337. Uzun uzun uzanı (a)
- Heftede bir bezeni (b) (Çamaşır ipi)
338. Uzun uzun uzanı (a)
- Senede bir bezeni (b) (Yılan) S-AK

339. Uzun uzun yollardan (a)

Bir 'eceyib quş geli (b)

Qırma badam dili var (c)

Ne diyerse xoş geli (b)

Gözlerinnen yaş geli (b) (Mektup)

340. Uzundu incedi yarığdı başı (a)

Altına serdim hamam qumaşı (a)

Soxtuxça çektixçe tökülü yaşı (a)

Geldixçe gëttixçe biter işi (b) (Dolmakalem)

341. Üç ayagdan qaxaram (a)

Suydan qüpü qaldıram (a)

Etrafım demir mahacar (b)

Naqıştan boyanam (a) (Mahmal)

342. Üç tek geldiler bir köprübaşına (a)

Biri bastı baktı geçti biri baxtı geçti (b)

Biri de ne baxtı ne bastı geçti (b) (Bir hamile kadın. Qucağında bir çocuk)

343. Üstü gëçi altı qoyun (a)

Quyruğu manqas başı mazi (b) (Qırlangıç)

344. Üstü ottu biçili (a)

Altı sudu içili (a) (Koyun)

345. Yada saldı meni (a)
Elden ele aldı meni (a)
Hasılı ele aldı (b)
İşe saldı meni (a) (Yaba)
346. Yahudu'nun qillisi (a)
Xanımın imşığına (b) (Çorap)
347. Yanı daş bu yanı daş (a)
İçinde var yüzeli baş (a) (Hamam)
348. Yanı dıvar bu yanı dıvar (a)
İçinde var delli davar (a) (Dil)
349. Yanı perçin bu yanı perçin (a)
İçinde var şah gögerçin (a) (Göz)
350. Yanı qeyye bu yanı qeyye (a)
İçinde var sarı maya (b) (Yumurta)
351. Yanı taxta bu yanı taxta (a)
İçinde var qanlı qehpe (b) (Xençer ile kını)
352. Yaptı meni qazançı (a)
Başım ağzım neftçi (a)
Tökerem nefti birbirimize (b)
Yerde baş dolunca (c) (Neft rehedesi)

353. Yarın ne Çarşamba di (a)

Gönlüne düşen nedi (a)

Otsuz Hem de Ateşsiz (b)

Kazanda bişen nedi? (a) (Deleme)

354. Yarmalandı gözlerim(a)

Bulunmadı toprağlarım (a)

Özü yüze çıktı (b)

Tutulmadı gözlerim (a) (Qerbil)

355. Yaşadıxça qıssalı boyu (a)

Bunu bilsev al yüz köyü (b) (Qalem)

356. Yaşıldı seyid dögü (a)

Beyazdı heci dögü (a)

Saçı var derviş dögü (a) (Soğan)

357.Yaz gelende soyunu (a)

Qış gelende soyunu (a)

Barını el alı (b)

Yarpağını yêl alı (b) (Ağaç)

358. Yêddi dellüklü toxmax (a)

Bunu bilmeyen ehmeq (b) (Baş)

359. Yêddi dөşekli (a)

Yêddi buğazlı (b)

- Demir barmağlı (b)
- Pambığ dayağlı (b) (Çıkırık)
360. Yêr elin uzadıb (a)
- Gög qıçın uzadıb (a) (Minare)
361. Yere attım sumucu (a)
- Her anda bir domucu (a)
- Allah belasını vere (b)
- Kim bilir bu verici (c) (Balđam)
362. Yeridim yeridim (a)
- Bir sarı turle taptım (a) (Eşek sideği)
363. Yêşildi seyyid döğü (a)
- Bayazdı hecci döğü (a)
- Saçı var derviş döğü (a) (Taze soğan)
364. Yox ağzı yox gözü (a)
- Söyler öğretir özü (a)
- Dilde ondan usta yox (b)
- Ondan yaxın dost da yox (b) (Kitap)
365. Yoxladım bêlindekin (a)
- Annadım gêvlindekin (a) (Kitap)
366. Yumruğumca yuvası (a)
- Yüzellidi balası (a) (Nar)

367. Yuvada tavuğ (a)

Atrafı sıra sıra yımırta (a) (Ağız)

368. Yuxarıdan qere qere (a)

Yêre düştü para para (b)

Elime aldım qan kimin (c)

Ağzıma qoydum bal kimin (c) (Siyah Dut)

369. Zeynel men diyim sen bil (a)

Sesi var canı yok (b)

Sümüğü var kanı yok (b) (Saat)

370. Ağ odada sarı gelin (a) (Lamba)

371. Ağaçta gülsüz (a) (İncir)

372. Ağzından yer burnundan kusar (a) (İbrik)

373. Alçağ damda cin oynar (a) (Elekte patlayan mısır)

374. Altan yer üstten sıçar (a) (Rende)

375. Axşam geli sebbah gider (a) (Uyku)

376. Bayaz qızı barmağladım (a) (Yoğurt)

377. Canı var kanı yok (a) (Saat)

378. Cennet'ten çıxmaz (a) (Çocuk)

379. Cüt dırnağa dayanmaz (a) (Bit)

380. Dağda dileyman (a) (İlan)

381. Dağdan teppeden qar yağar (a) (Elek ve un)
382. Dilsiz imam (a) (Xoroz)
383. Dişleri var dişlemez (a) (Tarağ)
384. Dört ayağı var bir kulağı? (a) (Ekmek tahtası)
385. Dünya altınnan geçer (a) (Qalem)
386. Duzsuz bişer (a) (Süt)
387. Elsiz ayağısız qapı açar (a) (Yel)
388. Gece gunduz resim yapar (a) (Ayna)
389. Hap paşa çaldım taşa (a) (Çirinek)
390. Haq bili xax bilmez (a) (Ecel)
391. Hayvanda dilsiz (a) (Balığ)
392. İçerisi qızıl yazısı yêşil lalalar (a) (Qarpuz)
393. İki cambaz bir duvara baxmaz (a) (Göz)
394. İki parmağtan ateş tutar (a) (Maşa)
395. Kısa kılıncım (a) (İğne)
396. Ki barmağ bir nara baxar (a) (Maşa)
397. Ki dağ bir direk üstünde (a) (Burun)
398. Kissi qeyner şirin (a) (Burun)
399. Kissi qeyner şor (a) (Gözler)
400. Küçük damda cin oynar (a) (Qavurga)

401. Kmbetsiz hamam (a) (Deniz)
402. Minaranın dibi delik (a) (İğne)
403. Nenesi var babası yox (a) (Hz. İsa)
404. Obada Usman (a) (Xoroz)
405. Onki degirman onki ay (a) (Yıl-Gkysz)
406. l dirri tutar (a) (Kapan)
407. z dirri eşşegi l (a) (Çocuk ve beşik)
408. Qapısız xan (a) (Dünya)
409. Qırx adam başını bir yastuğa qoyub (a) (Mertekler)
410. Qırx sekkiz qapısı (a) (Cuma günleri)
411. Quşlarda yımırta doğmaz bala doğar (a) (Yarasa)
412. Su içer saman yer (a) (Çamur)
413. Su qaar daş dolanı (a) (Su değirmeni)
414. Suda Süleyman (a) (Balığ)
415. Tap nedi duvar üstünde yarım külçe (a) (Ay)
416. Taptığım tapısı (a) (Yer)
417. Uzun alacım (a) (Sap)
418. st dolar altı dolmaz (a) (Değirmen)
419. Vaxtı geli regi çatlar (a) (Koza)
420. Yatar gevşer (Qoyun) (a)

421. Yêr altında yağlı qeyiş (a) (İlan)

422. Yıxılmaz Haqqın yapısı (a) (Yapı)

423. Zanbur bôrküm (a) (İskif)

424. Zenzele görkem (a) (Aspap)

Bu bölüm için sonuç olarak diye biliriz ki:

Kerkük Türklerinin bilmecelerinde kafiye iki dizeli olanlarda (a a) ve ya (a b), üç dizeli olanlar da (abb), (aaa) ve ya (a b c), dört dizeli olanlarda ise en çok (aaaa) olmak üzere (a a b b), (aa b a) gibi hata (a b c a) gibi farklı kafiyelerde görülebilmektedir. Dört dizeli bilmecelerin (16, 22, 45, 50, 56, 58, 68, 82, 88, 91, 93, 104, 105, 106, 115, 116, 120, 123, 130, 133, 146, 152, 154, 156, 160, 162, 164, 165, 167, 168, 171, 172, 173, 177, 179, 180 , 210, 217, 218, 224, 225, 227, 228, 229 , 230, 231, 232, 235, 289, 290, 291, 297, 299, 300, 303, 316, 341, 345, 353, 354) nolu olanları (aa ba) şeklinde, yani mani kafiyesiyle karşımıza çıkmaktadırlar.

Bilmecelerde dize sayısı dörten fazla olduğu anda kafiyede, belli bir düzen görülmemektedir. Bir başka ifadeyle Kerkük Türkleri bilmecelerin de kafiye, dize sayısı fazlaştıkça bozulmaktadır.

Yüklemine göre bilmecelere baktığımız da ise devrik cümleler, kurallı olanlara nazaran azınlığı teşkil etmekte olup Türklerin dünden bu güne şiire olan yatkınlığını, ilk şekillerimizin şiir şeklinde oluşunu hala sakladığını görmekteyiz.

Dize sayısı olarak Kerkük Türkleri bilmecelerin de iki ve dörty dizeli olanlar, diğerlerine nazaran daha fazladır. Bu durum Kerkük Türklerinin tanımlamalarda daha çok kısa ifadelere başvurduğunu, dize sayısı daha çok olan bilmecelerin ise günümüze yakın dönemde ve birden fazla bilmecenin ya da bilmece parçalarının bir araya getirilerek oluşturulduğunu anlatmaktadır.

Irak bilmecelerinin kafiye durumlarına baktığımızda:

II.C 1. İki Dizeli Olanlar :

Görüleceği üzere söz konusu bilmecelerin çoğunluğu ,dizelerin birbiriyle aynı şekilde kafiyelnmesiyle oluştuğu görülür.Nitekim (1, 2, 6, 9, 10, 12, 13, 14 , 18, 20, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 37, 43, 44, 46, 51, 54, 57, 61, 65, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 81, 83, 86, 89, 92, 98, 99, 100, 102, 109, 111, 112, 113, 117, 122, 128, 131, 135, 137, 141, 143, 148, 151, 153, 157, 159, 161, 169, 175, 178, 181, 184, 195, 196, 197, 202, 203, 206, 209, 212, 213, 220, 221, 241, 243, 254, 255, 256, 259, 260, 261, 262, 276, 278, 279, 281, 285, 286, 287, 292, 293, 294, 296, 305, 308, 312, 313, 317, 321, 328, 329, 330, 331, 334, 344, 347, 348, 349, 360, 362, 365, 366, 367) nolu bilmeceler ,bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak da 259 nolu olanını aşağıya alıyoruz:

Parasını el aldı gêtti (a)

Dumanını yêl aldı gêtti (a) (Sigara)

İki dizeli bilmecelerin bir kısmı ise her iki dizesi farklı kafiyede olanlar oluşturmaktadır. Mesela (12, 24, 32, 33, 35, 36, 39, 48, 49, 52, 61, 70, 110, 127, 129, 132, 136, 149, 166, 174, 257, 266, 277, 295, 298, 304, 315, 325, 326, 336, 337, 338, 3433, 346, 350, 355, 358) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 129 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

Doqzan doqquz ceme'et (a)

İki müezzın bir imam (b) (Tesbih)

II.C. 2. Üç dizeli Olanlar:

Kerkük Türklerinde bilmece söz konusunda kafiye durumunda çeşitli şekilde karşılayacağız bu gruba dahil olan bilmeceler üç dizeli olanları oluşturmaktadır ve bu grupta bütünü aynı kafiye de olanları toplamaktayız mesela (53, 76, 84, 85, 94, 118, 121, 124, 139, 170, 176, 204, 215, 222, 239, 240, 250, 264, 269, 275, 282, 311, 322, 323, 356, 363) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 222 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

Kuyu kuyu içinde (a)

Bir de kuyu içinde (a)

Zincir salanlı (a) (Saat)

Üç dizeli bilmecelerin bir kısmı ise iki ve ya üç kafiyeden oluşturmaktadır iki kafiyeden oluşan bilmeceler (5, 8, 21, 66, 95, 101, 107, 134, 186, 187, 199, 263, 288, 369) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 187 nolu olanını aşağıya alıyoruz:

İçi kızıl dişi yeşil (a)

Laleler aqlır aql töker (b)

Bu laler aqlsızler düşünür durarlar (b) (Qarpuz)

Üç dizeli bilmeceler ve üç kafiyeden oluşan (11, 42, 55, 150, 200, 216, 233, 238) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 200 nolu olanını aşağıya alıyoruz:

Kara eşek kuyruğu kazuğ (a)

Kuyruğu kopanmasa (b)

Giremez eve (c) (Quru üzüm)

II.C. 3. Dört Dizeli Olanlar :

(**a,a,a,a**) Söz konusu bilmecelerin çoğunluğu ,dizelerin birbiriyle aynı şekilde kafiyelnmesiyle oluştuğu görülür.Nitekim (7, 17, 22, 23, 78, 79, 80, 96, 108, 138, 144, 147, 185, 190, 193, 198, 226, 252, 253, 265, 271, 310, 319, 332, 333) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 310 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

Sene diyerem bir bêt (a)

İster otu ister gêt (a)

Yemişten ne yemişti (a)

Başı sümük canı êt (a) (Xurma)

(ab) (3, 15, 16, 40, 45, 47, 50, 56, 58, 60, 64, 64, 68, 82, 88, 90, 91, 93, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 115, 116, 120, 123, 125, 130, 133, 145, 146, 152, 154, 155, 156, 158, 160, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 171, 172, 173, 177, 179, 180, 192, 205, 210, 217, 218, 221, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 242, 245, 247, 249, 258, 267, 273, 274, 283, 284, 289, 290, 291, 297, 299, 300, 303, 306, 307, 316, 340, 341, 345, 352, 353, 354, 357, 359) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 230 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

Lalam mennen nar ister (a)

Baxçıvan yoxtu bar ister (a)

Ekilmemiş bostannan (b)

Toxumsuz xıyar ister (a) (Domalan, yer mantarı)

(a,b,c) (31, 38, 41, 59, 114, 119, 126, 182, 207, 208, 234, 236, 268, 272, 314, 324, 335, 361, 364, 368) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 236 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

Men bir quş gördüm (a)

Canı var qanı yoxtu (b)

Sütü halaldı (c)

Êti haramdı (c) (Bal Arısı)

Dört dizeli bilmecelerin çoğunluğu Türkiye Türklerinde “Mani “diye bilinen ve Türk halk şiirinin iki temel şeklinden biri olan biçim özelliğinin kafiyeli sistemiyle yani “aaba” (ve ya abca) olarak kafiyelenler oluşturmaktadır .Kerkük Türklerinde bilmece söyleyişte maniye uymak gibi bir endişe , bir kural yoktur.Daha doğrusu bilmece söylemek bir grubun tekelinde değildir ; bilmeceyi herkes söyler yani anonimdir.Bu

bakımdan dört dizeli bilmecelerde görülen mani kafiyesi, bilinçli bir durum olmayıp şiir geleneğindeki Türk mantalitesinin ,Türk düşünce tarzının Kerkük bilmecelerindeki akisleri olmalıdır.

Aşağıda mani şeklinde kafiylenmiş bilmecelerin numaraları yer almaktadır:

(**a,a,b,a**) (16, 22, 45, 50, 56, 58, 68, 82, 88, 91, 93, 104, 105, 106, 115, 116, 120, 123, 130, 133, 146, 152, 154, 156, 160, 162, 164, 165, 167, 168, 171, 172, 173, 177, 179, 180 , 210, 217, 218, 224, 225, 227, 228, 229 , 230, 231, 232, 235, 289, 290, 291, 297, 299, 300, 303, 316, 341, 345, 353, 354) Bu grupta yer alan manilerden 230 nolu olanını örnek olarak alıyoruz:

Lalam mennen nar ister (a)

Baxçıvan yoxtu bar ister (a)

Ekilmemiş bostannan (b)

Toxumsuz xıyar ister (a) (Domalan, yer mantarı)

Bu arada bu bilmecenin son dönem halk hikayelerinden olan “Böyle Bağlar” (Ali İzzet Bey Hikayesi) da da Ali İzzet Bey’in gelinine söylediği :

Böyle bağlar böyle bağlar

Gelin başını böyle bağlar

Bülbül güle konmadı

Ne yapsın böyle bağlar

dörtlüğünü hatırlatığı, dikatimizden kaçmamıştır.

II.C. 4. Beş dizeli olanlar da:

(**a,a,a,a,a**)(302) nolu bilmece bu grupta yer almakta olup örnek olarak aşağıya alıyoruz.

Raxta taşı böleler (a)

Etrafına qurşun tükeler (a)

Ortadan göz açarlar (a)

Qarın qarına dayalar (a)

Döndüğe baş bulalar (a) (Taş degirmen)

(a,b,c,c,c) (246, 280, 309,339) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 246 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

Ne uzundu ne ince (a)

Ne ennidi ne ensesiz (b)

Eli yoktu veriri (c)

Ayağı yoktu yeriri (c)

Dili yoktu seleşiri (c) (Saat)

II.C. 5. Altı Dizeli Olanlar :

(a,a,a,a,b,b) (244, 327) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 244 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

Miskindi sesi çıxmaz (a)

Kimsenin canın sıxmaz (a)

Yerimezsem yerimez (a)

Yêrde gider çürümez (a)

Onu istersem eger (b)

Özünnen bir de döner (b) (Gölge)

(a,a,b,a,c,c) (188) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 188 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

İki atım var (a)

Biri birini kovar (a)

Biri gülerse (b)

O birisi ağlar (a)

Biri göz kızarı (c)

O biri dil çıkarı (c) (Bir iyle asman)

(a,a,b,a,c,c) (30, 62, 140, 188, 301) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 301 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

Rühü yoxtu almaz nefes (a)

Şekli cismi eynen qefes (a)

Egri beli uzun boynu (b)

Çox neşeli vêri bir ses (a)

Boş qarnına dolar hava (c)

Mehzün sesi derde dava (c) (Ud)

(a,b) (188) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 188 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

İki atım var (a)

Biri birini kovar (a)

Biri gülerse (b)

O birisi ağlar (a)

Biri göz kızarı (c)

O biri dil çıkarı (c) (Bir iyle asman)

II.C.6.Yedi Dizeli Olanlar:

(a,a,a,b,b,a,a) nolu bilmece bu gruba girmekte olup aşağıya alıyoruz.

İki eşim var (a)

Birbirini qavar (a)

Biri gülerse biri ağlar (a)

Biri göz kızarı (b)

O biri dil çıkarı. (b)

Gündüz yanar (a)

Gece söner (a) (Göz)

II.B. 7. Sekiz dizeli olanlar da:

(a,a,a,a,a,b,c,c) (251) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Örnek olarak 251 nolu olanını aşağıya alıyoruz.

Neneye degmez (a)

Babaya deger (b)

Dayzaya degmez (a)

'Emmiye deger (b)

Degere degmez (a)

Degmeze deger (b)

Vallaha degmez (a)

Billaha deger (b) (Adı geçen kelimeler telaffuz edilirken dudakların birbirine değip değmemesi)

(a,b,c) (270) nolu bilmeceler bu grupta yer almaktadır. rnek olarak 270 nolu olanını aşağıya alıyoruz:

Qarnı Şişib (a)

Şehre dŐŐib (a)

Sanki tŐrlŐ yēmeę bişib (a)

Elem ona qoşa geli (a)

Hepsi birden coşa geli (a)

Barmağı var yŐz arşın AL yeşilli sarışın (b)

Ağzına adam girer (c)

Hem oturu hem durar (c) (Minaralı cami)

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki:

İki dizeli bilmecelerin çoğunluğu” iki dize birbiriyle kafiyeli” bir Şekilde karşımıza çıkmaktadır. Azınęında ise beli bir kafiye sistemi yoktur. Bu da bize iki dizeli bilmecelerde kafiyeli söyleyişin daha sık gŐrŐldŐęŐnŐ anlatmaktadır ve söz konusu durum daha çok bu tŐr bilmecelerde söyleyişte kolaylığı sağlamasıyla ilgilidir.

Aynı durumu ū dizeli bilmecelerin çoęunluęunda da gŐrmekteyiz. Nitekim sŐz konusu bilmecelerin ekseriyeti” ū dize birbiriyle kafiyeli “ Őekilde gŐrŐlmektedir.

Gelelim dört dizeli bilmecelerin Bu guruptaki bilmecelerin çoğunluğunu “dört dizesi birbiriyle kafiyeli” olanlar oluŐurmaktadır. Gene söyleyiş kolaylığına bağlıyabileyecemiz bu durumun bazılarında” abab” bazılarında “aaab” bazılarında ise “her dize ayrı kafiyeli” bir biçimde gŐrŐlmektedir. Bu da bize dize sayısı artıkça kafiyenin çeŐitlendięini, dolayısıyla kafiyeli söyleyişin giderek zorlaŐtıęını göstermektedir.

Bu gurupta yer alan bazı bilmeceler “aaba” şeklinde, mani kafiyesi ile söylenmişlerdir. Elbette bilmece söyleyin “mani kafiyesine uydurma” gibi bir problemi ve ya amacı yoktur. Dolayısıyla mani kafiyesinde karşılaştığımız bilmecelerin bu şekilde karşımıza çıkması ya söz konusu bilmecelerin çok eskiden beri bu şekilde söylenilmesi yani yaşatılması ya da bilmecenin oluşmasını sağlayan kişinin tamamen o anki durumu, yani icra ortamıyla ilgilidir (Çobanoğlu, ss 232_278).

Beş ve daha fazla sayıdaki dizeği içeren bilmecelerde ise durum daha farklıdır. Söz konusu bilmecelerde kafiye sistemi bazen “

Qere tavuq yuvasında (a)

Quyruğu var odasında (a)

O yanı pirçin bu yanı pirçin (b)

İçinde var şax güverçini (c)

İki cambaz bir duvara baxmaz (d) (Göz) da da görüldüğü üzere (a.a.b.c.d), bazan :

Taşta can (a)

Ağaçta taş (b)

Taşta can (a)

Lalam bir diş görüptü (a)

Ağaçta taş (b)

Taşta can? (a) (Ağaç çerçevesi ayna) (**a,b,a,b,a**), bazan da :

İki eşim var (a)

Birbirini qavar (a)

Biri gülerse biri ağlar (a)

Biri göz qızarı (b)

O biri dil çıkarı. (b)

Gündüz yanar (a)

Gece söner (a) (Göz) (a,a,a,b,b,a,a) veya :

Qarnı şişib (a)

Şehre düşüb (a)

Sanki türlü yêmeğ bişib (a)

Elem ona çoşa geli (a)

Hepsi birden çoşa geli (a)

Barmağı var yüz arşın AL yeşilli sarışın (b)

Ağzına adam girer (c)

Hem oturu hem durar (c) (Minaralı cami)

(a,a,a,a,a,b,c,c) olabilmekte kısacası dize sayısı artığı oranda belli bir kafiye sisteminden uzaklaşıldığı görülmektedir. Zaten bu, tamamen aşık tarzına bağlı bir üeün değildir. Görevi daha çok eğlenme ve eğlendirme olan, sözlü ortamda yaşayan ve şekilenen bilmecelerde bu durum gayet doğaldır.

II.D. CEVABIN VERİLİŞ ŞEKLİNE GÖRE BİLMECELER

Kerkük Türkleri bilmecelerin iki grupta değerlendirebiliriz:

II.D. 1. Cevabı bilmecenin içinde verilenler.

II.D. 2. Cevabı bilmecenin dışında verilenler.

II.D. 1. Cevabı bilmecenin içinde verilenler:

İncelediğimiz 424 bilmecenin iki tanesinde cevabın, bilmecenin içinde verildiğini gördük. 87 ve 263 nolu bilmecelerde gördüğümüz bu duruma göre her iki bilmecenin cevabı, bilmece söylenirken yer alan ifadelerde olduğu gibi görülmektedir. Daha iyi anlayabilmek için her iki bilmeceyi teker teker inceleyelim:

87. Burdan bir qarınça gêçti

Dêve balasınnan beyyüktü

Dikkat edilecek olursa bilmecenin gerçek anlamı “gecen karıncanın deve yavrusundan büyük olduğu “dur. Ancak bilmecenin cevabı ikinci dizedir yani “ deve , kendi yavrusundan büyüktür”. Bu da bize bilmecede :

Deve balasınnan beyyüktü

Şeklinde verilmektedir.

263. Qan qırmızı süt bayaz

Deve balasınnan beyyüktü

Xan qapısınnan gêçmez

Bu bilmecede de aynı durum söz konusudur. Nitekim bilmecenin ikinci ve üçüncü dizesinde cevap “deve yavrusundan büyüktür; bu sebeple han kapısından geçemez” şeklinde verilmektedir. Yani cevap :

Deve balasınnan beyyüktü,

Xan qapısınnan geçmez gêçmez

biçimindedir.

II.D. 2. Cevabı bilmecenin dışında verilenler:

(1_86, 88_262, 264_424) nolu arasında yer alan bilmeceler bu grupta yer almaktadır. Yani cevabı , dizeler dışında verilmektedir.Bir başka ifadeyle bu tür bilmeceler, klasik yapıda bilmecelerdir.Örnek olması için (30, 270, 309) aşağıya alıyoruz.

Babadan eziz

Neneden eziz

Baltadan ağır

Baldan şirin

Elde tutulmaz

Bazarda satılmaz (Uyqu)

Qarmı şişib

Şehre düşüb

Sanki türlü yêmeğ bişib

Elem ona qoşa geli

Hepsi birden coşa geli

Barmağı var yüz arşın AL yeşilli sarışın

Ağzına adam girer

Hem oturu hem durar (Minaralı cami)

Satsan etmez on para

Başı çoktu götü ok

Her kim yese olmaz tok

Meskeni su kenarı

Çi onu gör çi narı (Nar)

Cevaplarının veriliş şekline baktığımızda ise genellikle cevabın hem bilmecenin sonunda hem de bilmecedan bağımsız olarak verilmesi söz konusudur. Cevabı içinde olan bilmecelerin ise âşık tarzında da görülen kelime oyunlarından, kelimelerin bilinçli olarak yanyana getirilmelerinden oluştuğunu, söyleyebiliriz. Ayrıca Kerkük Türkleri bilmecelerinde bilmecenin cevabınan çok söyleyişine dikkat edilmekte; söyleyenin ve yaratanın bu konudaki hünerini sergilemektedir.

II.E. Cevabın Sayısına Göre Bilmeceler:

Bilmeceleri, cevabın sayısına göre iki grupta ineliyebiliriz:

II.E.1. Tek cevaplı bilmeceler:

İncelemeye dahil ettiğimiz 424 bilmecenin 399’unda bilmecelerin birtek cevabı vardır. Buna göre 1_13, 15_25, 27_30, 32_43, 45_52, 54_59, 61_63, 65_70, 73_74,77_84, 86_87, 90_145, 146_147, 149, 151_157, 159_170, 172_187, 189_198, 200_215, 217_219, 212_240, 242_294, 296_424 nolu bilmeceler bu gruba girmektedir. Örnek olarak 25,43, ve 145 nolu olanlarını aşağıya alıyoruz.

25. Atmaca hayvan kimin
Êcisi soğan kimin (Arı)

43. Bayaz ekin qere toxum
El eker dil biçer (Yazı)

145. Ey ne Allah’ım var benim
Süsen külâhım var benim
Xençerden dellük deşik
Sor ne günahım var benim (Turunç)

II. E.2. Birden Fazla Cevabı Olan Bilmeceler:

Bu grupta yer alan bilmecelerin birden fazla cevabı vardır ve incelediğimiz bilmecelerin 25tanesi, bu özeliktedir. Söz konusu bilmecelerin azlığı nedeniyle hepsini örnek olarak vermek istiyoruz.

14. Altun araba gümüş teker

Ne'ne şeker noxud döger (Güneş, ay ve yıldızlar)

26. Attım bayaz yummağı

Tuttum qere yummağı (Gündüz ile gece)

31. Babası kipri koca

Nenesi yaylı hatun

Bacısı Terlen güzel

Qardaşı kara gezer (Meyve Ağacı, gök, dallar, yapraklar, üzüm)

44. Bellüh bellüh baxaram

Tifreklerem soxaram (İğne-Tire)

53. Bir atım var minilmez

Bir qılıcım var ele alınmaz

Bir sağrım var başa bağlanmaz (Xoroz, balıq, yılan)

60. Bir köktü onki dalı var

Her dalı içinde ottuzki yarpağı var

Her yarpağı içinde beş gülü var

Üçü kölgede kissi güneşte (Bir yıl, on iki ay, her ayın otuz günü, her günkü beş vakit namaz)

64. Bir qerişti bir qerişten artacıq

Dibi qilli başı çatlağ çatlacıq

Hem ilikti hem sümüktü hem deri

Yêmesine cümle 'elem mişteridi mişteri (Paça, qoyun ayağı)

71. Bir sehen şeker
Dunyayı eker (Buğday ile güneş)
72. Bir sinnide ki tavuğ
Biri sıcağ biri savuğ (Gökyüzü, güneş, ve ay)
75. Bir yêr biri durar
Biri de quyruğ bular (Su, taş, yeşilot)
76. Biri yêr doymaz
Biri oturu qaxmaz
Biri gider gelmez (Soba, ateş, duman)
85. Bu yanı qara
O yanı qara
Abdullah'ın qulağında sırğa (Saç soruk ve saçbağ)
88. Bûqüm bûqüm içinde
Qolu bûqüm içinde
Xiç oyza buyza dönmez
Qeftir qolu içinde (El ve parmağlar)
89. Can can üstünde
Can da demir üstünde (İnsan, at ve nal)
146. Ezere gider
Ezer bezere gider
Nenesi beşikteyken
Oğlu bazara gider (Ağaç ve meyve)

148. Gêce günduz sesleni
Qoyun içinde besleni (Koltuk veya cep saati)
150. Geli bir bir gider bir bir
Gelen gider giden gelmez
Ge bunu bil (Doğum ve ölüm)
158. Günlerden Çerşembedi
Gêvlive düşen nedi
Hem odsuz hem tütünsüz
Qazanda bişen nedi (Deleme. Yağı alınmış çiğ süttten yapılan peynir)
171. He mırmandı mırmandı
Qız dıvara dırmandı
Hatta oğlan gelmiyince
Qız dıvardan enmedi (Anahtar ile kilit)
188. İki atım var
Biri birini kovar
Biri gülerse
O birisi ağlar
Biri göz kızarı
O biri dil çıkarı(Bir iyle asman)
199. Kapısız han
Kubbesiz hamam
Dilsiz İmam (Dünya, deniz, xoruz)
216. Kisi qeyner eccı
Kisi qeyner şor
Kisi qeyner şiiirin (Qulaqlar gözler ve burun delükleri)

220. Kuş hananı kapahladım

Dört yanını saçahladım (Göz ve kirpikleri)

241. Menim bir qutum var

İçinde ottuzki türlü otum var (Ağız ve dişler)

295. Quş xananı qapaxladım

Dört yanını saçaxladık (Göz ve kirpikler)

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki:

Kerkük Türkleri bilmecelerinin ekseriyetini tek cevaplı olanlar teşkil eder; birden fazla cevabı olan bilmeceler ise, azınlıktadır. Büyük bir ihtimale tek cevaplı bilmeceler zaman içinde cevabın yakın anlamlarıyla ve ya tüm, parça kavramlarıyla ilişkilendirerek birden fazla kavramın cevabı haline gelmiştir.

III. BÖLÜM

KERKÜK TÜRKLERİ BİLMECELERİNİN VARYANLARI

Bir ürünün incelenmesinde önemli hususlardan birisi de varyantlarının dikkate alınmasıdır. Çünkü ürünün ne kadar çok varyantı alınır ve ya incelenirse, varılacak sonuç o kadar kesin ve doğru olacaktır. Bu nedenle derlemelerde olsun, kaynak kitaplardan alınmada olsun varyantların çokluğu, önemli bir hazırlık şeklinde değerlendirilir.

Bilmeceler için de aynı durum söz konusudur. Diğer halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi varyantların çokluğu hem bilmecelerin yayıldığı coğrafyayı, hem söz konusu coğrafyada yaşayanların ortak düşüncelerini, değer yargılarını ve bunları ifade şekillerini bize verecektir.

Biz de bu durumu göz önüne alarak Kerkük Türkleri bilmecelerinin varyantlarını araştırdık. Ancak söz konusu bilmecelerin Kerkük Türklerinde birebir söyleyişlerini bulabildiğimiz halde varyantlarını tespit edemedik, Bu nedenle Irak Türkmen bilmecelerinin Türkiye Türklerindeki varyantlarını aradık.; on beş bilmecenin benzer söyleyişlerini bulduk.

Elbette 424 bilmece içinde 14, çok az bir oranı teşkil etmektedir. Bu, Türkiye Türkleriyle aynı soydan olan Kerkük Türkleri için ufak bir benzerlik gibi görülebilir.

Ancak söz konusu 14 bilmece bu benzerliklerden sadece birisidir ve bilmeceler daha farklı çeşitli kaynaklardan elde edilirse, oranın değişeceği muhakkaktır.

Tespit ettiğimiz 14 bilmecenin önce Kerkük Türklerindeki söylenişi, karşısına da Türkiye Türklerindeki şekli verilmiştir.

Kerkük Türkleri bilmecelerinde 127, 78, 368, 9, 98, 90, 235, 132, 312, 339, 69, 152, 212) no.lu bilmecelerin Türkiye Türklerin de de bulunduğunu tespit ettik. Bu aynı soydan gelen ancak farklı coğrafyalarda oturan iki Türk boyunun ortak

paydalarından biri olup aşağıda bilmecelerin hem Kerkük Türklerin de, hem de Türkiye Türklerindeki söylenişleri verilmiştir. Söz konusu bilmecelerin sadece metinleri verilmiş; daha sonraki bölümde ele alınacağı için formel ifadeleri üzerinde durulmamıştır ve sadece aynı cevabı içeren bilmeceler ele alınmıştır.

1.Axşam septim noxudu

Sebbeh qaxtım yoxuydu (Yıldızlar, Kerkük)

Akşam ektim bir kile nohut

Sabah kalktım bir tane yok (Yıldızlar ,Elazığ)

2 . Biz biz biz idiğ

Biz on iqi qiz idiğ

Bir taxtaya düzüldüğ

Gün ağarmadan yox olduğ (yıldızlar, Kerkük)

Bizsiz iziz

Bir sürü kızız

Bir tahtaya diziliriz

Sabahleyin dağlırız (Yıldızlar, Konya)

3.Yuxarıdan qere qere

Yêre düştü para para

Elime aldım qan kimin

Ağzıma qoydum bal kimin (Siyahdut, Kerkük)

Yukarıda kara kara

Yerde olur para para

Elime aldım kan gibi

Ağızıma attım bal gibi (Karadut , Elazığ)

4.Altı deri üstü deri

İçinde var bir avuç darı (İncir, Kerkük)

İçi darı dışı deri (İncir, Konya)

5.Allah yapar yapısını

Demir açar kapısını (Qarpuz, Kerkük)

Allah yapar yapısını

Kulu açar kapısını (Karpuz, Zonguldak)

6. Azanoxur namaz kılmaz

Arvad alı nikâh kıymaz (Xoroz, Kerkük)

Ezan okur, namaz kılmaz

Karı alır , nikah kıymaz (Horoz, Erzurum)

7. Çağırdım hêtten

Ses verdi ketten

Dimdiği sümükten

Seqqeli êtten (Xoroz, Kerkük)

Geçirdim bentten,

Bağrdı kentten,

Ağzı kemikten,

Sakalı etten (Horoz, Eskişehir)

8. Men bir avuc biberem

Post dibini diderem

Darılmayın siz mennen

Xıyar çıxsın giderem (Pire, Kerkük)

Ben bir avuç biberim,

Posta dibini diderim,

Darılmayın hanımlar

Patlıcan gelsin giderem (Pire, Elazığ)

9. Dört lap bir küp

Egri direk cüt yılduz (Deve, Kerkük)

Bie küp dört lap,

Eğiri hıyar neni yar (Deve, Elazığ)

10.Sıra sıra petekler

Birbirini küttekler (Dişler, Kerkük)

Sıra sıra petekler,

Birbirini kötekler (Diş, Ereğli)

11.Uzun uzun yollardan

Bir eceyib quş geli

Qırma badam dili var

Ne diyerse xoş geli

Gözlerinnen yaş geli (Mektup, Kerkük)

Uzak uzak yollardan,

Alaca bir kuş gelir,

Söylerse de,

Gözlerinden yaş gelir (Mektup,Gümüşhane)

12. Bir quyyum var

İçinde ki türlü suyum var (Yumurta, Kerkük)

Beyaz fiçim kuyum var,

İki türlü suyum var (Yumurtaz, Sivas)

13. Gider gider yerinde

Altun kemer belinde

Gece gündüz yol eder

Gene durub yerinde (Değirmen, Kerkük)

Gider gider yerinde,

Şal döşenmiş belinde,

Dumadan yol alır,

Durur yine yerinde (Değirmen, Erzurum)

14. Qırt eder pırt eder

Gider qenefeye altında yatar (Süpürge, Kerkük)

Fart dedi furt dedi,

Var şuraya yat dedi (Süpürge, Çoruh)

Sonuç olarak diyebiliriz ki:

Kerkük Türkleri ile Türküye Türklerinin bilmeceleri arasında bazan söyleyişte, bazanda hem söyleyişte hemde cevabında büyük bir benzerlik görülmektedir. Elbete aynı soydan olan iki Türk boyunun bilmecelerinin benzeşmeleri, gayet doğaldır. Bunun yanında varyantlaşmanın Doğu, iç anadolu ile Karadeniz bölgelerinde yoğunlaşması ise, işin bir başka boyutudur.

IV.BÖLÜM

KERKÜK TÜRKLERİ BİLMECELERİNDE FORMEL İFADELER

Araştırmacılara göre folklorda bir ürün yaşatmak kadar onun yaratılması da önemlidir ve bazı durumlara bağlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hazırlıksız söyleme ise bunlardan biri ve en önde gelenidir. Klagstad a göre ise doğaçlamada ezberi kolaylaştıran birtakım şifreler gereklidir.⁸⁶ Bize şu ana kadar en yararlı olan etkenleri sıralarsak, bunları: Satırın incelenmesi, bir satırda başlayan cümlelerin ikinci satırda da devam etmesinin ya da bir satırın ötekiyle bağlantısının incelenmesi ve ana konu veya şiirin genel yapısının incelenmesi şeklindedir⁸⁷. Ayrıca Roman Jaopson da dil ile şifre (Parol) arasındaki ilişkiye değinmiş ; icrada iletişimin önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Karlı Bühner ,Dorson, Thomson, Golstein, Glassie, Dundis ve Dan Ben Amos gibi “Performans” teorisini kuranlarda sadece metnin , dilin veya icranın değil , icra ortamının da önemine değinmiştir⁸⁸.

Folklorun antropolojik kuramı için yapılan, zaman olarak en yakın ve en etkili öneriler Jacobstan gelişmiştir (1959a). Jacobs, kabile kültürünün sözlü edebiyatını Batı okurlarına şaşırtıcı ve itici hale sokan Bosa türü yalın metin üzerinde düşünme konusunda ilerlemeler getirmeye amaç edinmiştir. Masalardaki psikolojik özellikler ve stilistik öğeler hakkında doğru sonuçlara ulaşmak için Jacobs, (en küçük birimler) e başvurur. Rastlanma sıklıklarına göre cetvele geçirilebilen bu birimler, konumsal öğeleri, duygusal eğilimleri, zaman yer ve hareket bildiriminin stilize olmuş şekillerini içerirler.⁸⁹

Kısacası formel ifadeler bir ürünün sözlü ortam da yaratılması ve yaşatılmasının da en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.Nitekim Pertev Naili Boratav’ın “Le

⁸⁶R.M. Dorson. Günümüz Folklor Kuramları Ege Üni, Basımevi Müdürlüğü, Bornova_ İzmir. 1984, s 47.

⁸⁷ R.M.Dorson. a.g.e, .ss. 25_26.

⁸⁸ Özkül Çobanoğlu. *Halkbilimi Kuramları Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ. Yayınları. 2005. ss. 266–268.

⁸⁹ Dorson. a.g.e, ss. 28–29.

Tekerleme” adlı çalışması bu konuda bir ilki oluşturur. O tekerlemeleri masaldaki yerlerine göre:

Kısa Masalbaşlı Tekerlemeleri: (1_96) no.lu tipler

Kısa Masalbaşlı Tekerlemelerinin Uzatılmış Biçimleri(20_33) no.lu tipler

Tekerleme Biçiminde Uzun Anlatmalar

Masal Ortası ve Sonu Tekerlemeleri

olarak dört gruba ayırmış masal tekerlemelerinin tiplerini de :

1.Grup:I_XX

2. Grup:XXI_XXXIII

3.Grup:L

4. Grup:LXX_LXXIII

Şeklinde yine dört gruba ayırarak örneklendirmiştir.⁹⁰

Mustafa Öner Uzun “TRT” Repertuarındaki Türkülerde Formel İfadeler “ adlı doktora çalışmasında söz konusu türkülerdeki formel ifadeleri tespit etmiş; her formel ifadeye giren türkülerini belirlemiştir.⁹¹

Nerin Yayın” Oyun Tekerlemeleri Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmasında 159 oyun tekerlemesi incelemiştir; formel ifadelerin tekerlemenin bütününün bazan başında bazan ortasında bazanda son kısımlarındaki değişimleri ayrı ayrı göstermiştir.⁹²

⁹⁰ Pertev Naili Boratav. *Le Tkerleme, Contrubition a petude typologique et stylistique Conte populaire Turç*. Paris. 1963

⁹¹ Mustafa Öner Uzun. *TRT Repertuarındaki Türkülerde kullanılan formel İfadeler*. 2005, Ege Üni, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve edebiyatı Anabilim Dalı_Halk Bilimi (Basılmamış Doktora Tezi)

⁹² Nerin Yayın. *Oyun Tekerlemeleri Üzerine Bir İnceleme*. İzmir: 2009, Ege Üni Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın no: 157.

Kerkük Türkleri bilmecelesine baktığımıza ise formal ifadeleri řü şekilde gruplandara bileceğimizi görüyoruz:

1.Başım çatal demir (di)

Başım çatal demir (40)

Qolum taxta xurma ağacı

Duvara taxtaya mix çakar

Bax bunda ne quvet var (Çekiç)

Başım çatal demirdi (41)

Qolum xurme taxtadı

Sanatqar elinde bulunusan

Mix demirden düşmansan (Küçük Çekic)

2. Bir atım var....:

Bir atım var minilmez (53)

Bir qılıcım var ele alınmaz

Bir sağrım var başa bağlanmaz (Xoroz, balığ, yılan)

Bir atım var (54)

Köllenmeden dama girmez? (Saç)

3.Bir.....var.....:

Bir bahrim var yamandı (56)

İçi dolu dumandı

Doldursam doldurmasam

Bahirlerden yamandı (Qarın)

Bir bulağım var altı gözü (57)

Kissi qeyner ecci (Qulaklar)

Bir qutum var alamat (68)

İçi yanar qıyamat

Yaş vurdum qurru çıxtı

Mehemmed'e salavat (Tandır)

4. Bir quyyum var

Bir quyyum var (69)

İçinde ki türlü suyum var (Yumurta)

Bir quyyum var (70)

İpi yêldi (Tütün çubuğu)

5. Biz biz bizidiğ

Biz biz biz idiğ (78)

Biz on iqi qiz idiğ

Bir taxtaya düzüldüğ

Gün ağarmadan yox olduğ (yıldızlar)

Biz biziidiğ (79)

Ottuzki qızıydığ

Ezildiğ büzüldüğ

Bir duvara düzüldüğ (Dişler)

Biz biziydğ (70)

Ottuzki qızıydğ

Ottuzkimiz söküldüğ

Bir taxtaya düzüldüğ (Tahta tarak)

6.Dağdan Düştü(se).....:

Dağdan düşse qırılmaz (99)

Suya düşse ezili (Kâğıt)

Dağdan düştü dangır dungur (100)

Qoy dişive qır gemir (Qoz)

7.Dağdan Endi.....:

Dağdan endi bir fil (101)

Bir şerbede iki tuhur su

Gel bunun manasını bil (Yumurta)

Dağdan endi bir fil (102)

Eli ayağı zifir

Dağdan endi bir fil (103)

Eli ayağı zifir

Et yer köpük qusar

Ge bunun me'desini bil (Pire)

Dağdan endi dağ kimin (104)

Qolları butağ kimin

Egildi su içmeğe

Bağırdı oğlağ kimin (Ceylan)

Dağdan endi dağ para (105)

Quyruğu şeytan para

Yeridi şapur şapur

Ayağı seksen para (Döven)

Dağdan endi hênemiş (106)

Dağdan endi hênemiş

Ağzı burnu qannanmış

İki tarqı bir turqu

Yêddi çibinqavarmış (Qetir)

Dağdan ener 'Eli Qoca (107)

El ayağı xınnalıca

Oturudabban dibinde

Seleşi Farisi diliyce (Çıkrık)

Dağdan ener dağ kimin (108)

Qoları budağ kimin

Endi bulağ başına

Bağırdı oğlağ kimin (Bulut)

Dağdan ener gümür gümür (109)

Çal başına qir gemir(Qoz)

8. Dağdan geli

Dağdan geli dadı suyu (110)

Men onu hiç dadmamışam (Gözyaşı)

Dağdan geli daştan geli (111)

Bir sesli aslan geli (Sel-Su)

Dağdan geli daştan geli (112)

Tin-tin seqqelli 'emmim geli (Geçi)

Dağdan geli seke seke (113)

Qere üzüm töke töke (Geçi)

9. Dağdan indi.....

Dağdan indi bir fil (114)

Eli ayağı zifir

Gelişi aslan kimin

Duruşu sultan kimin (Kedi)

Dağdan indi dağ qimin (115)

Qoları butağ qimin

İndi bulağ başına

Bağırdı oğlağ kimin (Ceylan)

10. Eli var ayağı yox

Eli var ayağı yox (141)

Qarnı var nefesi yox (Ceket)

Elim vurdum yapıya

Çıxtım demir qapıya (At)

11.Hazara ölü girdi mazara

Hazara ölü girdi mazara (169)

Babası bir yaşında oğlu girdi bazara (Dam direği)

Hazara ölü girdi mazara (170)

Babası bir yaşında

Oğlu girdi bazara (Mertek)

12.Qardan ağ

Qardan ağ (207)

Katrannan kara

Eşekten küçük

Deveden üskek (Laklak)

Qardan ağ (208)

Katrannan kara

Pisikten küçük

Deveden üskek (Qarğa)

13.Quyu quyu).....:

Quyu quyu (221)

Dombulu suyu

İçen ölü

İçmeyen kalı (Tüfek)

Quyu quyu içinde (222)

Bir de kuyu içinde

Zincir sallanı (Saat)

14. Lalam diyer.....:

Lalam diyer düz durdum (224)
Egri yattım düz durdum
Yüz iler qucağında
Gelin yattım kız durdum (Xurma ağacı)

Lalam diyer güç gördüm (225)

Güç üstünde hüç gördüm
Yüzü sümük başı et
Bir acayıp kuş gördüm (Xoroz)

Lalam diyer ırmağlı (226)

Haq yoluna varmağlı
Dört canlı bês cesetli
On gözlü yüz barmağlı (Dört kişi tarafından taşınan ölü tabutu)

Lalam diyer yağ geti (227)

Getirirsevsâğ geti
Sağılmamış inekten
Erimemiş yağ geti (Bal)

15.Lalam

Lalam düzgün oxunu (228)

Kim var ona toxunu
Onun bunun xetriyçin
Harap edipyuxunu (Saat)

Lalam elin aşına (229)

El toplanıbaşına
Ne eli ne ayağı

Gider ekin başına (Su)

Lalam mennen nar ister (230)

Baxçıvan yoxtu bar ister

Ekilmemiş bostannan

Toxumsuz xıyar ister (Domalan, yer mantarı)

Lalam şirin çağırı (231)

Haqqın sırrın çağırı

Bir ağaçta beş alma

Birbirini çağırı (Azan)

Lalam uzun uzadı (232)

Sağın solun gözedi

Geh tepme geh şapalağ

Keloğlan bezedi (Dokumacı)

Lelem elin eşine (234)

El toplandı başına

Ne eli ne ayağı

Gider ekin başına (Su)

16. Men.....:

Men bir avuc biberem (235)

Post dibini diderem

Darılmayın siz mennen

Xıyar çıxsın giderem (Pire)

Men bir quş gördüm (236)

Canı var qanı yoxtu

Sütü halaldı

Êti haramdı (Bal Arısı)

Men giderem o qalı (Ayağ izi) (237)

Mende var sende var (238)

Elemde yoxtu cihanda var

Şam'da taptım üç tene (Eski) harflerle men, sen, âlem, cihan ve Şam kelimeleri yazıldığı zaman, bu kelimelerdeki noktaların bilmecenin cevabıdır)

17. Menim.....:

Menim bir qutum var (241)

İçinde ottuzki türlü otum var (Ağız ve dişler)

Menim gülüm gül açar (242)

Gülümü müşkül açar

Senede bir ayda ki

Haftada üç gül açar (Eski yazıda, bilmecede geçen sene, ay ve hafta kelimelerinde bulunan noktaların sayısı)

18.Nenem

Nenem dēdi nar geti (249)

Nar dōğü gülbar geti

Gün degmemiş buluttan

Yel vurmamış qar geti (Süt)

Nenem diyer nar denesi (250)

Nenem diyer nur denesi

İslamların bir denesi (Kâbe)

19.O yanı

O yanı pirçin bu yanı pirçin (256)

İçinde var şah gögerçin (Göz)

O yanı tahta buyanı tahta (257)

İçinde var qanlı kahve (Kılıç veya hançer ve kını)

20.Qapı

Qapı cırıldar (264)

Heleq mırıldar

Êmmimoğlu meni qurtar (Hapishane)

Qapı pırıldar (265)

Tülkü mırıldar

Ağa berxurdar

Gel meni qurtar (Su quyusu)

21.Qabığı.....

Qabığı var içi yox (261)

Qabığı var içi yox

Dayağı yêr suçu yox (Davul)

Qabığı yeşil içi sarı (262)

Ge bunu bil qoca qarı (Qavun)

22.Qarnı

Qarnı qurnaz (269)

Burnu qurnaz

Acdursa susuz durmaz (İbrik)

Qarnı şişib (270)

Şehre düşüb

Sanki türlü yêmeğ bişib

Elem ona qoşa geli

Hepsi birden coşa geli
Barmağı var yüz arşın AL yeşilli sarışın
Ağzına adam girer
Hem oturu hem durar (Minaralı cami)

Qarnım ayağsız durar (271)
Yuqarım camo olur
Etrafım şüle verir
Senin için yol açar (Fanıs)

Qarnım qoluya bağı (272)
Boş olu geli dolu
Ağzıya qoyanday tatlı
Bes dadsay bilini (Qaşığ)

Qarnımda su qalmaz (273)

Aqar içinde dolmaz
Özü el haceti
Xerşeye uymaz (Süzgec)

23.Qazanda.....

Qazanda bişti ne bişti (274)
Bişince qarnım şişti
Her birini açarsav
Bu enişler ne işti? (Dolma yemeği)

Qazanda dolanam içinden ezerem (275)

Dolantırmağ için datıram
İtiğçe dolantıram (Çömçe)

24.Qere.....

Qere eşşek quyruğu qazuğ (277)

Quyruğu qupanmazsa girmez êve (Quru üzüm)

Qere sığır çöker yatar (278)

Bığarsığın töker yatar (Qere çadır)

Qere tavuğ yuvasında (279)

Quyruğu var odasında (Göz)

Qere tavuq yuvasında (280)

Quyruğu var odasında

O yanı pirçin bu yanı pirçin

İçinde var şax güverçini

İki cambaz bir duvara baxmaz (Göz)

25.Qeredi

Qeredi gece kimin (281)

Dam deler siçan qimin (Qarınca)

Qeredi Hindi dögü (282)

İğnesi var dıxtordögü

Tehpizi var milla dögü (Aqrep)

26.Qolu

Qolu başımnan uzun (287)

Yapılmış balut ağacınan

Qolum quvet virir mene (Biil Kürek)

Qolu iki taraftan salanı (288)

Ağzı ince fastanı içinde

Yemeğ paylanı sağ sola dolanı (Paqranc, dolanan tas)

Qolu var gülden burma (289)

Atrafı naqışlı sırma

İçinde acı qayner

Memesi gülden burma (Qoru)

Qolu yapılmış balut ağacı (290)

Başı qazar yer toprağı

Quvet özüne versey

Xarda qazar toprağı (Qazma)

27.Sarı.....

Sarı sarı sarxar (305)

Düşerem diyer korxar (Erig)

Sarıdı rengi (306)

Bığarsığtı tengi

Elemnen alı manqırı

Eşşek kimin anqırı (Hallaç yayı-Pamuk atan)

Sarıdı Salman döğü (307)

Dertlere darman döğü

Qanatı var quş döğü

Boynuzu var qoç döğü (Çekirge)

28.Suda.....

Suda balığ (313) Q

Quyruğu yanığ (Gaz lambası)

Suda hebbeler (314)

Dağda balalar

Arşun ayağı

Bayaz quyuğu (Tavşan)

Suda hebbeler (315)

Qızlara mindi (Su tulumu)

Su içer saman yer (amur) (412)

Su qaar daş dolanı (Su değirmeni) (413)

Suda Süleyman (Balığ) (414)

29.Şekere

Şekere benzer dadı yoxtu (317)

Havada uçar qanatı yoxtu (Qar)

Şeker desen şeqer dğü (318)

Süt de dğü özü beyaz

Pambığ desen pampuğ dğü bu nedi? düşün bul (Qar)

30.Tap nedi tapış nedi

Tap nedi (320)

Bir kuru kafa attım refte yemeği datlı

Maymun sıratlı (Hint qozu)

Tap nedi (322)

Ağacı xemir

Ortası demir (Kebap ve şiši)

Tap nedi (323)

Dolu gider boş geli

Ağzımıza xoş geli (Qaşığ)

Tap nedi (324)

Gizer oyanı

Altı qiçi var

İki dabanı (Terezi)

Tap nedi (325)

Her şey altınnan gêçer (Qalem)

Tap nedi (326)

Her şeye yapışı (Ad)

Tap nedi tapış nedi (321)

Gül bahar öpüş nedi (Tarağ)

Tap nedi duvar üstünde yarım külçe (Ay) (415)

31.Uzun uzun

Uzun uzun kervanlar (331)

Tavuğun götüne yetişmez (Yol)

Uzun uzun obalar (332)

Uzun uzun obalar

Ağ seqqelli babalar

Aşağıdan su içer

Yuxarıdan balalar (Xurma ağacı)

Uzun uzun qemişler (333)

Uzun uzun qemişler

Bügün bize gelibler

Onca heley tebipler

Xurda xemir olublar (Yağmur)

Uzun uzun uzadılar (334)

Uzun uzun uzadılar

Gelin kimin bezediller (Raf)

Uzun uzun yollardan (339)
Bir 'eceyib quş geli
Qırma badamdili var
Ne diyerse xoş geli
Gözlerinnen yaş geli (Mektup)

32.Uzun uzun uzanı

Uzun uzun uzanı (336)
Gelin kimin bezeni (Xurma ağacı)

Uzun uzun uzanı (335)
Darağ dişle düzeni
Türlü naqışı olu
Üzden astar birleni (Culheçi)

Uzun uzun uzanı (337)
Heftede bir bezeni (Çamaşır ipi)

Uzun uzun uzanı (338)
Senede bir bezeni (Yılan)

33. Üç

Üç ayagdan qaxaram (341)

Suydan qüpü qaldıram

Etrafım demir mahacar
Naqıştan boyanam (Mahmal)

Üç tek geldiler bir köprübaşına (342)
Biri bastı baktı geçti biri baxtı geçti
Biri de ne baxtı ne bastı geçti (Bir hamile kadın. Qucağında bir çocuk)

34.Üstü.....

Üstü gêçi altı qoyun (343)

Quyruğu manqas başı mazı (Qırlangıç)

Üstü ottu biçili (344)

Altı sudu içili (Koyun)

Üstü dolar altı dolmaz (Değirmen) (418)

35.Yanı

Yanı daş bu yanı daş (347)

İçinde var yüzeli baş (Hamam)

Yanı dıvar bu yanı dıvar (348)

İçinde var deli davar (Dil)

Yanı perçin bu yanı perçin (349)

İçinde var şah gögerçin (Göz)

Yanı qeyye bu yanı qeyye (350)

İçinde var sarı maya (Yumurta)

Yanı taxta bu yanı taxta (351)

İçinde var qanlı qehpe (Xençer ile kımı)

36.Yeddi.....

Yêddi dellüklü toxmax (358)

Bunu bilmeyen ehmeq (Baş)

Yêddi döşekli (359)

Yêddi buğazlı

Demir barmağlı
Pambığ dayağlı (Çıkrık)

37.İki

İki cambaz bir duvara baxmaz (Göz) (393)

İki parmağtan ateş tutar (Maşa) (394)

38.Ki

Ki barmağ bir nara baxar (Maşa) (396)

Ki dağ bir direk üstünde (Burun) (397)

39.Kissi qeyner ...

Kissi qeyner şirin (Burun) (398)

Kissi qeyner şor (Gözler) (399)

Bu konuda bir değerlendirme yapacak olursak :

Kerkük Türkleri bilmecelerinde en çok bir kelimededen ibaret formel ifadeler kullanılmış; iki ve ya daha fazla kelimededen meydana gelmiş olanlar ise azınlığı oluşturmaktadır. Sözlü ortamda söyleyiş kolaylığıda sağlayan ve Türküye Türkleri başta olmak üzere diğer Türk boylarında da görülen bu durumun, Kerkük Türkleri Türklerinde de değişmediği, görülmektedir.Ayrıca 424 bilmece içinde sadece 39 tane formel ifadenin görülmesi bize, bu benzeşmenin azlığını göstermez. Çünkü her formel ifadeyle başlayan çok sayıda bilmece bulunmaktadır. Bilmecelerdeki formel ifadelerin de, sös konusu ürünlerin sözlü ortamda yaratılması ve yaşatılmasını kolaylaştırdığı ortadadır.

V.METİNLER

1. Abdest alı namaz qılmaz
Cemaatten geri qalmaz (Ölü) A.K
2. Ağ⁹³ ilan ağzın açar
Qere⁹⁴ ilan vurar gêçer (İğne-İplik) S.S-A. K-A. B
3. Ağaç büker qolu yox
Yürüdüğü yolu yox
Ğezeplense ıslıq çalar
Tozları xarap eder (Yel) KK5
4. Axşama qadar bir ayağ üstünde durar
Axşam ölü elin uzadı (Helk) A.K
5. Al geti⁹⁵ alvar geti
El degmemiş ağaçtan
Qoxlanmamış gül geti (Gelin) S.S-A.K
6. Alaca nimder
Qulpunu dönder (İğ) A.K-S.S
7. Aldım noxut
Çıxtı sögüt
Yarpağı tut⁹⁶
Barı 'armut (Pamuk) S.S –A.K

⁹³ Yılan

⁹⁴ Kara

⁹⁵ Getir

⁹⁶ . Dut

8. Aldım qere

Qullandım qırmızı

Attım kül rengi (Kömür) S.S-A.K

9. Allah yapar yapısını

.Demir açar kapısını (Qarpuz) A.K-S.S

10. Altı deri üstü deri

İçinde var bir avuç darı (İncir) A.B-A. K-S.S

11. Altı gâmiş⁹⁷,

İçi qoyun, üzü⁹⁸ gêçi⁹⁹,

Bir ayağında qaldırı gêçer (Yemen) S.S-A.K

12. Altı su

Üstü ataş (Nargile) A.K-S.S

13. Altı tavan üstü tavan

İçinde Qırmızı oğlan (Ağız) A.B-S.S-A.K

14. Altun araba gümüş teker

Ne'ne¹⁰⁰ şeker noxud döger (Güneş, ay ve yıldızlar) S.S-A.K

15. Altun qantar

Êt darta

Elde yapılı¹⁰¹

Ête asılı¹⁰² (Sırğa) S.S-A.K

⁹⁷ Camus, camız, kömüş, manda, su sığırı

⁹⁸ Yüzü

⁹⁹ Keçi

¹⁰⁰ Nane

¹⁰¹ Yapılır

¹⁰² Asılır

16. Aq suda boğdu meni

Çigine qoydu meni

Bir eliyde tas

Bir elde tutu meni (Cere, gümgüm) KK3

17. Aqan sular yağışı

Gögden birbirin bulaşı

Damnan suları yiğer

Yerlere ulaşı (Merzip) KK1

18. Aqilliler aqıl töker bulallar¹⁰³

Aqilsizler düşünüller durallar¹⁰⁴ (Gaz lambası) S.S-A.K

19. Aş gördüm iş gördüm

Köpük qusan daş gördüm (Sabun) S.S-A.K-A.B

20. Aşağıdan qozu var

Avradlardan sözü var (Eyek) S.S-A.K

21. Aştı yola qaştı¹⁰⁵ yola

İki¹⁰⁶ qardaş düştü yola

Biri gider biri geli (Ayağlar) S.S- A.K

22. Ateş saldı qarnıma

Qesav vurdu canıma

Ot yandı qarnım qızardı

¹⁰³ Akıllılar akıl döker bulurlar

¹⁰⁴ Akılsızlar düşünürler dururlar

¹⁰⁵ Kaştı

¹⁰⁶ İki

Ne yaxnaşı yanıma (Tandır) KK3

23. Ateşte büküm büküm yapılam

Bir birimize sarılam

Meni istediğiy yere bağlanam

Çekmiyen quvet bulunam (Zincir)KK1

24. Ateşte pişer

Ette asılı (Sırğa) A.K-S.S

25. Atmaca hayvan kimin

Êcisi¹⁰⁷ soğan kimin (Arı) S.S –A.K- (y2.S10.s36)

26. Attım bayaz yummağı

Tuttum qere yummağı (Gündüz ile gece) S.S–A.B-A.K

27. Axşam septim¹⁰⁸ noxudu¹⁰⁹

Sebbeh qaxtı¹¹⁰ yoxuydu¹¹¹ (Yıldızlar) S .S–A.B_A.K

28. Ayağları su içer

Üstünden gelen geçêr (Köprü) S.S- A.K

29. Ayla gelir

Güneşle gider (Gece) KK5

¹⁰⁷ Acısı

¹⁰⁸ Serptim

¹⁰⁹ Nohudu

¹¹⁰ Kalktım

¹¹¹ Yoğ idi, yok idi, yoğudu

30. Babadan eziz¹¹²
Neneden¹¹³ eziz
Baltadan ağır
Baldan şirin
Elde tutulmaz
Bazarda satılmaz (Uyqu) S.S-A.K-KK4
31. Babası kipri koca
Nenesi yaylı hatun
Bacısı Terlen güzel
Qardaşı qere gezer (Meyve Ağacı, gök, dallar, yapraklar, üzüm) A.K- (y2.s1.s52)
32. Bağlasav¹¹⁴ gider
Açsav¹¹⁵ durar (Ayakkabı) S.S- A.K
33. Bahçede yeşil
Yazda kara (Çay) A.K
34. Balacığ
Başında var tablacığ (Çivi) S.S –A.K- (y2.s2.s52)
35. Baldan datlı
Zehirden êcci¹¹⁶ (Dil) S.S –A.B –A.K
36. Baş aşağı êtsem dolar
Baş yuxarı etsem boşalı¹¹⁷ (Börk) S.S- A.K

¹¹² Aziz

¹¹³ Anadan

¹¹⁴ Bağlasan

¹¹⁵ Açsan

¹¹⁶ Acı

¹¹⁷ Boşalır

37. Başı benzer erüğe¹¹⁸
Girer çıxar dellüğe¹¹⁹ (Qaşığ) S.S –A.K
38. Başı mazi
Quyruğu qemçi¹²⁰
Altı qoyun
Üstü gêçi (Qırlangıç) S. S A.K- A.B
39. Başı tarağ
Quyruğu orax (Xoroz) KK5
40. Başım çatal demir
Qolum taxta xurma ağacı
Duvara taxtaya mix¹²¹ çakar
Bax bunda ne quvet var (Çekiç) KK1
41. Başım çatal demirdi
Qolum xurme taxtadı
Sanatqar elinde bulunusan
Mix demirden düşmansan (Küçüq çekic) KK1
42. Baxçada¹²² yêşil
Bazarda qere
Êvde qırmızı (Çay) S.S-A.B-A.K

¹¹⁸ Eriğe (Kerkük'te kayısıya erük denilir)

¹¹⁹ Deliğe

¹²⁰ Kamçı, kırbaç

¹²¹ Çivi

¹²² Bahçede

43. Bayaz ekin qere toxum
El eker dil biçer (Yazı) S.S
44. Bellüh bellüh¹²³ baxaram
Tifreklerem¹²⁴ soxaram (İğne-Tire) S.S- A.K
45. Ben bir avuç biberem
Post ipini diderem
Darılmayın siz menden
Hıyar çıksın giderem (Pire) A.K
46. Bêş qardaş
Arxalarında birer daş (Eldeki beş parmak) S .S-A.K
47. Bêşte toğlu¹²⁵
Onda quzu
Girmide¹²⁶ aslan
Ottuzda qaplan (İnsan) S.S- A.K
48. Beyaz ekin qara toxum
El eker dil biçer (Yazı) A.K
49. Bilbilin¹²⁷ başını kes
Adamın başına qoy (Badem) S.S
50. Bilegi xurma taxta
Boyu qişli raxta

¹²³ Gözlerini fazla açıp bakanlar için kullanılan bir sözcüktür

¹²⁴ Tükrüklerim

¹²⁵ Erkek kuzu

¹²⁶ Yirmide, yirmi yaşında

¹²⁷ Bülbülün

Göz yanar su dolanı
Sondası güzel qaşqa (Nergile) KK3

51. Binlerce binlerce
Gözleri var yüzlerce (Tükürük) A.K

52. Bir ağaç var
Dal vêri¹²⁸ yarpağ vêrmez (Saçal) S.S- A.K-A.B

53. Bir atım var minilmez
Bir qılıcım var ele alınmaz
Bir sağrım var başa bağlanmaz (Xoroz, balıĝ, yılan) KK4

54. Bir atım var
Köllenmeden dama girmez? (Saç) A.K.

55. Bir ayağ üstünde durar
Yer öz cisminin êtini
Çekmez qurttan¹²⁹ qassabın minnetini (Mum) S.S-A.B

56. Bir bahrim var yamandı
İçi dolu dumandı
Doldursam doldurmasam
Bahirlerden yamandı (Qarın) A.K.

57. Bir bulağım var altı gözü
Kissi¹³⁰ qeyner¹³¹ ecci (Qulaklar) S.S-A.K

¹²⁸ Verir

¹²⁹ Kurtla, kurt ile

¹³⁰ İkisi

¹³¹ Kaynar

58. Bir çarx bir çarx içinde

Yapılıp xoş biçimde

Güzel parmağ dolanı

Baxti fimay göz içinde (Ayrıran yapan) KK1

59. Bir havuz içinde bir ilan

Başında bir qirmizi quş

Su biter ilan durar

Quş ölü (Neft lampası) (y2.S9.s40) –A.K

60. Bir köktü onki¹³² dalı var

Her dalı içinde ottuzki¹³³ yarpağı var

Her yarpağı içinde beş gülü var

Üçü kölgede kissi¹³⁴ güneşte (Bir yıl, on iki ay, her ayın otuz günü, her günkü beş vakit namaz) S.S-A.K

61. Bir kuru kafa attım rafa

Yemeği datlı maymun suretli (Hint qozu) A.K.

62. Bir kümbet yaptım qemişten¹³⁵

Men te'eccüb qaldım bu işten

Yapanı gâvur ustası

Üstünde keklik¹³⁶ yuvası

Tapmacam tapmıyanı¹³⁷

Düşsün yêddi ilin¹³⁸ xestesi¹³⁹ (Hasır sepeti) S.S-A.K

¹³² On iki

¹³³ Otuz iki

¹³⁴ İki

¹³⁵ . Kamıştan

¹³⁶ Keklik

¹³⁷ Bulmayanı

¹³⁸ Yedi yılın

¹³⁹ Hastası

63. Bir memlekette ne un dartılı¹⁴⁰

Ne de ölü ölü¹⁴¹ (Bir bilmecenin cevabı içindedir. Elbette ne un öğütülür, ne de ölü bir daha ölür) S.S-A.K

64. Bir qerişti¹⁴² bir qerişten artacıq

Dibi qilli¹⁴³ başı çatlağ çatlacıq

Hem ilikti¹⁴⁴ hem sümüktü¹⁴⁵ hem deri

Yêmesine cümle ‘elem mişteridi mişteri (Paça, qoyun ayağı) S.S-A.K

65. Bir qızım var

Bir gözü var (İgne) S.S-A.K-A.B

66. Bir qurru¹⁴⁶

Qafa attım rafaYêmeği datlı

Meymun¹⁴⁷ suratlı (Hind qozu) S.S-KK4

67. Bir quşum var qehverengi

Qehvelerde çalar çengi

Dur hele bir yaz gessin

Quşum kêflensin¹⁴⁸ eglensin (Pire) S- (y2.S7.s38)-A.K

68. Bir qutum var ‘alamat¹⁴⁹

İçi yanar qıyamat¹⁵⁰

Yaş vurdum qurru çıxtı

¹⁴⁰ Öğütülür

¹⁴¹ Ölür

¹⁴² Karıştır

¹⁴³ Killi

¹⁴⁴ İliktir

¹⁴⁵ Kemiktir

¹⁴⁶ Kuru

¹⁴⁷ Maymun

¹⁴⁸ Keyiflensin

¹⁴⁹ Alâmet

¹⁵⁰ Kıyamet

Mehemmed'e salâvat (Tandır) S.S-AK(y2.S9.s40)

69. Bir quyyum¹⁵¹ var

İçinde ki¹⁵² türlü suyum var (Yumurta) S.S- (y1.S7.s38)-A.K

70. Bir quyyum var

İpi yêldi¹⁵³ (Tütün çubuğu) S.S-A.K

71. Bir sehen¹⁵⁴ şeker

Dunyani¹⁵⁵ eker (Buğday ile güneş) S.S-A.K

72. Bir sinnide ki tavuğ¹⁵⁶

Biri sıcağ biri savuğ¹⁵⁷ (Gökyüzü, güneş ve ay) S.S-A.K-A.B-KK4

73. Bir terecem var

İçinde otuz iqi daşım var (Dişler) A.B

74. Bir varmış bir yoxmuş

Allah'ın günü darıdan çoxmuş (Günler) S.S-A.K

75. Bir yêr biri durar

Biri de quyruğ bular (Su, taş, yeşilot) S.S_A.K

76. Biri yêr doymaz

Biri oturu¹⁵⁸ qaxmaz¹⁵⁹

Biri gider gelmez (Soba, ateş, duman) S.S-A.K-A.B

¹⁵¹ Kuyum

¹⁵² İki

¹⁵³ Yeldir, rüzgârdır, havadır

¹⁵⁴ Sahan, tabak

¹⁵⁵ Dünyayı

¹⁵⁶ Sinide veya iki tavuk

¹⁵⁷ Soğuk

¹⁵⁸ Oturur

¹⁵⁹ Kalkmaz

77. Bişirsev¹⁶⁰ aş olu¹⁶¹
Bişirmesev¹⁶² quş olu (Yumurta) S.S-A.K
78. Biz biz biz idiğ
Biz on iqi qiz idiğ
Bir taxtaya düzöldüğ
Gün ağarmadan yox olduğ (yıldızlar) KK5
79. Biz biziydiğ
Ottuzki¹⁶³ qızıydiğ
Ezildiğ büzüldüğ
Bir duvara düzöldüğ¹⁶⁴ (Dişler) S.S-A.K-A.B
80. Biz biziydiğ
Ottuzki qızıydiğ
Ottuzkimiz söküldüğ
Bir taxtaya düzöldüğ (Tahta tarak) S.S
81. Bizde bir fatı var
Kara yumru götü var (Neft ceresi¹⁶⁵) A.K
82. Bizim êvde xalı var
Xalının ahvalı var
Gögde uçan bir quşun
Ayağının nalı var (Arı) S.S-A.K

¹⁶⁰ Pişirsən

¹⁶¹ Olur

¹⁶² Pişirmesen

¹⁶³ Otuz iki

¹⁶⁴ Dizildik

¹⁶⁵ Petrol deposu

83. Boynuz var qoç değil
Qanadı var quş değil (Çekirge) KK4
84. Bu qel'e burcu bedendi
Yêşil ektim qırmızı çıxtı
Tap bu nedendi(Xine) S.S-A.K
85. Bu yanı qara
O yanı qara
Abdullah'ın qulağında sıręa (Saç soruk ve saçbağ) A.K
86. Burda vurdum qilinci¹⁶⁶
Helep'te çıxtı ücü¹⁶⁷ (Yıldırım) S.S-A.K
87. Burdan bir qarınça gêçti
Dêve balasınan¹⁶⁸ beyyüktü¹⁶⁹ (Bu bilmecenin cevabı kendi içindedir. Yani deve elbette kendi yavrusundan daha büyüktür) S.S-A.K
88. Bûqüm bûqüm içinde
Qolu bûqüm içinde
Xiç oyza buyza dönmez
Qeftir qolu içinde (El ve parmağlar) KK1
89. Can can üstünde
Can da demir üstünde (İnsan, at ve nal) S.S-A.K

¹⁶⁶ Kılıcı

¹⁶⁷ Ucu

¹⁶⁸ Balasından, yavrusundan

¹⁶⁹ Büyüktür

90. Çağırdım hêtten

Ses verdi ketten

Dimdiği¹⁷⁰ sümükten¹⁷¹

Seqqeli¹⁷² êtten (Xoroz) S.S-A.K

91. Çalı çalınmaz

Burnu çürümez

Yemind içipti¹⁷³

Yola yerimez¹⁷⁴ (Daş) S.S-A.K-A.B

92. Çarşısı çox bazarı yox

Gideni çox geleni yox (Mezarlık, kabristan) S.S-A.K

93. Çem ağacın oyallar¹⁷⁵

İçine tin tin qoyallar¹⁷⁶

Ağlama tin tinim ağlama

Sora qulağıv burallar¹⁷⁷ (Keman) S.S-A.K

94. Çox dişi var dişlenmez

Hiç kimseni incitmez

Ellerden hiç düşmez (Tarak) S.S-A.K

95. Çox qazanda dolaşı

Quru yaşı qatılı

İşi yetirince başta dolaşı (Kefkir) KK1

¹⁷⁰ Gagası

¹⁷¹ Kemikten

¹⁷² Sakalı

¹⁷³ Yemin etmiştir, ant içmiştir

¹⁷⁴ Yürümez

¹⁷⁵ Oyarlar

¹⁷⁶ Koyarlar

¹⁷⁷ Sonra kulağını bururlar

96. Çox temizliğ yapasan
Yağ leqeyden duşmansan
Su lifeyden uyanan
Her evde bulunasan (Sabun) KK1
97. Dağ başında duran kişi
Ne arvattı ne kişi ¹⁷⁸
Attı daşı vurdu quşu
Ne daş daştı ¹⁷⁹ ne quş quştu ¹⁸⁰ (Azrail) S-(y2.s6.s42)-A.K-KK2
98. Azan ¹⁸¹ oxur namaz qılmaz
Arvad alı ¹⁸² nikâh qıymaz (Xoroz)
99. Dağdan dũřse qırılmaz
Suya dũřse ezili ¹⁸³ (Kâğıt) S.S-A.K
100. Dağdan dũřtü dangır dungur
Qoy dişive ¹⁸⁴ qır gemir (Qoz) S-(y2.s6.s42) –A.K
101. Dağdan endi bir fil ayağı mili mil
Bir şerbede iki tuhur su
Gel bunun manasını bil (Yumurta) A.K
102. Dağdan endi ¹⁸⁵ bir fil
Eli ayağı zifir (Kedi) S.S-A.K

¹⁷⁸ Erkek

¹⁷⁹ Taştır

¹⁸⁰ Kuştur

¹⁸¹ Ezan

¹⁸² Alır

¹⁸³ Ezilir

¹⁸⁴ Dişine

¹⁸⁵ İndi

103. Dağdan endi bir fil

Eli ayağı zifir

Et yer köpük qusar

Ge¹⁸⁶ bunun me'desini¹⁸⁷ bil (Pire) S.S-A.K

104. Dağdan endi dağ kimin

Qolları butağ kimin

Egildi su içmeğe¹⁸⁸

Bağırdı oğlağ kimin (Ceylan) S.S-A.K

105. Dağdan endi dağ para

Quyruğu şeytan para

Yeridi¹⁸⁹ şapur şapur

Ayağı seksen para (Döven) S.S-A.K

106. Dağdan endi hênemiş¹⁹⁰

Ağzı burnu qannanmış¹⁹¹

İki tarqı bir turqu

Yêddi çibin¹⁹² qavarmış (Qetır) S.S-A.K

107. Dağdan ener 'Eli Qoca¹⁹³

El ayağı xınnalıca

Oturu¹⁹⁴ dabban dibinde

Seleşi Farisi diliyce¹⁹⁵ (Çıkrık) S.S- (y2.s3.s45)-A.K

¹⁸⁶ Gel

¹⁸⁷ Midesini

¹⁸⁸ Bu bazen şöyle de söylenir: Endi bulağ başına

¹⁸⁹ Yürüdü

¹⁹⁰ Ağır, tembel

¹⁹¹ Kanlanmış, kan içinde kalmış

¹⁹² Sinek

¹⁹³ Ali Koca

¹⁹⁴ Oturur

¹⁹⁵ Farsça konuşur

108. Dağdan ener dağ kimin
Qoları budağ kimin
Endi bulağ başına
Bağırdı oğlağ kimin (Bulut) (y1.s10.s38)
109. Dağdan ener gümür gümür
Çal başına qir gemir(Qoz) (y1.s11.s42)
110. Dağdan geli¹⁹⁶ dadı suyu
Men onu hiç dadmamışam (Gözyaşı) S.S-KK3-A.K
111. Dağdan geli daştan geli
Bir sesli aslan geli (Sel-Su) S.S-A.K
112. Dağdan geli daştan geli
Tin-tin seqqelli ‘emmim geli (Geçi) S.S-A.K
113. Dağdan geli seke seke
Qere üzüm töke töke (Geçi) S.S-A.K-A.B
114. Dağdan indi bir fil
Eli ayağı zifir
Gelişi aslan kimin
Duruşu sultan kimin (Kedi) A.B
115. Dağdan indi dağ qimin
Qoları butağ qimin
İndi bulağ başına
Bağırdı oğlağ kimin (Ceylan) A.B

¹⁹⁶ Gelir

116. Daşta can

Ağaçta daş daşta can

Lalam bir diş görüptü¹⁹⁷

Ağaçta daş daşta can (Ahşap çerçevesi ayna) S.S-A.B

117. Daşandı demirdendi¹⁹⁸

Mayası xemirdendi¹⁹⁹ (Değirmen) S.S-(y1.s7.s49)

118. Daştı daş döğü²⁰⁰

Yumurta²⁰¹ doğar tavuğ döğü

Arpa yer eşşek döğü (Kaplumbağa, Tosbaqa) S.S-A.K-A.B

119. Dayım oğlu İsme'il

Şapalağ²⁰² yêmeğe mail

Demirdendi kulağı

Deridendi²⁰³ köynegi (Def) S.S-A.K

120. Demir demir üstünde

Qolu demir üstünde

Uzağ yolar gider

Xiç qorxu yox üstüne (Tren) KK3

121. Demirden yapılam

İki ağzım açaram

Quvetimle xerşeye qatılam (Pilayis) KK1

¹⁹⁷ Düş görmüştür

¹⁹⁸ Taşandır demirdendir

¹⁹⁹ Hamurdandır

²⁰⁰ Taştır taş değil

²⁰¹ Yumurta

²⁰² Şaplak

²⁰³ Deridendir, deriden yapılmıştır

122. Dere de at oynadı
Tepede g.. oynadı (Yel) S.S-A.K-A.B

123. Deste bileg içinde
Kündüc xurma içinde
Dögende xavar eder
Bax ne dad var içinde (Havan) KK1

124. Deve dabbanı
Bilmez obanı
Gezer yabanı (El terazisi) S.S-A.K

125. Deve dolanı²⁰⁴
Gezer obanı
Altı ayağı var
İki²⁰⁵ dabbanı (El terazisi) S.S-A.K

126. Dêveden beyyük²⁰⁶
Serçeden kuçik
Zehirden ecci
Şekerden datlı (Qoz) S.S-A.K

127. Dolanı dolanı
Diyer nene tumanım soy (Kelefçe) A.K

128. Dolu gider boş geli
Ağzıya xoş gelı (Qaşıq) A.B

²⁰⁴ Dolanır

²⁰⁵ İki

²⁰⁶ Büyük

129. Doqzan doqquz ceme'et²⁰⁷

İki müezzin bir imam (Tesbih) S.S-A.K

130. Dört ayağdan salanı

Ağı gülden bağlanı

Çocuq içinde yatar

Naqışlı bağdan bağlanı (Bişig) KK1

131. Dört köşedi²⁰⁸ beş döğü²⁰⁹

Suydan²¹⁰ başı xoş döğü (Sabun) S.S-A.K

132. Dört lap bir küp

Egri direk cüt²¹¹ yulduz (Deve) S.S-A.K -(y1s.10.s38) –A.B-KK4

133. Dört yerden salanı

Biş parmağdan tavlani

Pampuğ ipliğ eder

Sarılmağa qatışı (İğ) KK3

134. Durar bir ayağ üstünde

Yer öz cismi etini

Çekmez kurt ile kasabın minnetini (Mum) A.K.

135. Ebdes alı²¹² namaz qılmaz

Cem'etten²¹³ geri qalmaz (Cenaze) S.S

²⁰⁷ Cemaat

²⁰⁸ Köşedir

²⁰⁹ Değil

²¹⁰ Su ile

²¹¹ Çift

²¹² Abdest alır

²¹³ Cemaatten

136. Egri sehen²¹⁴, ecci²¹⁵ bal
Her adamda bir cüt²¹⁶ var (Qulağ) S.S-A.K-A.B
137. El qadar mazar
Dunyani²¹⁷ gezer (Ayakkabı) S.S-A.K-A.B
138. Elde men yapılam
Çamur samanan yuğurulam
Canımnan göz göz açılam
Quş yuvası yapılam (Quş yuvası) KK1
139. Elden ele çalışmışam
Qarnımnan göz göz açılmışam
Gözleri gözlerden açılmışam (Un elegi) KK1
140. Elem²¹⁸ ona qoşa geli²¹⁹
Hepsi birden coşa geli
Barmağı var yüz arşın
Al yêşilli sarışın
Ağzına adam girer
Hem oturu²²⁰ hem durar²²¹ (Minareli cami) S.S-A.K
141. Eli var ayağı yox
Qarnı var nefesi yox (Ceket) S.S-A.K

²¹⁴ Sahan, tabak

²¹⁵ Acı

²¹⁶ Çift

²¹⁷ Dünyayı

²¹⁸ Alem

²¹⁹ Gelir

²²⁰ Oturur

²²¹ Ayakta durur

142. Eli var ayağı yox
Qarnı yurtıǵ qanı yox (Gelepeg) KK4
143. Elim vurdum yapıya
Çıxtım demir qapıya (At) S.S-A.K-KK4-(y1.s7.s49)
144. Elime aldım seni
Yüz ve bir saydım seni
Başında yeşil qümpet
Givilde andım seni (Tesbih) KK3
145. Ey ne Allah'ım var benim
Süsen külâhım var benim
Xençerden dellük deşik
Sor ne günahım var benim (Turunç) S.S-A.K
146. Ezere gider
Ezer bezere gider
Nenesi beşikteyken
Oǵlu bazara gider (Aǵaç ve meyve) S.S-A.K
147. Feqirin buzdolabıyam
Qusvetiyem
Suyu buz ederem
Xer evde bulunam (Küp) KK1
148. Gêce günduz sesleni²²²
Qoyun içinde besleni (Koltuk veya cep saati) S.S-A.K

²²² Seslenir

149. Gêce xatun
Gunduz xalayıq (Süpürge) S.S-A.K
150. Geli bir bir gider bir bir
Gelen gider giden gelmez
Ge²²³ bunu bil (Doğum ve ölüm) S.S- A.K
151. Gelişi aslan kimin
Duruşu soltan²²⁴ kimin (Kedi) S.S- A.K
152. Gider gider yerinde
Altun kemer belinde
Gece gündüz yol eder
Gene durub²²⁵ yerinde (Değirmen) S.S-A.K-A.B-KK1
153. Girer çıxar yaş eder
Xetirleri xoş eder²²⁶ (Qasığ) S.S-A.K
154. Gögden gele gele
Düşer gile gile
Bunun adı nedir
Gereq hamı bile (Yağış) KK3
155. Gözel mennen nar ister
Narım yoxtu nar ister
Ekilmemiş bostannan
Toxumsuz xıyar ister (Domalan, yer mantarı) S.S-A.K-(y1.s11.s42)

²²³ Beslenir

²²⁴ Sultan

²²⁵ Durmuş

²²⁶ Hatırları, gönülleri alır, gönülleri hoş tutar anlamında

156. Gözlerinen yaş axmaz
Sesine dayanılmaz
Qarnında demir dolanı
Yol gider xiç aramaz (Qamara²²⁷) KK1
157. Güllüdü Kipeleklidi
Begler önünde kıymetlidi (Dolma) A.K
158. Günlerden Çerşembedi²²⁸
Gêvlive²²⁹ düşen nedi
Hem odsuz hem tütünsüz
Qazanda bişen nedi (Deleme. Yağı alınmış çiğ süttten yapılan peynir) S.S
159. Günortadan günortaya²³⁰
Hiç sırfa²³¹ gelmez ortaya (Ramazan) S.S-A.K
160. Hakanı
Bir quşum var hakanı
Deryahtan bir kuş uçtu
Ne eti var ne kanı (Sırsır) A.K
161. Halalar malalar
Çölde davşan balalar (Qabağ) S.S-A.K
162. Hamam hamam
Kümbeti tamam
Bunu tapanın²³²
Babası imam (Saat) S.S-A.K

²²⁷ Araba

²²⁸ Çarşambadır

²²⁹ Gönlüne

²³⁰ Öğleden öğleye

²³¹ Sofra

²³² Bulanın

163. Hapı hapıdan

Kerki sapıdan

Tarı²³³ qudreti

Öldürü²³⁴ milleti (Tüfek) S.S-A.K

164. Haqqanî

Bir quşum var Haqqanî

Deryahtan bir quş uçtu

Ne eti var ne canı (Hamam böceği) S.S

165. Hav hav hav atar

Çaxmağ daşı qav atar

Seksensekkiz degirman

Doqsandoqquz nav²³⁵ atar (Yıldırım) S.S-A.K_A.B

166. Havadan düştü

Yere yapıştı (Gün ışığı) S.S-A.K-A.B

167. Havar yandım qar yetir

Heyva yetir nar yetir

El degmemiş bostanan

Gün vurmamış bar yetir (Dumbalan) A.B

168. Hazara gider

Hazar bazara gider

Babası bir yaşında

Oğlan bazara gider (Xıyar²³⁶) S.S-A.K

²³³ Tanrı

²³⁴ Öldürür

²³⁵ Değirmen oyuğu

²³⁶ Salatalık

169. Hazara ölü girdi mazara
Babası bir yaşında oğlu girdi bazara (Dam direği) A.K
170. Hazara ölü girdi mazara
Babası bir yaşında
Oğlu girdi bazara (Mertek) S.S
171. He mırmandı mırmandı
Qız dıvara dırmandı
Hatta oğlan gelmiyince
Qız dıvardan enmedi²³⁷ (Anahtar ile kilit) S.S
172. Heciler hece gider
Ehd eder gice gider
Bir yumurta içinde
Yüz eli cüce gider (Nar) A.B
173. Helem heleden yoxarı
Qonup gülden yukarı
Bir acayıp quş gördüm
Dizi bildən yuxarı (Arı) A.K
174. Heleq²³⁸ meleq
Ki²³⁹ şıqalati²⁴⁰ var (Burun) S.S-A.K
175. Hem doğrasan
Hem yığlasan²⁴¹ (Soğan) S.S-A.B-A.K

²³⁷ İnmedi

²³⁸ . Kerkük'ün geleneksel evlerinin sokak kapısının anahtar deliği

²³⁹ İki

²⁴⁰ Kerkük'e özgü geleneksel evlerde dör denilen büyük odanın sonunda alçıdan yapılmış, zeminden 60-70 cm. yükseklikte yapılan haneli raflar. Bunların içine öteberi konulur ve üstüne de yorgan, yastık ve döşek gibi yatak malzemeleri sıralanır

²⁴¹ Ağlarsın

176. Hemimidi, mimidi

Yer altında yatan

Kül harmanı kimdi (Qarınca) A.K

177. Hemirmandı mirmandı

Kız duvara tırmandı

Hatta oğlan gelince

Kız duvardan inmedi (Kelik ve Firangi) A.K

178. Hendire mendire

Dağdan kemer indire (Teraş makinesi) A.K

179. Hestedi nestedi

Zincirli qefestedi

Barı var kölgesi yox

Bunu tapan²⁴² ustadı²⁴³ (Domalan, yer mantarı) S.S-A.K

180. Heşte can

Heşte qefes heşte can

Lalam bir ecib²⁴⁴ görüb

Ağaçta daş dašta can (Ağaç çerçevesi ayna) S.S-A.K

181. Hindi hindi²⁴⁵

Neneve mindi²⁴⁶ (Siyah aba, siyah çarşaf) S.S

182. Huppa huppa

Yağlı küpe

²⁴² Bulan

²⁴³ Ustadır

²⁴⁴ . Acayip, tuhaf, garip

²⁴⁵ Hindistanlı. Mecazî olarak da siyahî anlamında

²⁴⁶ Anana bindi. Bu deyim kulağa kötü bir söz gibi geldiği için, bilmeceyi dinleyenler kendilerine küfür edilmiş zannı ile ilk etapta tepki gösterirler. Ancak bu deyim “anan örtündü, siyaha büründü, siyah aba giyindi” anlamında kullanıldığı anlaşıldıktan sonra sinirler yatışmış olur.

Süt quyyusu²⁴⁷
Dere teppe²⁴⁸ (Çizme) S.S-A.K

183. Husur çıxsın
Kusir çıxsın
Hak babavun evin yıksın (Dökçe) A.K

184. İçi demir
Üstü xemir²⁴⁹ (Kebap) S.S-A.K

185. İçi qara qömür gibi
Dişi sarı şalgam gibi
Oturuşu molla gibi
İslığı şeytan gibi (Semaver) KK5

186. İçi qırmızı lala
Bêyinsiz axtarı²⁵⁰ tapmaz²⁵¹
Bêyinli axtarı tapar (Qarpuz) S.S-A.K

187. İçi qizil dişi yeşil
Laleler aqlir aql töker
Bu laler aqlsizler düşünur durarlar (Qarpuz) (y2.S10.s36)

188. İki atım var
Biri birini kovar
Biri gülerse
O birisi ağlar
Biri göz kızarı
O biri dil çıkarı(Bir iyle asman) (y. 3. S 1.s. 54)-A.K

²⁴⁷ Kuysu

²⁴⁸ Tepe

²⁴⁹ Hamur

²⁵⁰ Arar

²⁵¹ Bulmaz

189. İki eşim var

Birbirini qavar

Biri gülerse biri ağlar

Biri göz qızarı

O biri dil çıxarı.

İki fener

Gündüz yanar

Gece söner (Göz) KK5

190. İki göz haq yolun bekler

Ağrı yüngülü çeker

Ortada bir dil var

Dili haq yolun bekler (Terezi) KK1

191. İki ikiz qaredi

Birbirini hiç görmez (Göz) KK5

192. İki terafım qol salıp

Qarnıma su doldurup

Qazançı sanatıyam

Her evlerde bulunam (Satıl) KK1

193. İlim ilim ignesi

İlim xanım düğmesi

Tapmacam tapmıyanı²⁵²

Yeddi ilin xestesi²⁵³ (Karabiber) S (y1.s7.s49) –A.K

²⁵² Bilmecemi bulmayan kişi

²⁵³ Yedi yılın hastası

194. İnce qız damnan²⁵⁴ baxar
Şorbası²⁵⁵ gözden axar (Çörten) S.S-A.K (y1.s9.s39)
195. Kabuğu yeşil içi sarı
Gel bunu bil koca karı (Qavun) A.K
196. Kâğıda sardım samanı
Ağzımdan²⁵⁶ çıxtı dumanı (Sigara) S.S-A.K
197. Kala kalası iki yüz kabırgası
İçinde toplar anar başında fırkınaşı (Nargile) A.K
198. Kapı pırıldar
Tilki Mırıldar
Ağa berhurdar
Gel meni qurtar (Su quyusu) A.K
199. Kapısız han
Kubbesiz hamam
Dilsiz İmam (Dünya, deniz, xoruz) A.K
200. Kara eşek kuyruğu kazuğ
Kuyruğu kopanmasa
Giremez eve (Quru üzüm) A.K
201. Kara ilan vurar geçer (İğne tire) A.K

²⁵⁴ Damdan

²⁵⁵ Çorbası

²⁵⁶ Ağzımdan

202. Qaratavuk yuvasında
Kuyruğu var odasında (Göz) A.K
203. Qaradı geçi dögü
Damı deler sıçan dögü (Qarınca) A.K
204. Karadı hindi dögü
İğnesi var doktor dögü
Tesbihi var molla dögü (Akrep) A.K
205. Karanlığtan kavun çıktı
Uzun boylu koha çıktı
Zamparalığı var
Dellük dellük pörgü var (Xoroz) A.K
206. Karasığır çöker yanar
Buğarsığın töker yatar (Qere çadır) A.K
207. Qardan ağ
Katrannan kara
Eşekten küçük
Deveden üskek (Laklak) A.K
208. Qardan ağ
Katrannan kara
Pisikten küçük
Deveden üskek (Qarğa) A.K
209. Karnım karnua
Kahmışam elua (El değirmeni) A.K

210. Kazanda bişti ne bişti

Bişince karnım şişti

Her birini aşarsau

O enişler ne işti (Dolma) A.K

211. Kırk adam başını

Bir yastığa koyup? (Dam direkleri) A.K

212. Kırt eder pırt eder

Gider kanefe altında yatar (Süpürge) A.K.

213. Ki cambaz

Bir duvara baş qoymaz (Gözler) S.S

214. Ki sehen

Ki qapağ (Gözler) S.S-A.K

215. Ki tatar

Biri qaxar

Biri yatar (Terazi) S.S-A.K

216. Kisi qeyner eccı

Kisi qeyner şor

Kisi qeyner şiirin (Qulaqlar gözler ve burun delükleri) A.B

217. Kişi kişi

Quzzalqurtun²⁵⁷ onbêşi

Gidersev²⁵⁸ bazara yarım hoqqa et al

Ne erkek olsun ne dişi (Ciğer) S.S-A.K

²⁵⁷ Kızıl kurdun

²⁵⁸ Gidersen

218. Kömürden qebab yapar
El maşası gözlerin dağlar
Kömür ataşı göz daldırı
Ne istediseler yapar (Manqala) KK1
219. Kurumadan işler
Durmadan işler? (Qalp) A.K.
220. Kuş hananı kapahladım
Dört yanını saçahladım (G z ve kirpikleri) A.K.
221. Quyu quyu
Dombulu suyu
İçen  l 
İçmeyen kalı (Tüfek) A.K.
222. Kuyu kuyu içinde
Bir de kuyu içinde
Zincir sallanı (Saat) A.K.
223. Kündüc q sme yaparam
Xurmayla q nd c qataram
Sini atrofında d zerem
Datığca dalaram (D beg) KK1
224. Lalam diyer²⁵⁹ düz durdum
Egri yattım düz durdum
Yüz il²⁶⁰ er qucağında
Gelin yattım qız durdum (Xurma ağacı) S.S –A.K-A.B

²⁵⁹ Der

²⁶⁰ Yıl

225. Lalam diyer güç gördüm

Güç üstünde hüç gördüm

Yüzü sümük başı et

Bir acayıp kuş gördüm (Xoroz) A.K

226. Lalam diyer ırmağlı

Haq yoluna varmağlı

Dört canlı bêş cesetli

On gözlü yüz barmağlı (Dört kişi tarafından taşınan ölü tabutu) S.S

227. Lalam diyer yağ geti²⁶¹

Getirirsev²⁶² sağ geti

Sağılmamış inekten

Erimemiş yağ geti (Bal) S.S-A.K

228. Lalam düzgün oxunu

Kim var ona toxunu

Onun bunun xetriyçin

Harap edip²⁶³ yuxunu (Saat) S.S-A.K

229. Lalam elin aşına

El toplanı²⁶⁴ başına

Ne eli ne ayağı

Gider ekin başına (Su) S.S-A.K

230. Lalam mennen nar ister

Baxçıvan yoxtu bar ister

Ekilmemiş bostannan

Toxumsuz xıyar ister (Domalan, yer mantarı) S.S-A.K

²⁶¹ . Getir

²⁶² Getirirsen

²⁶³ Etmiş

²⁶⁴ Toplanır

231. Lalam şirin çağırı²⁶⁵
Haqqın sırrın çağırı
Bir ağaçta beş alma
Birbirini çağırı (Azan) S.S-A.K -(y1s12.s46)

232. Lalam uzun uzadı²⁶⁶
Sağın solun gözedi²⁶⁷
Geh tepme geh şapalağ²⁶⁸
Keloğlan bezedi²⁶⁹ (Dokumacı) S.S-A.K

233. Leble çaxtıy gözüme
Yere çaldıy dolandı
Elime aldım bulandı (Mezrih) KK1

234. Lelem elin eşine
El toplandı başına
Ne eli ne ayağı
Gider ekin başına (Su) A.B

235. Men bir avuc biberem
Post dibini diderem
Darılmayın siz mennen²⁷⁰
Xıyar çıxsın giderem (Pire) S.S

236. Men bir quş gördüm
Canı var qanı yoxtu

²⁶⁵ Çağırır

²⁶⁶ Uzadır

²⁶⁷ Gözetir

²⁶⁸ Gâh tekme gâh şaplak

²⁶⁹ Bezetir, bezer, süsler

²⁷⁰ Darılmayın siz benden

Sütü halaldı²⁷¹

Êti haramdı (Bal Arısı) S.S-A.B-A.K

237. Men giderem o qalı²⁷² (Ayağ izi) S.S-A.B-A.K

238. Mende var sende var

‘Elemde yoxtu²⁷³ cihanda var

Şam’da taptım²⁷⁴ üç tene (Eski) harflerle men, sen, âlem, cihan ve Şam kelimeleri yazıldığı zaman, bu kelimelerdeki noktaların bilmecenin cevabıdır) S.S-A.K

239. Mene değer sene degmez

Teyzeye degmez

Babaya deger neneye degmez (Dudaq) KK1 –KK2

240. Meni qazançı yapar

Pazarlarda satar

Xer evlerde bulunam (İbrik) KK1

241. Menim bir qutum var

İçinde ottuzki²⁷⁵ türlü otum var (Ağız ve dişler) S.S-A.B-A.K

242. Menim gülüm gül açar

Gülümü müşkül açar

Senede bir ayda ki²⁷⁶

Haftada üç gül açar (Eski yazıda, bilmecede geçen sene, ay ve hafta kelimelerinde bulunan noktaların sayısı) S.S-A.K

²⁷¹. Helâldir

²⁷² Kalır

²⁷³ Alemde yoktur

²⁷⁴ Taptım

²⁷⁵ Otuz iki

²⁷⁶ İki

243. Mini minice

Burnu ergice (Nohxt) S.S-A.K

244. Miskindi²⁷⁷ sesi çıxmaz

Kimsenin canın sıxmaz

Yerimezsem yerimez

Yêrde gider çürümez

Onu istersem eger

Özünnen²⁷⁸ bir de döner (Gölge) S.S-A.K

245. Ne savuğdu benim başım

İgneyden çiçer göz yaşım

Canıma xava vurdular

Ataş aldı birden başım (Pirimiz) KK1

246. Ne uzundu ne ince

Ne ennidi ne ensesiz

Eli yoktu veriri

Ayağı yoktu yeriri

Dili yoktu seleşiri (Saat) A.K

247. Nedendi

İncili sedef nedendi

Bir şüşede ki levin su²⁷⁹

Qarışmırı²⁸⁰ nedendi? (Yumurta) S.S-A.K

²⁷⁷ Miskindir

²⁷⁸ Özünden, kendiliğinden

²⁷⁹ Bir şüşede iki çeşit (türlü) su

²⁸⁰ Karışmıyor

248. Nedi ki

Ne mavıdı²⁸¹ ne sarı

Bir güzel ağaçta

Gözel saçları (Lif) S. Y 2.S. 8. s. 44) A.K

249. Nenem²⁸² dèdi nar geti²⁸³

Nar döğü²⁸⁴ gülbar geti

Gün degmemiş buluttan

Yel vurmamış qar geti (Süt) S.S-A.K

250. Nenem diyer nar denesi

Nenem diyer nur denesi

İslamların bir denesi (Kâbe) S.S-A.K

251. Neneye degmez

Babaya deger

Dayzaya²⁸⁵ degmez

‘Emmiye deger

Degere degmez

Degmeze deger

Vallaha degmez

Billaha deger (Adı geçen kelimeler telaffuz edilirken dudakların birbirine değip değmemesi) S.S- A.K –A.B

252. Obalar

Ağ seqqelli²⁸⁶ babalar

Aşağıdan su içer

²⁸¹ Mavidir

²⁸² Anam

²⁸³ Getir

²⁸⁴ Değil

²⁸⁵ . Teyzeye Bu Kerkük bilmecesi, Türk halk edebiyatının lebdeğmez (dudak değmez) türünün güzel örneklerinden sayılır

²⁸⁶ Ak sakallı

Yuxarıdan balalar²⁸⁷ (Meyve Ağacı) S.S-A.K

253. Obı obanı

Gezer obanı

Altı qıçı²⁸⁸ var

Ki²⁸⁹ de dabbanı (El terazisi) S.S

254. Olsa gündüz olur

O olmasa gece olur (Güneş) K K5

255. Oturu²⁹⁰ gevşer

Duzsuz bişer²⁹¹ (Süt) S.S-A.K

256. Oyanı pirçin bu yanı pirçin

İçinde var şah gögerçin (Göz) A.K.

257. Oyanı tahta buyanı tahta

İçinde var qanlı kahve (Kılıç veya hançer ve kını) A.K.

258. Öz malımdı Allah bili²⁹²

Menimnen gider menimnen geli

Ne yapmışam ne tapmışam

Ne kimseden borc almışam (Gölge) S.S-A.K.

259. Parasını el aldı gëtti

Dumanını yêl aldı gëtti (Sigara) S.S-A.K

²⁸⁷ Yavrular

²⁸⁸ Ayağı

²⁸⁹ İki

²⁹⁰ Oturur

²⁹¹ Tuzsuz pişer

²⁹² Bilir

260. Pır pır uçar

Yoğurt sıçar (Değirmen) A.K

261. Qabığı²⁹³ var içi yox

Dayağı yêr suçu yox (Davul) S.S-A.B-A.K -(y 2.s. 2.52)

262. Qabığı yeşil içi sarı

Ge²⁹⁴ bunu bil qoca qarı (Qavun) S.S

263. Qan qırmızı süt bayaz

Deve balasınan²⁹⁵ beyyük

Xan qapısınan²⁹⁶ gêçmez (Bu bilmecenin cevabı kendisidir) S.S-KK 4-(y.2.s.1,s
52)

264. Qapı cırıldar

Heleq²⁹⁷ mırıldar

Êmmimoğlu meni qurtar (Hapishane) S.S-A.K-A.B

265. Qapı pırıldar

Tülkü mırıldar

Ağa berxurdar

Gel meni qurtar (Su quyusu) S.S

266. Qapıma yoğurt sürttüler

Silirem silirem gitmiri (Ay ışığı) A.B

²⁹³ Kabuğu, kılıfı, dışı

²⁹⁴ Gel

²⁹⁵ Balasından, yavrusundan

²⁹⁶ Kapısından

²⁹⁷ . Kerkük'ün geleneksel evlerinin sokak kapısındaki anahtar deliği

267. Qardan ağ

Qatrannan qere

Eşekten kuçik

Dêveden üskek²⁹⁸ (Leylek) S.S-A.B

268. Qardan ağ

Qatrannan qere

Pisikten²⁹⁹ kuçik

Dêveden üskek (Qarğa) S.S

269. Qarnı qurnaz

Burnu qurnaz

Ac³⁰⁰ dursa susuz durmaz (İbrik) S.S-A.B

270. Qarnı şişib³⁰¹

Şehre düşüb³⁰²

Sanki türlü³⁰³ yêmeğ bişib³⁰⁴

Elem³⁰⁵ ona qoşa geli³⁰⁶

Hepsi birden coşa geli

Barmağı var yüz arşın AL yeşilli sarışın

Ağzına adam girer

Hem oturu³⁰⁷ hem durar³⁰⁸ (Minaralı cami) S.S-A.K

²⁹⁸ Yüksek

²⁹⁹ Kediden

³⁰⁰ Aç

³⁰¹ . Karnı

³⁰² Düşmüş

³⁰³ Çeşitli

³⁰⁴ Pişmiş

³⁰⁵ El salarım

³⁰⁶ Gelir

³⁰⁷ Oturur

³⁰⁸ durmak

271. Qarnım ayağısız durar

Yuqarım camo olur

Etrafım şüle verir

Senin için yol açar (Fanıs) KK1

272. Qarnım qoluya bağlı

Boş olu geli dolu

Ağzıya qoyanday tatlı

Bes dadsay bilini (Qaşıq) KK1

273. Qarnımda su qalmaz

Aqar içinde dolmaz

Özü el xaceti

Xerşeye uymaz (Süzgec) KK1

274. Qazanda³⁰⁹ bişti ne bişti

Bişince qarnım şişti

Her birini açarsav³¹⁰

Bu enişler³¹¹ ne işti? (Dolma yemeği) S.S

275. Qazanda dolanam içinden ezerem

Dolantırmağ için datıram

İtiğçe dolantıram (Çömçe) KK1

276. Qepqeredi³¹² her yanı

Günde³¹³ dağlanı camı (Tencere, kazan) S.S (y1.s9s39) AK-K4

³⁰⁹ Kazanda (Kerkük ağzında tencere sözcüğü yerine kazan kullanılır)

³¹⁰ Açarsan

³¹¹ İnişler

³¹² Kapkaradır

³¹³ Her gün

277. Qere eşşek quyruğu qazuğ
Quyruğu qupanmazsa³¹⁴ girmez êve (Quru üzüm) S. S
278. Qere sığır çöker yatar
Bığarsığın töker yatar (Qara çadır) S.S- (y1.s8.47)
279. Qere tavuğ yuvasında
Quyruğu var odasında (Göz) S.S - (y2.S9.s40)
280. Qere tavuq yuvasında
Quyruğu var odasında
O yanı pirçin bu yanı pirçin
İçinde var şax güverçini
İki cambaz bir duvara baxmaz (Göz) KK3
281. Qeredi gece qimin
Dam deler siçan qimin (Qarınca) A.B
282. Qeredi Hindi döğü³¹⁵
İğnesi var dıxtor³¹⁶ döğü
Tehpizi³¹⁷ var milla³¹⁸ döğü (Aqrep) S.S-A.K
283. Qeri qerimez³¹⁹
Boynu çürümez
Qeri and içib³²⁰
Yola yerimez³²¹ (İbrik) S.S-KK4

³¹⁴ Kopmazsa

³¹⁵ Karadır Hindistanlı değil

³¹⁶ Doktor

³¹⁷ . Tespihi

³¹⁸ Molla

³¹⁹ Kocakarı kocamaz

³²⁰ Yemin etmiş, ant içmiş

³²¹ Yürümez

284. Qesti meni ağaçtan xördü meni baştan
Pazarda satılam
Yaptı meni ayni
Saftan bağdan (Süpürge) KK1
285. Qırmızıdı qırığdı³²² başı
Batırram çıxardıram³²³ axar gözünün yaşı (Dolma kalem) S. S
286. Qırt eder pırt eder
Gider qenefe³²⁴ altında yatar (Süpürge) S. S
287. Qolu başımnan uzun
Yapılmış balut ağacınan
Qolum quvet virir mene (Biil Kürek) KK1
288. Qolu iki taraftan salanı
Ağzı ince fastanı içinde
Yemeğ paylanı sağ sola dolanı (Paqranc, dolanan tas) KK1
289. Qolu var gülden burma
Atrafı naqışlı sırma
İçinde acı qayner
Memesi gülden burma (Qoru) KK1
290. Qolu yapılmış balut ağacı
Başı qazar yer toprağı
Quvet özüne versey
Xarda qazar toprağı (Qazma) KK1

³²² Kırmızıdır kırıktır

³²³ Batırırım çıkarırım

³²⁴ . Kanepe

291. Qoz xurma yiğərem
Qış yazı qaldıram
Qış günü rütbeten
Yaz günü sataram (Kendir) KK1
292. Qumaşı yaşıldı
Astarı qirmizidi (Qarpuz) A.B
293. Qur'an'da mimsiz (İnna A'tayna Sûresi) KK5-S.S-A.K
294. Qurmadan işler
Durmadan işler (Qalp) KK4-S.S-A.K
295. Quş xanani³²⁵ qapaxladım
Dört yanını saçaxladık (Göz ve kirpikler) S.S
296. Qutu qutu içinde
Bir de qutu içinde (Soğan) S.S-A.K
297. Quvvat olsun³²⁶ ustalar
Sağalmadı xesteler
Quşlardan ne quşudu
Bığarsığın³²⁷ desteler (İpek böceği) S.S
298. Küçüq yastıq
İçi dolu qatık (Ceviz) KK5
299. Küp altında bulunam
Axan suyu yiğərem

³²⁵ Hâneyi

³²⁶ Uzak yoldan gelen birisine "kolay gelsin, geçmiş olsun" anlamında söylenen bir deyim

³²⁷ Bağırsağın

Başımda beyaz cenger
Saf suyu yiğere (Küçük küp)

300. Küzeci yuğuru meni
Elinde yapar meni
Yaz günü buz ederem
Pazarda satar meni (Cere, şerbe) KK1

301. Rühü yoxtu³²⁸ almaz nefes
Şekli cismi eynen qefes³²⁹
Egri beli uzun boynu
Çox neşeli vêri³³⁰ bir ses
Boş qarnına dolar hava
Mehzün³³¹ sesi derde dava³³² (Ud) S.S-A.K

302. Raxta taşı böleler
Etrafına qurşun tökeler
Ortadan göz açarlar
Qarın qarına dayalar
Döndüğçe baş bulalar (Taş degirmen) KK3

303. Sana diyerem bir beyit
İster otu ister get
Yemiştən ne yemişi
Dili sümük³³³ başı et (Xurma) A. K.

³²⁸ Ruhu yoktur

³²⁹ Aynı kafes (gibi)

³³⁰ Verir

³³¹ Mahzun

³³² Deva, ilaç, şifa

³³³ Kemik

304. Sandugu³³⁴ qapattım
Püskülleri yazıda³³⁵ qaldı (Kirpik) S.S-KK3-A.K
305. Sarı sarı sarxar
Düşerem diyer korxar³³⁶ (Erig) S.S-A.K-A.B
306. Sarıdı³³⁷ rengi
Bığarsıǵtı³³⁸ tengi
'Elemnen alı manqırı³³⁹
Eşşek kimin anqırı³⁴⁰ (Hallaç yayı-Pamuk atan) S.S-A.k
307. Sarıdı Salman döǵü³⁴¹
Dertlere darman döǵü
Qanatı var quş döǵü
Boynuzu var qoç döǵü (Çekirge) S.S-A.K
308. Satılmaz mendile qoyulmaz
Dadına dozulmaz (Uyku) A.B
309. Satsan etmez on para
Başı çoktu götü ok
Her kim yese olmaz tok
Meskeni su kenarı
Çi onu gör çi narı (Nar) A. K.

³³⁴ Sandıǵı

³³⁵ Dışarıda

³³⁶ Düşerim der korkar

³³⁷ Sarıdır

³³⁸ Baǵırsaktır

³³⁹ Âlemden (halktan) alır mangırı

³⁴⁰ Anırır

³⁴¹ Deǵil

310. Sene diyerem bir bêt³⁴²
İster otu³⁴³ ister gêt
Yemişden ne yêmişti
Başı sümük³⁴⁴ canı êt (Xurma) S.S- (y1.s12.46)-A.K

311. Senede bir nokta
Ayda iki nokta
Haftada üç nokta(Nokta) A.K

312. Sıra sıra petekler
Birbirini kütékler³⁴⁵ (Dişler) S.S-A.K

313. Suda balığ
Quyruğu yanığ (Gaz lambası) S.S-A.K

314. Suda hebbeler
Dağda balalar
Arşun ayağlı
Bayaz quyruğlu (Tavşan) S.S-A.K

315. Suda hebbeler
Qızlara mindi³⁴⁶ (Su tulumu) S.S-A.K

316. Şaq şaqı hamam
Künbeti tamam
Bunu tapanın³⁴⁷
Babası imam (Saat) S.S-A.K

³⁴² . Sana söylerim bir beyit

³⁴³ Otur

³⁴⁴ Kemik

³⁴⁵ Kötekler

³⁴⁶ Bindi

³⁴⁷ Bulanın

317. Şekere benzer dadı yoxtu³⁴⁸

Havada uçar qanadı yoxtu (Qar) S.S-A.B-A.K

318. Şeker desen şeqer döğü

Süt de döğü özü beyaz

Pambığ desen pampuş döğü bu nedi? düşün bul (Qar) KK5

319. Şevede su doldurulam

Uzağ yolara qaldırılam

Boynum uzun bir qolum

Su yolarında bulunam (Güm Güm) KK1

320. Tap nedi

Bir kuru kafa attım refte yemeği datlı

Maymun sıratlı (Hint qozu) A. K.

321. Tap nedi tapış nedi³⁴⁹

Gül bahar öpüş nedi (Tarağ) S.S-A.K

322. Tap nedi³⁵⁰

Ağacı xemir

Ortası demir (Kebap ve şişi) S.S-A.K

323. Tap nedi

Dolu gider boş geli³⁵¹

Ağzımıza xoş geli (Qaşığ) S.S-A.K

³⁴⁸ Tadı yoktur

³⁴⁹ Bul nedir buluş nedir

³⁵⁰ Bul nedir

³⁵¹ Gelir

324. Tap nedi

Gizer oyanı

Altı qiçi var

İki dabanı (Terezi) (y3.s1.S54)

325. Tap nedi

Her şey altınan³⁵² gêçer (Qalem) S.S-A.K

326. Tap nedi

Her şeye yapışı³⁵³ (Ad) S.S-A.K

327. Taşta can

Ağaçta taş

Taşta can

Lalam bir diş görüptü

Ağaçta taş

Taşta can? (Ağaç çerçeveli ayna) A.K.

328. Taştandı demirdendi

Mayası xamirdendi (Değirmen) A.K.

329. Toxumsuz biter

Dünyaya³⁵⁴ yêter (Tuz) S-AK

330. Uban ubanı gezer obanı

Altı kıçı var iki tabanı (Terezi tartı) A. K.

331. Uzun uzun kervanlar

Tavuğun götüne yetişmez (Yol) A. K.

³⁵² Altından

³⁵³ Yapışır

³⁵⁴ Dünyaya

332. Uzun uzun obalar
Ağ seqqelli³⁵⁵ babalar
Aşağıdan su içer
Yuxarıdan balalar³⁵⁶ (Xurma ağacı) S.S-A.K-A.B- (yıl 1.S.5.s41)
333. Uzun uzun qemişler³⁵⁷
Bügün bize gelibler³⁵⁸
Onca heley tebipler³⁵⁹
Xurda xemir olublar³⁶⁰ (Yağmur) S.S-A.K-A.B- (y2.s2.s529)
334. Uzun uzun uzadillar³⁶¹
Gelin kimin bezediller³⁶² (Raf) S.S-A.K-A.B
335. Uzun uzun uzanı
Darağ dişle düzeni
Türlü naqışı olu
Üzden astar birleni (Culheçi) KK3
336. Uzun uzun uzanı³⁶³
Gelin kimin bezeni³⁶⁴ (Xurma ağacı) S.S-A.K-KK4
337. Uzun uzun uzanı
Heftede³⁶⁵ bir bezeni (Çamaşır ipi) A.K-S.S-(y2.s4.s479)-A.B

³⁵⁵ Ak sakallı

³⁵⁶ Yavrular

³⁵⁷ Kamışlar

³⁵⁸ Gelmişler

³⁵⁹ Halay çekmişler

³⁶⁰ Ufak hamur olmuşlar

³⁶¹ Uzatırlar

³⁶² Bezedirler, bezerler, süslerler

³⁶³ Uzanır

³⁶⁴ Bezenir, süslenir

³⁶⁵ Haftada

338. Uzun uzun uzanı

Senede bir bezeni (Yılan) S.S-A.K

339. Uzun uzun yollardan

Bir 'eceyib³⁶⁶ quş geli³⁶⁷

Qırma badam³⁶⁸ dili var

Ne diyerse³⁶⁹ xoş geli

Gözlerinnen yaş geli (Mektup) S.S-A.K

340. Uzundu incedi yarığdı başı³⁷⁰

Altına serdim hamam qumaşı

Soxtuxça çektixçe tökülü³⁷¹ yaşı

Geldixçe gëttixçe biter işi (Dolmakalem) S.S-A.K

341. Üç ayagdan qaxaram

Suydan qüpü qaldıram

Etrafım demir mahacar

Naqıştan boyanam (Mahmal) KK1

342. Üç tek geldiler bir köprübaşına

Biri bastı baktı geçti biri baxtı geçti

Biri de ne baxtı ne bastı geçti (Bir hamile kadın. Qucağında bir çocuk) A. K.

343. Üstü gêçi³⁷² altı qoyun

Quyruğu manqas³⁷³ başı mazi (Qırlanğıç) S.S-A.K

³⁶⁶ Acayip, tuhaf

³⁶⁷ Gelir

³⁶⁸ Badem

³⁶⁹ Derse

³⁷⁰ Uzundur incedir yarıktır başı

³⁷¹ Dökülür

³⁷² Keçi

³⁷³ Makas

344. Üstü ottu biçili³⁷⁴
Altı sudu içili³⁷⁵ (Koyun) S.S-A.K-A.B
345. Yada saldı meni
Elden ele aldı meni
Hasılı ele aldı
İşe saldı meni (Yaba) KK1
346. Yahudu'nun qillisi³⁷⁶
Xanımın imşağına³⁷⁷ (Çorap) S.S-A.K
347. Yanı daş bu yanı daş
İçinde var yüzeli baş (Hamam) S.S-A.K
348. Yanı dıvar bu yanı dıvar
İçinde var delli³⁷⁸ davar (Dil) S.S-A.K
349. Yanı perçin bu yanı perçin
İçinde var şah gögerçin³⁷⁹ (Göz) S.S
350. Yanı qeyye³⁸⁰ bu yanı qeyye
İçinde var sarı maya (Yumurta) S.S-A.K
351. Yanı taxta bu yanı taxta
İçinde var qanlı qehpe³⁸¹ (Xençer ile kını) S.S

³⁷⁴ Ottur biçilir

³⁷⁵ Sudur içilir

³⁷⁶ Yahudi'nin kıllısı

³⁷⁷ Yumuşağına

³⁷⁸ Deli

³⁷⁹ Güvercin

³⁸⁰ Kaya

³⁸¹ Kahpe

352. Yaptı meni qazançı
Başım ağzım neftçi
Tökerem nefti birbirimize
Yerde baş dolunca (Neft rehedesi) KK1
353. Yarın ne Çarşamba di
Gönlüne düşen nedi
Otsuz Hem de Ateşsiz
Kazanda bişen nedi? (Deleme) A.K.
354. Yarmalandı gözlerim
Bulunmadı toprağlarım
Özü yüze çıqtı
Tutulmadı gözlerim (Qerbil) KK1
355. Yaşadıxça qıssalı³⁸² boyu
Bunu bilsev³⁸³ al yüz köyü (Qalem) S.S-A.K-.(.y1.s5.s41)
356. Yaşıldı seyid döğü
Beyazdı hecı döğü
Saçı var derviş döğü (Soğan) A.K
357. Yaz gelende soyunu
Qış gelende soyunu
Barımı el alı³⁸⁴
Yarpağını yêl alı (Ağaç) S.S-A.K

³⁸² Kısalır

³⁸³ Bilsen

³⁸⁴ . Alır

358. Yêddi dellüklü toxmax³⁸⁵
Bunu bilmeyen ehmeq³⁸⁶ (Baş) S.SKK3-A.K
359. Yêddi döşekli
Yêddi buğazlı
Demir barmağlı
Pambığ dayağlı (Çıkrık) S.S-A.K
360. Yêr elin uzadıb³⁸⁷
Gög qıçın³⁸⁸ uzadıb (Minare) S.S-A.K
361. Yere attım sumucu
Her anda bir domucu
Allah belasını vere
Kim bilir bu verici (Balğam) A. K.
362. Yeridim yeridim
Bir sarı turle taptım (Eşek sideği) A. K.
363. Yêşildi seyyid döğü³⁸⁹
Bayazdı hecci³⁹⁰ döğü
Saçı var devriş³⁹¹ döğü (Taze soğan) S.S-A.K
364. Yox ağzı yox gözü
Söyler öğretir özü
Dilde ondan usta yox
Ondan yaxın dost da yox (Kitap) KK5

³⁸⁵ Yedi delikli tokmak

³⁸⁶ Ahmak

³⁸⁷ Elini uzatmış

³⁸⁸ Ayağın (ı)

³⁸⁹ Yeşildir seyit değil

³⁹⁰ Beyazdır hacı

³⁹¹ Derviş

365. Yoxladım b elindekin³⁹²
Annadım g evlindekin³⁹³ (Kitap) S.S-A.K-(y1.s5.s41)
366. Yumruğumca³⁹⁴ yuvası
Y zelliidi balası³⁹⁵ (Nar) S.S-KK4-A.B-A.K
367. Yuvada tavuğ
Atrafı³⁹⁶ sıra sıra yımırta³⁹⁷ (Ağız) S.S-A.K
368. Yuxarıdan qere qere³⁹⁸
Y re d şt  para para
Elime aldım qan kimin
Ağzıma qoydum bal kimin (Siyah dut) S.S-(y2.S7.s38)-A.B-A.K
369. Zeynel men diyim sen bil
Sesi var canı yok
S m g  var kanı yok (Saat) A. K.
370. Ağ odada sarı gelin (Lamba) A .K-S.S-A.B
371. Ağaçta gülsüz ( ncir) A.K-KK5-S.S
372. Ağızından yer burnundan kusar ( brik) A.K
373. Alçağ damda cin oynar (Elekte patlayan mısır) S.S
374. Altan yer üsten sıçar (Rende) A.K

³⁹² Belindekini

³⁹³ Anladım gönlündekini

³⁹⁴ Yumruğum kadar

³⁹⁵ Y zelliidir yavrusu

³⁹⁶ Etrafı

³⁹⁷ Yumurta

³⁹⁸ Kara kara

375. Axşam geli³⁹⁹ sebbeh⁴⁰⁰ gider (Uyku) S.S–A.K
376. Bayaz qızı barmağladım (Yoğurt) S.S – A.K
377. Canı var kanı yok (Saat) A.K
378. Cennet'ten çıxmaz (Çocuk) S.S-A.K
379. Cüt dırnağa⁴⁰¹ dayanmaz (Bit) S.S-A.K
380. Dağda dileyman⁴⁰² (İlan) S.S-A.K-KK5
381. Dağdan teppeden qar yağar (Elek ve un) S.S-A.K
382. Dilsiz imam (Xoroz) S.S
383. Dişleri var dişlemez (Tarağ) S.S-A.K
384. Dört ayağı var bir kulağı? (Ekmek tahtası) A.K
385. Dünya⁴⁰³ altınan geçer (Qalem) S.S-A.K
386. Duzsuz⁴⁰⁴ bişer (Süt) A.K-S.S-KK4
387. Etsiz ayağısız qapı açar (Yel) S.S-A.K-A.B
388. Gece gündüz⁴⁰⁵ resim yapar (Ayna) S.S-A.K-A.B
389. Hap paşa çaldım taşa (Çirinek) A.K
390. Haq bili⁴⁰⁶ xax⁴⁰⁷ bilmez (Ecel) S.S-A.K

³⁹⁹ Gelir

⁴⁰⁰ Sabah, sabahleyin

⁴⁰¹ Çift tırnağa

⁴⁰² Bu sözcük her hâlde dolanan, dolaşan ve uzun anlamına geliyor

⁴⁰³ Dünya

⁴⁰⁴ Tuzsuz

⁴⁰⁵ Gündüz

⁴⁰⁶ Bilir

⁴⁰⁷ Halk

391. Hayvanda dilsiz (Balıĝ) A.K.
392. İçerisi qızıl yazısı⁴⁰⁸ yêşil lalalar⁴⁰⁹ (Qarpuz) S.S-A.K
393. İki cambaz bir duvara baxmaz (Göz) (y2.s4.s47) –A.K
394. İki parmaĝtan ateş tutar (Maşa) A.B
395. Kısa kılıncım (İĝne) A.K
396. Ki⁴¹⁰ barmaĝ bir nara baxar (Maşa) S.S- (y 2.S 10. S 36) –A.K
397. Ki daĝ bir direk üstünde (Burun) S.S-A.K
398. Kissi qeyner şirin (Burun) S.S-A-K
399. Kissi qeyner şor⁴¹¹ (Gözler) S.S-A.K
400. Küçük damda cin oynar (Qavurga) A.K-(y1.s8.s47) –S.S
401. Kümbetsiz hamam (Deniz) S.S-A.B
402. Minaranın dibi delik (İĝne) A.K
403. Nenesi var babası yox (Hz. İsa) S.S-A.K
404. Obada Usman (Xoroz) S.S-AK-KK5
405. Onki⁴¹² degirman onki ay (Yıl-Gökyüşzü) S.S-A.K
406. Ölü dirri⁴¹³ tutar (Kapan) S.S-A.K
407. Özü dirri⁴¹⁴ eşşegi ölü (Çocuk ve beşik) S.S-A.K

⁴⁰⁸ Dışarısı

⁴⁰⁹ Laleler

⁴¹⁰ K. Ç. F. İki

⁴¹¹ Tuzlu

⁴¹² On iki

⁴¹³ Diri (yi) , canlı (y1)

⁴¹⁴ K. Ç. F. Diri, canlı

408. Qapısız xan (Dünya) S.S-A.B
409. Qırx adam başını bir yastuğa qoyub⁴¹⁵ (Mertekler) S.S
410. Qırx sekkiz qapısı (Cuma günleri) S.S- A.K
411. Quşlarda yımırta⁴¹⁶ doğmaz bala doğar (Yarasa) S.S-A.K
412. Su i er saman yer ( amur) S.S-A.K
413. Su qa ar daş dolanı⁴¹⁷ (Su değirmeni) S.S-A..K
414. Suda S leyman (Balığ) S.S-KK5-A.K
415. Tap nedi duvar  st nde yarım k l e (Ay) A.K.
416. Taptığım tapısı⁴¹⁸ (Yer) S.S-A.K
417. Uzun alacım (Sap) A.K.
418.  st  dolar altı dolmaz (Değirmen) S.S-A.K.
419. Vaxtı geli  reęi⁴¹⁹  atlar (Koza) S.S-A.K
420. Yatar gevşer (Qoyun) S.S-A.K-KK5
421. Y r altında yağlı qeyiş⁴²⁰ (İlan) S.S-A.K
422. Yıxılmaz Haqqın yapısı (Yapı) S.S-A.K
423. Zanbur b rk m (İskif) A.K.
424. Zenzeleg rkem(Aspap)A.K.

⁴¹⁵ Koymuş

⁴¹⁶ Yumurta

⁴¹⁷ Dolanır, döner

⁴¹⁸ Bulduğum tapusu

⁴¹⁹ Vakti gelir yüreği

⁴²⁰ Kayış

SONUÇ

Kerkük Türklerinin bilmeceleri konu olarak büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Daha çok “yemek”, “tabiat”, “hayvanlar”, “ev”, ve “ev eşyaları” ile ilgili alanlarda gözlediğimiz yoğunluk olanların dünden bu güne süregelen hayatlarının, yaşam tarzlarının izlerini göstermektedir. Özellikle yemek ev ve hayvanlar ile ilgili olanların da bu durum, rahatlıkla gözlenebilmektedir. Bu durum bize Kerkük Türklerinin değer Yargılarını göstermekte bir başka ifadeyle önem verdiği konularla ilgili bilmecelerin, diğerlerine oranla fazla olduğunu belirtmektedir.

Yapılan çalışmalar da ise aynı çeşitliliği devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim söz konusu bilmecelerin çoğunluğunu şiir şeklindekiler oluşturmakta; bize ilk şeklimizin ilk şeklerinin şiir şeklinde olup saz eşliğinde söylendiğini hatırlamaktadır. Şiir şeklindeki bilmecelerin 9 dizeye kadar çıkılması da, bu görüşümüzü doğrular nitelendirir.

Düz yazı biçimindeki bilmeceler çoğu kuralı cümle halinde olup pek azı devrik cümle olarak söylenmektedir. Bu, Kerkük Türklerinin konuşma dillerindeki özelliği de gösteren bir durumdur.

Kafiye söz konusu olduğunda ise Kerkük Türkleri bilmecelerin de daha farklı bir durum gözlenmektedir. Nitekim iki dizeliler genellikle iki dize birbirleriye kafiyeli veya değil iken dört dizeliler de çeşitli kafiye şekli karşısına çıkmaktadır. Bu arada mani kafiyeli bilmeceler de dikkatimizden kaçmamıştır. Bilmecelerin dize sayısı artıkça belli bir kafiye düzenine sahip olmaması ise işin bir başka tarafını teşkil etmektedir.

Kerkük Türkleri bilmecelerinin çoğunluğundan cevaplar, bilmecelerden ayrı yeri bağımsızdır. Ancak cevabı bilmecelerin içinde olanları da bulunmaktadır. Cevabı içinde bulunan bilmecelerin her dizesinin belli harf ile başlaması, bu tür söyleyişin âşık tarzı söyleyişle ilgilisi olduğunu düşündürmektedir.

Aynı soydan gelen Türk boy ve topluluklarının bilmecelerinde benzerlik olması ise gayet tabiidir. Nitekim 14 bilmece hem Kerkük Türklerin, de Türküye Türklerinde ortak olması da, bu düşüncüyü doğrular biçimdedir. Bir yerde bilmecelerin varyantları

bize, iki Türk boyunun dünden bu güne hem ortak hayatlarını, hem de ortak değerlerini ortaya koymaktadır.

Bilmeceler, tıpkı tekerlemeler gibi kalıp ifadeleri de içinde barındırırlar. Hem söyleyişte kolaylığı, hem de yaratılmasında ve yaşatılmasında sürekliliği sağlayan bu durumun 39bilmecece görünmesi, bu bakımdan anlamlıdır.

Dikkatimizi çeken bir başka durum ise Kerkük Türkleri bilmecelinden şiir şeklinde olanlarının ilk dizelerinde formel ifadelere rastlanması olmuştur. Tekerlemelerde olduğu gibi bilmecenin yaratılması ve yaşatılmasında kolaylık sağlayan bu formel ifadeleri içeren bilmeceler bize söz konusu bilmeceleri söyleyenlerin, tekerleme söyleme konusunda da usta olduğunu göstermektedir.

Kerkük Türkleri bilmeceleri içinde birden fazla cevabı olanlar da bulunmaktadır. Bilmece sözlü gelenekte oluşan ve yaşayan bir tür olduğuna göre zaman içinde cevap içerdiği yakın kavramlarla ilişkilendirilmiş; bütün ve parça düşüncesine göre birden fazla cevabı içermiş olmalıdır.

Kerkük Türkleri bilmecelerinin çokaz kaynak kullanmamıza rağmen fazla sayıda olması bize, bu türün halla canlı olduğunu göstermekte; bilmecelerin sözlü edebiyatın diğer türleri kadar geniş bir yer tuttuğunu ifade etmektedir.

Kısacası Kerkük Türkleri bilmeceleri kendisine has özelliklerle dikkati çekmekte; Türk Dünyası bilmeceleri içinde önemli bir yer edindiğini düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- ALPEREN** Altan. “Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru Bilmeceler.” Milli Folklor, S. 31–32, 1996.
- Ana Britannica**. Ana Yayıncılık; C. IV
- ARTUN** Erman. “Adana’da Bilmece Sorma Geleneği.” Balıkesir Üni. I. Halkbilimi **Bilgi Söleni Bildirileri**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. ss. 159–170
- ATALAY** Besim. *Divanü Lügart’it Türk Tercümesi*. I, II, Ankara: TTK Yay, 1985
- BAŞGÖZ** İlhan. *Bilmecelerin Topluma İlgisi. Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları, 1986.
- BAŞGÖZ** İlhan. *Türk Bilmeceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I.II. III, 1993.
- BAŞGÖZ** İlhan-**TIETZE** A. *Türk Halk Bilmeceleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- BENDEROĞLU** Abdullatif. *Irak Türkmen Foloklorundan Örnekler*. Bağdat: Irak Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- BRUNVAND** Jan Harold. “Bilmeceler ve Diğer Sözlü Bulmacalar” (Çev: Kadriye Türkan). Milli Folklor; S.74, ss. 137-143.
- BORATAV** Pertev Naili. *Le Tekerleme; Contrubition a petude typologique et stylistique Conte populaire Turç*. Paris: 1963.
- BORATAV** Pertev Naili. *Türk Halkbilimi-I 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*; İstanbul: Gerçek Yayınları, (5. Baskı), 1988.
- CEBECİ** Ahmet. “Deliorman Bilmeceleri” Türk Folkloru Araştırmaları Yılığ, Ankara: MFAD Yayınları, 1975.
- ÇELEBİOĞLU** Amil – **ÖKSÜZ** Yusuf Ziya. *Türk Bilmeceler Hazinesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995.

- ÇOBANOĞLU** Özkul. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yay, 2005.
- Divanu Lugati't-Türk*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- DORSON R.** *Günümüz Folklor Kuramları*. Bornova_İzmir: Ege Üni; Basımevi Müdürlüğü. 1984
- EKREM** Mehmet Ali. *Bülbül Sesi Dobruca Türkleri Folklorundan Seçmeler*. Bükreş: Kriterion Kitabevi, 1981.
- ELİ** Kadir Mirza. *Türk Kalık Cumbaktarı* . Almatı: Gılobus baspası, 2006.
- ELÇİN** Şükrü. *Türk Bilmeceleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 983
- ELÇİN** Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yay (7. Baskı), 2001.
- ERGUN** Sadettin Nuzhet-FERİT Ahmet. *Konya: Vilayeti Halkıyat ve Harsıyatı*, 1926
- ERGUN** Metin. *Altay Türklerinin Bilmeceleri*. Prof. Dr. Saim Sakaoglu'na 55. Yıl Armağanı, Kayseri; 1994
- Gelişim Gençlik Ansiklopedisi**; Gelişim Yayınları; İstanbul 1978
- GEORES** Robert A-DUNDES Alan. (Çev. Aslı Göksel); "Bilmecenin Yapısı Bir Tanımına Doğru" Folklor Doğru; S. 37-12, 1974
- GÜLEÇ** Hamdi. *Halk Edebiyatı*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- HÜRMÜZLÜ** Habib. *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Kerkük Vakfı, 2003
- İslam Ansiklopedisi**. *İslam Âlemi Tarih. Coğrafya ve Bibliyografya Lugati*. C.2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1979.
- KARADEMİR** Fevzi. *Türk Halk Bilmecelerinde Yapı Dil ve Üslup Özellikleri*. Diyarbakır 2007. Dicle Üni; Sosyal Bilimler Enstitüsü(Basılmamış Doktora Tezi).
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**. Ankara: 1991

- KAYA** Doğan. *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları. (2. Baskı) 2004
- KERKÜK** Aydın. *Irak Türkmen Ağzında Bilmece*. Kerkük: Cumhuriyet Basımevi, 1972.
- MALOV** S. “Türküsçe Volks rütsel aus Nordbulgariyan” (*İslam Ansiklopedisi* “bilmece” maddesi C2. s. 616’dan naklen)
- ÖNAL** Mehmet Naci. “Dobruca Türklerinin Bilmeceleri” Folklor ve Edebiyat , 1997 (Temuz; Ağustos), ss .83-108
- ÖZDEMİR** Nebi. *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara Akçağ, 2005.
- PAŞEYEV** Gazanfer. *Irak Türkmen Folkloru*. İstanbul : Kerkük Vakfı Yay, 1998.
- ABRAHAMS** Roger D. - **DUNDES** Alan. “Bilmeceler”. (çev: Ezgi Metin) Milli Folklor; S. 74. ss. 118-126
- SAATÇI** Suphi. *Kerkük Çocuk Folkloru*. İstanbul: Ötüken Yayınları; 2008
- SAKAOĞLU** Saim. “Bilmecelerimiz ve Dört Mısradan Kurulu Erzurum Bilmeceleri”. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi. Erzurum, 1970, S. 10
- SAMOYLOVIÇ** A.N. “Zagdaki Zekaspiyskih Turkmenov” Moskova 1909, Zivaya Starina
- TEZEL** Naki. *Türk Halk Bilmeceleri*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969
- Türkçe Dil Bilgisi*. Gazi Üniversitesi. Türkçe öğrenim Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÖMER). Ankara: 2006
- Türk Ansiklopedisi*. C.VI. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1968
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. “Bilmece mad.”. C. I; (Komisyon)
- Türkçe Sözlük*. Ankara :Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005, C.I, (10.Baskı) s 272
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C I; Dergâh Yayınları. 1977

UZUN Mustafa Öner. *TRT Repertuarındaki Türkülerde Kullanılan Formel İfadeler.*, Ege Üni; Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı-Halk Bilimi (Basılmamış Doktora Tezi), 2005

YARDIMCI Mehmet. *Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*. Ankara Ürün Yayınları, 2002

YAYIN Nerin. *Oyun Tekerlemeleri Üzerine Bir İnceleme*. İzmir: Ege Üni Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın 2009, no: 157.

Örnekler; SAATÇİ Suphi. *Kerkük Çocuk Folkloru – KETENE Cengiz*. *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler*. Ankara 1990; PAŞAYEV Gazanfer. *Kerkük Folklor Antolojisi*; Bakü 1987.

KAYNAK KİŞİLER

K. 1

Ad Soyadı : Abbas Hamit Cüce
Doğum Tarihi : 1954
Doğum Yeri : Tuzhurmatı, orta mahale
Kültür Düzeyi : Lise mezunu
Cinsiyeti : Erkek
Bilmeceyi Kimden Öğrendiği : Kendi fikrinden bilmece söylemeyi seviyor

K. 2

Ad Soyadı :Emire Huseyin Muhamet
Doğum Tarihi : 1951
Doğum Yeri : Kerbela
Cinsiyeti : Bayan
Kültür Düzeyi : Lise mezunu
Bilmeceyi Kimden Öğrendiği : Annesinden

K. 3

Ad Soyadı : Halil İbrahim Tovik
Doğum Tarihi : 1961
Doğum Yeri : Tuzhurmatı

Cinsiyeti : Erkek
Kültür Düzeyi : Lise mezunu
Bilmeceyi Kimden Öğrendiği : Kendi okuduğu bilmece kitaplarından

K. 4

Ad Soyadı : Bedriye Muhamet Defe
Doğum Tarihi : 1939
Doğum Yeri : Tuzhurmatı, Orta Mahale
Cinsiyeti : Bayan
Kültür Düzeyi : Ev hanımı
Bilmeceyi Kimden Öğrendiği : Annesinden

K. 5

Ad Soyadı : Samir Hayder Assafoğlu
Doğum Tarihi : 1967
Doğum Yeri : Tuzhurmatı, Orta Mahale
Cinsiyeti : Erkek
Kültür Düzeyi : Orta okul
Bilmeceyi Kimden Öğrendiği : Yaşlı kişilerden

KAYNAK ESERLER

1. Suphi Saatçi. Kerkük Çocuk Folkloru. İstanbul: Ötülen Yayınevi, 2008.
2. Aydın Kerkük. Irak Türkmen Ağzında Bilmece. Kerkük: Cumhuriyet Basımevi, 1972.
3. Abdullatif Benderoğlu. Irak Türkmen Foloklorundan Örnekler. Bağdat: Irak Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

ÖZGEÇMİŞ

MURTADH H.AZAAT. 1982 yılında Irak Tuzhurmatı da doğdum. İlkokul. Ortaokul. Liseyi Tuzhurmatı da bitirdim. Lisansı 2002_2003 yılında Bağdat Üniversitesi Türk Dili ve edebiyatı Bölümün de başladım 2005 yılında lisansı bitirdim. 2007 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistitüsü Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Halk Bilimi Anabilim Dalında eğitim görmeye başladım yüksek lisans tezimi sürdürmekteyim.

ÖZET

Kerkük Türkleri Bilmeceleri Türk Dünyası kültürü içinde önemli bir yere sahiptir. Her şeyden önce konu bakımından oldukça zengindir ve bu zenginlik, Irak Türkmen Türklerinin çeşitli konulardaki kültürleriyle paralellik gösterir.

Kerkük Türkleri Bilmeceleri birden fazla cevabı içermesi bakımından da oldukça dikkat çekicidir. Daha çok sözlü gelenek ve söz konusu Türk boyunun dil ve kavram özellikleri ile ilgili olan bu durum, Türkiye Türklerindeki varyantlarının olması konusunda da görülmektedir. Türkiye Türklerinde de varyantları olan dört dizeli bilmecelerin çoğunun mani kafiyesinde olması, benzerliği daha belirgin hale getirmektedir.

Bilmecelerdeki formel ifadelerin çokluğu ise, söz konusu ürünün oluşumunda tekerleme ile olan benzerlik, hemen göze çarpmaktadır.

Kısacası Kerkük Türkleri Bilmeceleri, Türk Dünyası bilmecelerinin incelenmesi halinde kendine has özellikleriyle hemen öne çıkacaktır.

ABSTRACT

Kirkuk Turkmen riddles have an important role in the Turkish culture. First of all, those riddles contain various subjects and rich in topics; thus, this richness has a parallel structure with Kirkuk Turkmen customs and daily life.

Kirkuk Turkmen riddles are quite remarkable in containing more than one answer to the questions. Above-mentioned Turkish tribe's Oral tradition and its properties and concepts of the language have a close relationship with this situation; we can also observe such riddles in Turkey resemble to those in Kirkuk Turkmen culture. Turkish culture's four-line variants of the riddle mania rhyme make this resemblance more obvious.

The formal expression of the multitude of riddles, rhymes with that product in the formation of the similarities, is immediately visible.

In short, the place of Kirkuk Turkmen riddles in Turkish World, with a detailed examination with its own unique features, will come forward immediately.